fako-çizgiliforum

SULTAN ABDÜLHAMİT siyasî hâtırâtım

dergah yayınları

fako-cizgiliforum

SİYASÎ HATIRATIM

Sultan Abdül Hamid

fako-çizgiforum

Dergâh Yayınları : 2
Tarih Dizisi : 1

«Siyasî hatıratım»ın yayın hakkı Dergâh Yayınlarına aittir.

Sultan Abdül Hamid

SİYASÎ HATIRATIM

DERGÂH YAYINLARI
P.K. 1240 — İSTANBUL

fako-çizgiforum

BİRİNCİ BASKI : ARALIK 1974
İKİNCİ BASKI : MART 1975
ÜÇÜNCÜ BASKI : HAZİRAN 1975

«Siyasi hatıratım» Murat Matbaacılık Koll. Şti. tesislerinde dizilip basılmış, Ergun ciltevinde ciltlenmiştir.

İçindekiler

Sunuş/9, Sultan Abdülhamid'in şahsiyeti üzerine tesir eden bazı tarihi hadiseler/11, Sultan Abdülhamit'in saltanat yılları/20, Sultan Abdülhamit'in hayat/31, Hususi hayatına ait bazı özellikler/42, Sultan Abdülhamit'in hatıraları hakkında/57

Önsöz/57, Giriş/65

Birinci bölüm : Dahilî siyaset

Jön Türkler ve Kânunî Esasî/71, Ermenilerin şikâyetleri/72, Dahilî iskân/73, Kanun-u Esasî/74, Yahudi meselesi/76, Bursa, merkezi hükümet/77, Bahşiş meselesi/77, Ormanlar/79, Ermeni meselesi/80, Jön Türkler/82, Bir Jön Türk mecmuası/83, Kürtler ve Ermeniler/84, Ermeniler ve ticaret/85, Alman sefiri ve Ermeni mesele-

fako-çizgiforum

si/85, Lüks ve bürokrasi aleyhinde/86, Fuad Paşa/88, Osmanlıların inhitatı/88, Zabitlerin yabancı memleketlerde tahsili/89, Saltanat Veraseti Kanunu/90, Türk - Rus harbinden sonra/91, Girit Adası/92, Bağdat demiryolu/94, Harem ağaları/95, «Kapitülasyon»ların ilgası/95, Mithat ve hempaları/96, Türkiye'de farmasonlar/97, Ticaret/98, Arnavutlar/98, Anadolu demiryolu/100, Hasta adamın kuvveti/100, Müşavirler/101, İstihbarat teşkilâtı ve hafiyelik/102, Türkiye'de demiryolları/103, Anadolu demiryolu/104, Haydutluk/106, Makedonya'da döndürülen dolaplar/107, Memduh Paşa/108, Türkiye'de vergiler/109, İnkılâplar/110, Mekedonya'da Bulgar hareketleri/111, Bahşiş müessesesinin kötülüğü/112, Mali vaziyet/113, Türkiye'nin sulh ve sükûna olan ihtiyacı/114, Sultanın serveti/115, Türkiye'de yabancı posta teşkilâtı/116, Askerî fes/117, Sadrazamlar/118, Osmanlılarda bedenî bozukluklar/119, Sansür/119, Askerlik hizmeti/120, Meşruti idare/122, Hicaz demiryolu/123, Kanun-u Esasî'nin kabulü/124,

İkinci bölüm : Haricî siyaset

Fransa ve Mısır/127, Mısır'da İngilizler/127, Mısır ve Türkiye/128, Abdülaziz'in vasiyetnamesi/129, Türkiye'ye karşı Haçlı seferleri/130, Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun Şark politikası/132, Mısır Türk hakimiyeti/133, Küçük hediyeler/134, Rus sefiri İvan Alexeyevitch Zinovieff/134, Türkiye ve Japonya/135, Türkler ve Almanlar/136, Şarkta Almanya ve Fransa/137, Kayser'e verilen hak/138, Demiryolu siyaseti/138, Sırbistan ve Yunanlılar/140, Süveyş Kanalıyla rekabet/141, Almanya ve Anadolu/142, Şarkta Fransız tesiri/143, İngiltere-

nin ihtirasları/143, Arabistan ve İngiltere/144, Bulgaristan/145, Şarkta Alman politikası/146, Türkiye ve Yunanistan/147, Fransa ve Türkler/148, İngiltere İran körfezinde/149, Türkiye ve Balkan memleketleri/150, İngiltere ve Arabistan/151, İngilizlerin zulmü/152, Rusya ve Bağdat demiryolu/153, Rusların Şark siyaseti/153, Hindistanda zayıf İngiltere/154, Bingazi/155, Bulgarların desiseleri/156, Romanya ve Avusturya - Macaristan imparatorluğu/157, Romanya/158, Makedonya ve Bulgar isyanları/157, Suriye - Hindistan demiryolu/161, Bulgaristan ve Panislavizm/161, Bulgaristan ve Balkan birliği/162, İngiltere ve Bulgaristan/163, Bulgarlar ve Rumlar/165, Rusya/165, Kral VII. Edward/166,

Üçüncü bölüm : İslâm siyaseti

İslâmiyete dönüş/171, İslâmiyetin tekâmülü - Vambery/172, Asil İslâm doktrini/172, Müsamaha/173, Kadercilik/175, Taassup/175, Müslüman propagandası/176, İslâmiyetin yayılması/177, İslâmiyetin dünya yüzündeki ehemmiyeti/178, Halifelik ve Şiîler/179, İslâmiyet ve milliyet fikri/179, Vatan sevgisi/180, İslâmiyeti kabul edenler/181, İhtida edenler/182, Hıristiyanlık propagandasına karşı/182, Hilâl ile Haç arasındaki mücadele/183, Kölelik müessesesi/184,

Dördüncü bölüm : İnkılâp siyaseti

Mektepler/189, Ziraî tedrisat/190, Türklerin ecnebi memleketlerde tahsili/191, Osmanlılarda maarif/192,

Osmanlılarda edebiyat ve sanat/193, Takvimde yenilik/193, Fikir inkişafı ve ıslahatlar/194, Islahatlar/195, Şark ve Avrupalılar/196, Avrupa medeniyetinin zehiri/197, Millet hakları - Hilâli Ahmer/197, Türk kadını/198, Harem/200, Havailik, avarelik/201, Çalışma/202, Türklerde bedbinlik/203,

Beşinci bölüm : Şahsiyeti

İnsanlardan kaçmam/207, Saray erkânı/208, Musiki/209, «Pinti Hamid»/210, Şark dedikodusu/211, Jurnalcilik/212, Matbuat/213,

Yayınevinin notları

Birinci bölüm : Dahili siyaset/215, ikinci bölüm : Harici siyaset/220, üçüncü bölüm : İslâm siyaseti/221, Dördüncü bölüm : İnkılâp siyaseti/224, Beşinci bölüm : Şahsiyeti/224,

SUNUŞ

Elinizdeki kitap Türkiye'de ilk defa yayınlanmaktadır. Aynı zamanda da bu kitapla Sultan Abdülhamit'e ait ikinci hatıra kitabı da yayınlanmış bulunuyor. Bilindiği gibi Abdülhamit'in ilk hatıraları İbnülemin Mahmut Kemal tarafından «Türk Tarih Encümeni Mecmuası»nda eski harflerle neşredilmişti. Daha sonraları ise bazı ilâvelerle bir yayınevi tarafından «Abdülhamit'in Hatıra Defteri» adıyle basılmış bulunuyordu (*). Latin harfleri ile yayınlanan bu eser, Mahmut Kemal Beyin Yıldız Sarayındaki evrak arasında bulduğu ve Tarih Encümeni Mecmuasında tefrika etmiş olduğu hatıralara daha sonradan bahsi geçen yayınevi tarafından keşfedilen ve Abdülhamite ait olduğu iddia edilen küçük bir defter ilâve olunarak meydana getirilmişti. Abdülhamit'in ilk hatıraları olarak neşredilen bu eser aslında tam bir hatıra kitabı niteliğinde değildi. Gerçi eserde bulunan sözlerin Abdülhamit'e ait olduğunda şüphe olunmamakta ise de eserin muhtevası

(*) : Abdülhamit'in Hatıra Defteri, Selek Yayınları, 1960

dar ve mahdut bir devrin olaylarını içine almaktadır. Bunun sebebi de bu eserin Padişahın devlet işlerinden vakit bulduğu zamanlar bazı hâdiseleri kısa notlar halinde yakınlarından Besim Beye not ettirmesinden meydana gelmiş olmasıdır. Bundan dolayı devrin siyasî olayları arasında bağlantı kurulamıyan bazı kopukluklar belirmiştir.

Yayınevimiz tarafından ortaya çıkarılan bu ikinci kitap ise kısaca bahsettiğimiz bu ilk hatırattan tamamen başkadır. Bu eser Abdülhamit'in 1909 yılında İttihat ve Terakki tarafından hal' edilmesinden sonra kaleme alınmış ve bütün tarihî olaylar bir bütün halinde ele alınarak ve tam bir hatırat vücuda getirmek niyeti ile Ali Vehbi Bey tarafından fransızca olarak yayınlanmıştır. Ayrıca Abdülhamit'in bu hatıratında yalnız devrinin siyasî olaylarını anlatmakla kalmıyor aynı zamanda din ve dünya görüşünü de izah ediyor.

İki hatıra kitabı da karşılaştırıldığında görülür ki bir çok tarihî hadiseler aynı doğruluk ve kesinlikle ortaya konulmuştur. Abdülhamit bu hatıratını önce Osmanlıca olarak yazdırmış sonradan fransızcaya Ali Vehbi Bey tarafından çevrilmiştir. Ayrıca fransızcasından çevirerek yayınladığımız bu eser diğer hatıra kitabından çok daha önce henüz Abdülhamit hayatta iken neşredilmiştir.

Sultan Abdülhamit'in bu hatıratını ilk defa Türk yayın hayatına kazandırmakla bahtiyarlık duyuyoruz. Henüz aydınlığa kavuşmamış olan yakın tarihimizin bazı ihtilâflı noktalarının çözümü için bu eserin yardımcı olacağına inanıyoruz. Böylelikle bu eser yakın tarihle ilgilenen araştırmacılara rehberlik edecek ve daha objektif değerlendirmelere yol açacak bir kaynak eser olacaktır. Hatıratı kendi bütünlüğü içinde eksiltme ve kısaltma yapmadan konularına göre beş bölüme ayırdık. Eserin iyice anlaşılmasına yardımcı olmak amacı ile bu devrin fikrî ve siyasî olaylarına ait bazı bilgiler vermeyi de gerekli bulu-

yoruz. Ayrıca Abdülhamit hakkında iyi veya kötü bir takım şartlanmalar içinde bocalayan kimselerin düşüncelerinde yeni ufuklar açacağını ümit ediyoruz.

Abdülhamid'in şahsiyeti üzerine tesir eden bazı tarihî hadiseler

Abdülhamit'in şahsiyeti hakkında fikir sahibi olabilmek için padişah olmasından evvelki iç ve dış durumlara ve Osmanlı devletinin devrin içindeki yapısına bakmak gerekiyor.

Abdülhamit'in doğduğu 1842 yılı, Tanzimat idaresinin Avrupaî islahatları tatbik etmeğe başladığı yıllara tesadüf eder. Kendisi, babası Abdülmecit'in himayesi altında gelişen batılılaşma hamlelerinin tohumlarını atmağa başladığı zamanlarda yetişmiş ve büyümüştür. Abdülmecit'in 1861 yılında vefat etmesi amcası Sultan Abdülazizin padişah oluşu ile devam eden bu çığırın onun şahsiyetinde mühim tesirler bıraktığını inkâr etmek imkânsızdır.

Tanzimat devrinde Avrupa taraflısı bir siyaseti dikkatle izleyen Abdülhamit'in 1854 Kırım savaşı hariç Avrupanın bitmeyen müdahalelerini gördükçe «hasta adam» çağrışımı içinde batının niyet ve gayelerini yakinen bildiğinden şüphe yoktur.

Abdülhamit Osmanlı devletinin dış tehlikeleri yanında iç siyasî durumunu, iç siyasî durumun dış güçlere olan irtibatı daha büyük bir dikkatle takip etmiştir.

Tanzimatın ilânıyle beraber gelişen ve kök salan yeni bir zümre olan Bâbıâli bürokrasisi onu çok düşündürmüştür. Tanzimattan miras olan bu yeni zümre eski Osman-

fako-cizgi.forum

lı nizamında yer alan divandan farklı bir yapı arzediyordu. Eski nizamda yer alan «Divan» ve «Âyân» gibi müesseseler padişahın iradesine göre hareket eder. Şeyhülislâmlık ise Halifeye devlet işlerinde yardımcı ve danışma unsuru olarak yer alırdı. Halbuki Babıâli, padişahın otoritesini paylaşıp Şeyhülislâmlığı ikinci plana itiyor ve tesirsiz hale getiriyordu. Bâbıâli bürokrasisi sadece padişahın ve Şeyhülislâmlık müessesesinin otoritesini zayıflatmakla kalmıyor en önemlisi devletin bünyesi içinde Batı nüfuzunun ve Batı kültürünün bir te'minatı olarak yerleşiyordu. Böylelikle zayıflayan bir devletin padişahı da dış güçlere dayanan bürokrat bir zümrenin isteklerine boyun eğmek zorunda kalarak eski otoritesini temin edemiyordu. İşte Osmanlı devlet yapısına giren bu yeni zümre bürokrasinin baskıları ile Abdülmecit, Abdülaziz gibi padişahlar Bâbıâliyi temsil eden Tanzimatcı sadrazamlardan Reşit, Âli, ve Fuat paşaların arzularına boyun eğmek zorunda kalmışlardır. Öyle ki bu padişahlar dış müdahaleleri azaltmak ve devleti parçalatmamak için sık sık bu paşaları sadarete getirmişlerdir. Gerçi bu paşalar Osmanlı devletinin yaşayabilmesi için padişah otoritesinin yıkılmaması gerektiğine inanmıştılar. Aksi takdirde kendilernin varlığının da bir mânâsı kalmazdı. Bu sebeple Tanzimatcı sadrazamlar padişahın varlığı hakkında çok dikkatli davranmışlar, otoritelerinin tedricî bir şekilde azaltılması yoluna gitmişlerdir.

Abdülhamit'in dikkatle takip ettiğini sandığımız ikinci mesele de Bâbıâli iktidarından başka bir hüviyetle ortaya çıkan Jöntürk hareketidir.

1860'larda başlayan bu hareket Tanzimatçı paşaların aksine hürriyetçi parlamenter sistemin Osmanlı devletini kurtaracağına inanmış yeni bir gençlik zümresi idi. Üstelik bu hareket gizli ve isyancı hüviyetiyle daha ürkütücü görülüyordu. Bâbıâlinin kuvvetli vezirleri halifenin otori-

tesini silip süpürecek Batı tipi meşruti bir idarenin devleti yıkacağına inanmakla Jöntürklerden çok daha gerçekçi idiler ve bu yüzdendir ki Abdülhamit bu Tanzimatçı sadrazamları hemen hemen hiç tenkit etmez, fakat onlar hiç de takdir etmezdi. Ama Jöntürklerden daima şüphe etmiş, hemen hemen hepsine sonuna kadar düşman olmuştur. O, babası Abdülmecit ve amcası Abdülazizin neler çektiğini hele ağabeyi Sultan Murat'ın Jöntürklerin ve akıl hocalarının elinde nasıl oyuncak olduğunu görmüştü.

Diplomasi üstadı olarak meşhur olan Âli Paşa'nın 1871 yılında vefatıyle artık Tanzimat devri kapanmış sayılmaktadır. Âli Paşadan sonra Mahmut Nedim Paşanın Sadrazam olmasıyle gerçi Bâbıâli iktidarı sona ermiş görünüyordu ama bu sefer Mahmut Nedimin keyfî ve hesapsız davranışlarıyle belki de sırf Tanzimatçılara inat olsun diye izlediği dengesiz Rusya siyaseti devleti daha büyük bir anarşiye sürüklüyordu. Mahmut Nedim Paşanın Sadrazam olduğu zamanlar «Yeni Osmanlılar» olarak bilinen Jöntürklerin Avrupadan birer birer geri döndükleri yıllara rastlamıştır. Jöntürkleri de kontrol altına almak isteyen Mahmut Nedim icraatının anarşik devlet idaresi Mithat Paşanın Sadrazam olmasıyle dururken Jöntürklerin iç siyasetteki baskısı artma eğilimi gösteriyordu. Aslında Mahmut Nedimin (Rus taraftarlığı güttüğü için Nedimof denilir) sadareti kaybetmesi, sürdürdüğü Rusya siyasetinden dolayı Avrupanın baskısı ile izah edilebilir. Rivayete göre Mahmut Nedim bizzat Rusyanın İstanbul sefiri İgnatiyef'in tavsiyesiyle Osmanlı devleti borçlarının faizlerini alacaklı Avrupalı devletlerine veremeyeceğin ilân etmesi de bu azilde büyük rol oynamıştır. Abdülazizin sadarete getirdiği Mithat Paşa iki ay gibi kısa bir süre sadrazamlık yaptıktan sonra azledilmesine rağmen Jöntürklerin ve İngiliz mahfillerinin büyük destekleriyle yeni bir kuvvet olduğunu gösterecektir. Böylece devlet bünyesinde Tanzimat döneminin Bâbıâli

fako-çizgi forum

bürokrasisi yerine meşrutî bir akımın temsilcisi olarak sivrilen bir Mithat Paşa tabusu ve kompleksi yer alacaktır.

Osmanlı devletinin mevcudiyeti, 1856 yılında yapılan Paris konferansı ile Avrupa devletlerince Rusyaya karşı teminat altına alınmıştı. Bu teminata verilen taviz de Avrupa devletlerinin Osmanlı devleti üzerinde daha fazla hakimiyet kurmasına fırsat veren 1856 ıslahat fermanlarıdır. Fakat 1870'lerde Almanya ve İtalyanın siyasî birliklerini kurması üzerine Avrupa dengesi değişmiş Avrupanın Osmanlı devletine karşı taahhüt etmiş olduğu teminatta kararlılık göstereceği hususunda şüpheler uyanmıştı. Bu denge değişmesinde Almanya - Avusturya - Rusya ittifakı doğmuştur. Almanya yenilgisi üzerine Fransanın askerî ve siyasî gücü azalmıştı. Böyle bir değişiklik içinde İngilterenin tarafsız ve ihtiyatlı siyasetinin başlayacağını ve bunun da Osmanlı devletini tehlikeye düşüreceğini söylemeye bile gerek yoktur. İngiltere böyle bir ortam içinde ilk iş olarak İstanbulda bir rekabet yarışına girdi. Bu İngiliz - Rus rekabeti idi.

Abdülazizin 1875 ağustosunda tekrar Mahmut Nedimi sadarete getirmesi çatışmayı daha da alevlendirdi. Mahmut Nedim kabinesinde adliye nazırı olan Mithat Paşa az sonra bu görevinden istifa etti. Balkanlar yine karışmaya başladı. Sırbistan, Bosna - Hersek ve Karadağ'da isyanlar başlamış bu isyanlar Bulgaristana kadar sirayet etmişti. Yine bu sırada İstanbul'da softalar isyanı denilen (Talebe-i Ulûm)un yani medrese talebelerinin başkaldırması görüldü. İsyancı medreselilerle, hocalar Mithat Paşanın sadrazam olmasını istiyorlardı. Ve Mithat Paşa isyancılarla temas halinde idi. İstanbul'da bu karışıklıklar olurken İngiliz donanması da Marmarada ve İstanbul önlerinde dolaşıyor isyanı desteklediğini göstermek istiyordu. Medreseli taleblerin ayaklanmasına eski seraskerlerden Hüseyin

Avni Paşanın da katılması durumu güçleştiriyordu. Neticede Mahmut Nedim sadareti bırakarak mevkiini Mütercim Rüştü Paşaya devretti. Abdülaziz belki de bu isyan hareketini hafifletmek için Hüseyin Avni Paşa'yı Serasker, Mithat Paşayı da Şura-yı Devlet reisi tayin etmek zorunda kalmıştı. Balkanlardaki karışıklık devam ediyor, İstanbulda hoca ve talebelerin başlattığı hareket bir türlü son bulmuyordu. İdareyi ele alan Mithat Paşa Abdülazizi deverip Meşrutiyeti ilân etmeyi düşünüyor ve bu hususta Jöntürklerin ve Avrupanın desteğini sağlayacağına inanıyordu. Bu mühim ve zor işi gerçekleştirebilmek için Hüseyin Avni Paşanın Abdülazize olan özel kininden faydalandı. Mektebi Harbiye kumandanı olan ve ilk Türkçülerden sayılan Süleyman Paşa, Sadrâzam ile Rüştü Paşanın da destekleri temin edildi. Şeyhülislâm Hasan Fehmi Efendinin azledilerek Şeyhülisâlm Emrullah Efendinin hal' fetvası ve Dolmabahçe sarayına tevcih edilen Sultan Aziz donanmasının topları himayesinde padişahın hal' edilmesi gerçekleşiyordu. İhtilâli idare eden Mithat Paşanın gayesi Sultan Murat'ı Padişah ilân ederek Meşrutiyet Sadrazamı olmaktı. Fakat Azizin hal' edilmesinden Şehzade Muratın dahi haberi yoktu. Murat, Hüseyin Avni Paşanın azametle cülûs tebriki için geldiğinde korkudan yığılıp kalmış 91 günlük saltanatında bir defa bile halkın huzuruna çıkamamıştı.

İhtilâl hareketinin Sadrazam Mahmut Nedimle hiç bir ilgisi yoktu. Bu hareket eskinin Bâbıâli bürokrasisi yerine meşrutî bir rejimin savunuculuğunu yapan kuvvetlerin padişah otoritesine karşı daha etkin bir bürokrasiyi yerleştirme mücadelesidir. Bu kuvvet **Ulemadan, Askeriyeden Münevverlerden** kurulu üçlü bir cuntanın işbirliği ve İngilterinin destekleriyle başarıya ulaşmıştır. Harekete ilk katılan medrese talebleri ve hocaları daha çok Abdülazizin müsrif ve işretçi olduğu propagandasına uyarak ge-

leneksel yeniçeri ayaklanmalarında görülen ulemanın rollerini aldılar. Askerlerden Süleyman Paşa meşrutiyetçi olmasına rağmen, Hüseyin Avnı Paşa meşrutiyet taraftarı gözükmez. Münevverler ise daha ziyade Jöntürklerle onlara yakın çevreleri ve bir takım Tanzimatçı bürokratları temsil etmektedir.

Mithat Paşanın da içinde bulunduğu ve harekette asıl rolü olan üçüncü kuvvettir. Abdülazizin devrilişi üzerine Balkanlardaki isyan ve İstanbul'daki isyanlar ve nümayişler bitmemişti. İhtilâlciler, tevkif edilen Padişah Abdülazizin muhafaza edildiği yerde damarlarını keserek intihar ettiğini duyurdular. İngiliz ve Amerikan sefaretlerinden getirdikleri 19 doktor raporuna göre sakıt padişahın intihar ettiğine dair resmî belge hazırladılar.

Maksadımız Abdülhamit devri öncesinin ve sonrasının tarihî olaylarını inceden inceye tetkik etmek değildir. Ancak Abdülhamidin şahsiyeti ve icraatı üzerinde çok önemli tesirleri olan bazı siyasî olaylardan ve sosyal değişmelerden bahsetmek gerekiyor. Bu sebeple Abdülaziz devrinin son yıllarında geçen ve Sultan Murat'ı da içine alan meşrutiyete giden gelişmeleri ayrıntılarına girmeden belirtmek zorunluğu vardır. Yukarıda bahsedilen ihtilâl hareketi ve Abdülazizin intiharı ile ilgili olaylar bunlar arasındadır. Bu kere Abdülazizin **cinayete mi kurban gitti**ği, yoksa **intihar mı ettiği** yolunda tarihî belgeler birbirleriyle çelişkilidir. Ama ne var ki olayların gelişimine bakılırsa bu mesele hemen aydınlığa kavuşamayacaktır. Başından beri kısaca izlediğimiz olaylar gösteriyor ki ihtilâl hareketi meşrutiyet taraftarı olmayan Padişaha karşı yönelmiştir. Abdülazizin devrilmesinden sonra Padişah olacak zatın meşrutiyetçi olarak bilinen Sultan Murat'ın Meşrutiyeti ilân edeceği şüphesizdi. Şehzadeliğinden beri Jöntürklerin maddî ve manevî desteği olan Murat'ın üstelik Avrupa tarafından sevilmesi ihtilâlcilerin büyük umudu idi.

İhtilâlci ruhu emin olmak isterdi, hal' edilmiş bir padişahın onlar için beklenilmeyen tehlikeleri vardı. Bu bakımdan Abdülazizin cinayete kurban gittiği iddiası daha hakikate yakındır. Hatta Abdülhamit devrinde cinayet iddiasiyle yargılanan Mithat Paşanın duruşmasında 19 doktor içinden getirilen 4 doktordan ikisi mevtayı iyi muayene etmediklerinden bahsetmişlerdir. Cinayetin Hüseyin Avni Paşa tarafından gerçekleştirildiği yolunda iddialar vardır. Abdülazizin vefatını müteakip ihtilâlcilerin yaptığı bir toplantıyı basan Çerkez Hasan adında biri ilk önce Hüseyin Avni Paşayı öldürmüştür.

Abdülazizin hal' edilmesine gerekçe olarak gösterilen iddialara gelelim. Osmanlı devlet geleneklerinde bir Padişahın hal' edilebilmesi için deli olması veya Şeyhülislâmın fetvasına göre gayri İslamî bir yola sapmış olması gerekir. İhtilâlcilerin propagandası Padişahın devleti Ruslara sattığı, sefahat düşkünü olduğu ve israfçı tutumu ile devleti batıracağı yolundadır. Tanzimatçı sadrazamlar bile Meşrutiyetin Osmanlı devletini parçalayacağına inandıklarından Jöntürklere hiç iltifat etmemişlerdi. Tanzimatçıların bildiğini elbetteki İngiltere pek iyi biliyordu.

Mithat Paşanın yürüttüğü ihtilâlin Padişaha karşı yönelttiği suçlamaların gerçekliğine bakalım. Şunu da belirtelim ki Abdülazizi müdafaa etmek gibi bir niyetimiz yoktur ve Abdülaziz hiç bir zaman büyük bir padişah değildi. Tutumlu ve idareli bir padişah olmadığı da bir gerçektir. Israrla üzerinde durduğumuz nokta nasıl ve hangi şartlar içinde gelmiş olursa olsun Padişaha karşı yöneltilen her hareket Osmanlı devletine karşı yapılmıştır. Ve tamamen bu devletin yapısı ile ilgili çok önemli bir husustur.

Abdülazizin, devleti Ruslara sattığı iddiasını adi bir İngiliz yalanı olarak hemen geçmek lazımdır. Çünkü hiç bir Osmanlı Padişahı kendi devletini düşmana satmamış-

fako-ciz.alforum

tır. Ve satamaz. Sefahat düşkünlüğüne gelince, bugün bile hâlâ Abdülaziz için yapılan suçlamaların başında gelir ki bu da medrese talebeleri ile hocaları tahrik etmek için kullanılan propagandanın bir mahsulüdür. Diğer büyük iddia da Abdülaziz'in müsrif olduğu ve devleti borca batırdığı yolundaki suçlamalardır. Daha evvelce de belirttiğimiz gibi Abdülaziz gerçekten tutumlu bir padişah değildi, müsrifti ama devleti borç içine gömen etkenler söylendiği gibi tamamen Padişahın şahsî masraflarından ileri gelmiyordu. Şimdiye kadar hiç kimse devletin 3-4 milyar frank borcundan ne kadarının Abdülazizin şahsî masraflarına ait olduğunu bildirememiştir.

Sadece muğlak bazı ifadelerle padişahın etrafa altın saçtığı, Avrupadan yapılan istikrazların sarayın masraflarına yetmediğini söyleyip durmuşlardır. Fakat bunların hiç birisi, 1839 ve 1856 ve 1867 islahat fermanlarının tatbikiyle Osmanlı toplumunda başlayan huzursuzlukların doğurduğu isyanlar ve bunları bastırmak için harcanan emeklerle askerî masrafların, yeni kurulan müesseselerin maliyeye yüklediği muazzam masrafların hesabını verememektedirler.

1854 yılındanberi Avrupadan yapılan istikrazların nerelere harcandığı ve bu istikrazlar için ödenen yüksek faizlerin kimlerin cebine girdiğini tesbit etmek zor değildir. Batılılaşmanın en pahalı bir iş olduğunu ve Osmanlı devleti gibi antibatı bir toplumun içinde bu hareketin nelere mal olduğunu batılı tarihçiler bile söylemektedirler. İşin bu tarafını unutarak bitmeyen senfoni gibi bir kısım Padişahların müsrif ve eğlence düşkünü olduklarını söyleye söyleye gerçekleri örtmenin ve bu suretle Meşrutiyetçileri, Jöntürkleri temize çıkarmanın tarihe kazandırdığı hiç bir şey olmayacaktır.

Abdülazizin israfcılığında ısrar edenlerin diğer çıkmazları da 1861 - 1876 döneminin ilk on yılında devletin

maliyesinin Âli ve Fuat Paşaların kontrolü altında olmasını unutmalarıdır. 1871-1876 döneminde ise Mahmut Nedim Paşanın birer yılı geçmeyen iki sadrazamlık süresi çıkarılırsa geriye Mithat Paşa, Hüseyin Avni Paşa ve Mütercim Rüştü Paşaların sadrazamlıkları yer alır ki her halde devletin bu süre içindeki maliyesini bu paşalardan sormak lâzımdır.

Abdülazizin hal' edilmesi ve öldürülmesiyle neticelenen ihtilâl teşebbüsü yeniçeriliğin kaldırılmasından beri görülen ilk ciddi harekettir. Gerçi 1859 da Kuleli Vak'ası olarak bilinen ve Abdülmecide karşı yapılan isyan teşebbüsü ile Jöntürklerin bazı gizli faaliyetleri olmuştur. Fakat bunlar mevzîî ve tesirsiz kalmış hareketlerdir. 1860 lardan beri toplum içinde hazırlanan bu ihtilâlci nüvelerin son harekette iş birliği halinde olmaları bu ihtilâlin köklerinin batılılaşma sürecinde değişen Osmanlı toplumunun bünyesinde yerleştiğini ve yeni bir patlamanın başlangıcı olduğunu göstermektedir. Böylece modern bir yeniçeri isyanı ile karşı karşıyayız. Modernliği de ihtilalin Avrupaî olmasından ileri geliyor. Ama yeniçerilerin isyanı iç kışkırtmalarla, ulemanın askerî tahrik etmesiyle zuhur ediyordu. Halbuki bu ihtilâl daha çok dış tahrikler altında doğmuştur. Böylelikle Osmanlı devletinde yeni bir ihtilâl geleneği başlıyordu. **Hoca-talebe, asker ve münevver** zümreleri birleşecek padişahları ve iktidarları düşürerek devlete sahip olma yarışına geçeceklerdir. Tabiidir ki böyle bir geleneğe sahip bir devlet er geç yıkılacaktır.

Nitekim Sultan Abdülhamit'i 1909 da hal' eden İttihat ve Terakki de sonunda devleti batırırken kendi başını da yiyecektir. Cumhuriyet devrinde aynı geleneğin izlerini görmekteyiz.

Abdülhamit, Osmanlı devlet yapısındaki bu değişmeyi her halde fark etmişti. Amcasını deviren ve kendisini padişahlık makamına getiren bu ihtilalcilerin neler yaptık-

fako-cizgiforum

larını görmüştü. Hatta denebilir ki 34 yaşında padişah olan Abdülhamit, devleti elinde tutan bu ihtilâlci unsurlara karşı beslediği duygular onun şahsiyetinin teşekkülünde birinci derecede rol oynamıştır. Şehzadeliği zamanında içine kapanıklığı, düşüncelerini hiç açığa vurmayışı da ona çok yardım etmiştir. Ne Jöntürkler ve ne de ancak meşrutiyeti ilân etmesi şartiyle padişah olabileceğini söyleyen Mithat Paşa da Abdülhamidin gerçek niyetini bilmiyordu. Şehzade Hamit Efendinin bu suskunluğu ve sessizliğinin sadece mizacından ileri geldiğini söylemek tam doğru bir teşhis olmaz. Olaylar gösteriyor ki Abdülhamit devlete sahip olan güçlerin tesir alanlarını keşfetmiş ve iyi değerlendirmiştir. Üstelik zaten çok seyyal olan zekâsını kurnazlığı ile birleştirerek fırsat kollamıştır. Padişah olduğu zaman iç ve dış düşmanlarını gayet iyi biliyordu. Ve onlarla mücadelede ancak bir insanın yapabileceği tedbirleri çekinmeden alacaktı.

Abdülhamid'in saltanat yılları (1876 - 1909)

Abdülhamit Meşrutiyeti ilân edeceğine söz vererek padişah oldu. Aksi takdirde Mithat Paşa ve beraberindekiler saltanat verasetini dahi değiştirebilecek güçte idiler. Balkanlardaki iç isyanlar, Avrupa ve Rusyanın tahrikleri ile durmadan gelişiyordu. Abdülhamit, içte Meşrutiyet ihtilâlcileri, dışta Avrupanın büyük devletleri ve Rusya karşısında tazyik altında idi. Üstelik bu yıllarda Osmanlı devleti tamamen yalnız bırakılmıştı. Böyle bir ortam içerisinde padişah olan Abdülhamit ilk iş olarak Mithat Paşayı Sadrazam yaptı, ve Meşrutiyet anayasası için hazırlıklara girişildi.

Bu sıralarda altı büyük devlet, Balkanlardaki hıristiyan ahalinin haklarını korumak ve gerekli reformları tesbit etmek için İstanbulda toplanmışlardı. Bu devletler tarafından teklif edilen görüşlerin Balkanlarda Osmanlı devleti aleyhinde olacağı seziliyordu. Çünkü bu konferans Rusya ile Avrupalı devletlerin Balkanlar konusunda birleştiğini gösteriyordu. Konferans devam ettiği bir sırada 101 pare top atışı ile Meşrutiyet ilân edildi. Böylelikle konferans üyelerinden bilhassa Avrupalı devletlere istenen islahatın yapıldığı işittirilmiş oluyordu. Fakat Meşrutiyetin ilânı konferansçıların kararlarında her hangi bir değişiklik emaresi göstermedi. İstanbul konferansı nihayet Bosna - Hersek'in muhtariyeti, Bulgaristan ve Karadağın Osmanlı devleti aleyhine genişletilmesini karara bağlayarak bunlardan başka tatbiki istenen islahatın kısa zamanda icra edilmesini istedi. İngiltere temsilcisi Lord Salisbury konferansın aldığı kararların Osmanlı devleti tarafından kabulünü istiyordu. Fakat gerek Mithat Paşa ve gerekse Meb'usan Meclisi konferansın isteklerini 20 Ocak 1877 de red etti. Rusya, meclisin bu kararından son derece memnundu, çünkü harp için vesile arıyor ve Avrupa devletlerinin tarafsızlığını sağlayacak diplomasi oyunlarına devam ediyordu. Savaş ufuklarda göründüğü sıralarda genç padişah en cesur hamlesini yapar ve yeni anayasanın 113. maddesine dayanarak Mithat Paşayı Avrupaya sürgüne gönderir. İstanbul konferansını müteakip Londrada toplanan üye devlet temsilcileri bir protokol üzerinde birleşerek Bâbıâliye seferberliğini kaldırılarak derhal reformlara girişilmesini istiyorlardı. Parlamento bu teklifi de 19 Nisanda reddedince Rusya 24 Nisanda Osmanlı devletine harp ilân ederek 1293 savaşı olarak bilinen büyük savaşı başlatmıştı.

Çünkü Rusyanın Avrupadan korkusu kalmamıştı. 93 harbi Rusyanın galibiyetile gelişerek büyüdü ve nihayet

İstanbul Rus ordularının tehdidi altına girdi.

Hatıralarından anlıyoruz ki: Abdülhamit bu harbe taraftar değildi. Hatta bu yüzden Mithat Paşayı bile suçlamaktadır. Osmanlı tarihinde ilk defa harbe Meclis karar vermişti. Bu yüzden Abdülhamit harbin mesuliyetini üzerinden atmıştı. Fakat, Padişah her ne pahasına olursa olsun neticesini iyi görmediği bir harbi önlemek yoluna gitmeli idi. Büyük savaş bir yıldan fazla sürmüş Rus ordusu Yeşilköyde karargâh kurmuştu.

Abdülhamit bu kötü şartlar içinde Ayastefanos (Yeşilköy) andlaşmasını imzalamak zorunda kaldı. İngiltere telâşa kapılarak donanmasını İstanbula gönderdi. İngiltere için İstanbulun Rusya eline geçmesi demek Mısırın, Süveyşin yani Hindistanın elden gitmesi demekti.

Osmanlı devletinin Ruslara yenilmesi, hatta İstanbulun Rusların eline geçmesi ihtimali belirince İstanbul Konferansını yapan Londra protokolünü imzalayan Avrupalı devletlerin sesleri yükseldi. Ayastefanos anlaşmasını tanımadıklarını ve bu anlaşmanın 1856 Paris anlaşmasını imzalayan devletlerin kararlaştırmasını istediler. Rusya bu sefer itiraz etmeyerek Berlin kongresinin toplanmasına engel olmayacak ve böylece Osmanlı devletinin belki de ortadan kaldırılmasına sebep olacak tehlike bertaraf edilecekti. Ama ne var ki bir yıla yakın süren savaşta ezilmiş ve yıpranmış, diplomaside pazarlık gücünü tamamen yitirmiş bir Osmanlı devleti vardı. Kurnaz ve zalim Avrupa devletleri 93 harbi başlamadan evvel Paris anlaşmasını unutmuştular. Harpten sonra ise kendi menfaatleri için Berlin Kongresinde birleşip paydan hisse almaya üşüştüler.

1878 yılında toplanan Berlin kongresi, devleti Rus tehlikesinden kurtardı ama Balkanlardaki Osmanlı varlığ tehlikeye girdi. Bosna - Hersek Avusturyaya geçici olarak verilirken Kıbrıs İngilizlere devredildi. Bulgaristan ikiye ayrılarak yarı bağımsız bir devlet şekline getirildi. Berlin kongresi aslında Osmanlı devletinin ilk fiilî paylaşma yeri oldu. Harbe katılmayan Avrupa devletleri Osmanlı topraklarından birer birer pay almaya başladılar. 1882 yılında İngilizler Mısırı, Fransızlar Tunusu işgal ettiler. İtalyaya da Trablusgarbin peşkeş çekildiği seziliyordu.

Abdülhamit padişah olduğu zaman kendini ilk defa iç siyasette gösterdi. Meşrutiyetin kurucusu Mithat Paşayı kısa bir süre sonra sürgün etmekle yeni meşrutiyet bürokrasisine karşı tavrını belli etti. Meşrutiyet anayasasının hazırlanmasında vazife alan Yeni Osmanlıların bir kısmını taltif, bir kısmını da memuriyetle sürgün etti. Böylece devlet otoritesini zayıflatan ve hatta yıkmaya yönelen kuvvetleri kısa zamanda temizlemişti. 93 harbinin içinde ikinci bir gizli cemiyet ortaya çıkmıştı. Bu cemiyet masonların kurduğu Aziz-Skalyeri komitesi ile Ali Suavinin hazırladığı bir isyan hareketi idi. İsyanın amacı Abdülhamit'i devirip Sultan Murat'ı padişah yapmaktı. Genç Padişah bu teşebbüsleri de akim bırakınca sıra meşrutiyet meclisine gelmişti. Çünkü gerek harbin sorumluluğu ve gerekse meclisin Padişaha karşı takındığı aşırı hareketleri Abdülhamit'in meşrutiyet meclisini süresiz olarak kapatmasıyle son buldu. İşte Abdülhamit'in dış siyasetteki kabiliyeti bu iç olayların halledilmesinden sonra başlar. Bundan sonra Abdülhamit'in gerçek otoritesi ortaya çıkar. Gerçi Bâbıâli hâlâ vardır. Ve devlet işlerini yürütmektedir. Fakat Padişahı temsil eden saray Bâbıâliden eski otoritesini geriye almıştır. Meclisin geçici, fakat süresiz olarak kapatılması üzerine Padişah iç ve dış siyasetin esas merkezi olmuştur.

Abdülhamid gerçi iç ve dış siyasetin yürütülmesini kendi inhisarı altına almıştı. Fakat bu hiç bir zaman Bâbıâli idaresini tamamen ortadan kaldırdığı anlamına gelmemektedir. Çünkü 33 yıllık saltanatında Abdülhamit Bâ-

bıâlinin yetiştirdiği bir çok devlet adamlarından çok istifade etmiştir. Bunların başında Küçük Sait Paşa, Kâmil Paşa ve Halil Rifat Paşalar vardır. Abdülhamit dış ve iç siyasette de denge unsuruna büyük yer vermiştir. Bilhassa onun dış siyasetteki dengeci tutumu dış kuvvetlere bağlı bir denge siyaseti olmayıp bağımsızlığa dayanan yeni bir denge siyasetidir. Bilindiği gibi Reşit Paşa'nın İngiliz, Âli ve Fuat Paşa'ların Fransa siyasetleri gibi kararlılık göstermemektedir. Abdülhamide bağımsız siyaseti izleyen tek devlet adamı da Küçük Sait Paşadır. Abdülhamid'in Padişah olduktan sonra 93 harbinin acı sonuçlarını gidermek amacı ile İngiltere tarafına yöneldiği de doğrudur. Padişah bu siyasetini yürütmek için Sait Paşa - Kâmil Paşa ikilisinden istifade etmektedir. Kâmil Paşa'nın İngilterece tutulduğu bilinmekle beraber Sait Paşanın siyasî mesleği İngilizler tarafından bile bilinmemektedir. İşte Padişah bu siyaset içinde İngiltereye Kıbrısı taviz olarak vermiş fakat Mısırın işgaline engel olamamıştır. Burada Mısırın işgalinde gerekli tedbirleri almamak veya İngilterenin Mısıra yerleşmesine göz yummakta Abdülhamit'in hoş görmek te mümkün değildir. Çünkü İngilterenin Mısıra yerleşmesi Ortadoğu ve Kuzey Afrikanın tehlikeye girmesi demekti. Kanaatimizce büyük hata olmuştur. Hatta daha sonraları Mısır Jöntürk hareketinin de hareket merkezi olmuştur. Abdülhamit belki de Mısırı İngilterenin himayesine vermekle Ortadoğuya sahip olmak isteyen diğer kuvvetleri susturmak ve teskin etmeyi düşünmüş olabilir. Nitekim ileride görüleceği gibi Almanyanın Ortadoğu üzerindeki emellerini kullanarak İngiltere - Almanya rekabetini artırmıştır. Fakat bu hesaplar bile Mısırın kaybedilmesiyle unutulacak siyasî bir başarı sayılamaz. Sultan Abdülhamit'in 1890'lardaki İslâm siyaseti üzerinde durmak gerekir. Padişah bu politikasında gittikçe büyüyen Almanyayı kullanmıştır. Berlin Kongresine hâkim

devletlerden biri olan Almanya önceleri Bismark'ın Avrupa siyaseti yüzünden Şark Meselesine eğilmemişti. Fakat Almanyanın bu siyaseti 1890'larda değişmiş ve Almanya gözlerini Ortadoğuya çevirmişti.

Abdülhamit'in islâm siyaseti ile uyuşan yeni Alman siyaseti neticede Bağdat demiryolunu meydana çıkardı. Böylece Abdülhamit halifelik otoritesini etkin bir şekilde Ortadoğuda kullanmış olacak ve bu demiryolunun Bağdat - Basra körfezine uzatılmasıyle Hint müslümanları üzerindeki tesiri artacaktı.

1890'larda beliren Osmanlı - Alman işbirliği hiç bir zaman siyasî bir ittifaka veya gizli bir andlaşmaya dayanmış değildir. Bilindiği gibi Almanyanın 1872'de kurduğu üçlü ittifak Berlin kongresinden sonra Rusyanın ayrılmasıyle Almanya-Avusturya-İtalya şekline dönüşmüştür. Bu itibarla Abdülhamid'in İngiliz veya Alman siyaseti olarak vasıflandırılan her hangi bir bağımlı siyaseti yoktur. Çünkü Abdülhamid bütün devletlerin Osmanlı devleti toprakları üzerindeki ihtiraslarının farkındaydı ve bu kuvvetlerin birine bağlanmanın devlete fayda vermeyeceğini biliyordu.

Yeni Osmanlılar, dağıtılmış Meşrutiyetçi cunta tesirsiz hale getirilmişti. Bâbıâli Padişahın otoritesine bağlanmıştı. Abdülaziz devrini ve Ali Suavinin yarattığı Çırağan vak'asını unutmayan Abdülhamid kuvvetli bir istihbarat teşkilâtı kurmuştu. Bu kuvvet sadece içte değil dışta bile korkulur hale gelmişti. Büyük bir hamle Maarif sahasında yapıldı. 1880 lerde Tıbbıye, Harbiye, Mülkiye ve bir çok teknik okullar öğretime başladı. Böylece Tanzimat döneminde plânlanıp da işletmeye açılamayan müesseseleri Abdülhamid birer birer tatbik mevkiine soktu. Fakat az zamanda görüldü ki bu mekteplerde ikinci Jöntürk hareketi dediğimiz yeni bir hareket filizlendi ve kök saldı. 1889 yılında Askerî Tıbbiyede İttihat ve Terakki cemiyeti adında

fako-çizgiforum

gizli bir cemiyet kurularak siyasî faaliyetlere girişince hareket diğer mekteplere de yayılarak büyüdü. Böylece Abdülhamid devrinin en büyük iç siyasî ve fikrî akımı doğmuş oluyordu. Diyebiliriz ki Abdülhamid'in kurduğu bu mektepler sayesinde Jöntürkler hareket imkânı bulmuşlar ve gelişmişlerdir. Bu ilk bakışta tezat gibi görülebilir. Fakat aslında bir gerçektir. Çünkü Abdülhamid batı tipi mekteplere karşı değildi, ve hatta teşvik edici idi. O bilgili ve disiplinli yetişmiş, muasır ilme açık bir kadronun yaratılmasına taraftardı. Bu bakımdan Abdülhamid siyasî batıcılığa karşı olmasına rağmen teknik batıcılığa hayran görülüyordu. Ona göre fikrî batıcılık ise Hıristiyan vasfından dolayı tehlikeli idi. Abdülhamit açtığı bu mekteplerde başlayan siyasî faaliyetler üzerine ders programlarında yaptığı değişikliklerle tehlikeyi bertaraf ettiğini zannediyordu. Artık bundan sonra Abdülhamid'in Jöntürklerle iç siyasî mücadelesi başlamıştı. Jurnalcılık adı verilen polisiye tedbirleri sıklaştıran Padişah bazan tevkif ve sürgünlerle bazan da para ve mevki hırslarını okşamak suretiyle Jöntürkleri tesirsiz hale getirmek istiyordu. İşin en zor tarafı ise Jöntürklerin dış kuvvetlerin desteğinde gelişmiş olması idi.

Jöntürk hareketinin yarattığı buhranlarla beraber Ermeni ve Balkan Hıristiyanlarının isyanının, Yunanistan tehdidinin de iç siyaseti çok karmaşık bir ortama sürüklediğini de belirtmek lâzımdır.

Abdülhamid Balkanlarda yalnız Arnavutluğa güveniyor, diğer Balkan devletinin ise mezhep farklılıklarından yararlanarak denge kurmaya çalışıyordu.

Balkan devletleri üzerinde söz ve hak sahibi devletler üzerinde ise Abdülhamid'in ağırlıklı bir siyaseti vardır, 1900 lara doğru Abdülhamid küçük Sait Paşa ile Rusyayı hoş tutarak Avusturyanın ve İtalyanın emellerini önlemiş ve böylece Rusya tehdidini azaltmıştır.

Fakat 1900 lerde Balkanlarda yeni isyanlar başlamıştır. Bu sefer İngiltere de Balkanlarda faal rol oynamaya başlamış, istihbarat ve kontrol merkezleri kurmuştur. Jöntürk hareketi ise önce Makedonyada nüvesini kurmuş isyancı Bulgar, Sırp, Hırvat çeteleri ile iş birliği yapmıştır. Uzak Doğuda uğraşan Rusya 1905 yılında tekrar Balkanlara dönerek Balkan devletlerinin bağımsızlığını savunarak bu anarşiye yardımcı olmuştu. Üstelik 1907 de Rusya - İngiltere gizli ittifakı Osmanlı devletinin kaderini belli etmişti. Artık Osmanlı devletinin «Üçlü İttifak»a girmesinden başka çare yoktu. Fakat iç olaylar o kadar hızla gelişmişti ki Abdülhamit artık mücadeleden yorulmuştu. Makedonyadaki 3. cü Orduyu ele geçiren İttihat ve Terakki cemiyetinin nüfuzu karşısında olayları tabiî seyrine bırakmış görünüyordu.

İngiltere Kralı ile Rus Çarı Baltık kıyısındaki Reval'de buluşarak tarihe «Reval Mülâkatı» olarak geçen gizli andlaşmayı gerçekleştirdikleri vakit Abdülhamit meseleyi kavramıştı. Mülâkat yapıldıktan sonra daha bir ay bile geçmeden Makedonya Jöntürklerinin dağa çıkarak isyan bayrağını kaldırması göstermişti ki yapılan mülâkatla Osmanlı devleti pay edilmişti. Padişah Jöntürklerin bu isyanına direnmedi ve Meşrutiyeti ilân ederek hareketi yatıştırmak istedi.

Birinci Meşrutiyette olduğu gibi tekrar yeni bir kuvvet daha iktidarı eline geçirmişti. Fakat bu iktidar ne Tanzimat bürokrasisi ve ne de birinci Meşrutiyet bürokrasisine benziyordu. Bunları kan ve ateşle oynayan muhteris komitacılar olarak vasıflandırmak daha doğrudur.

Abdülhamid İttihat ve Terakkinin iktidarı ele geçirmesi üzerine eski otoritesini kaybetmişti. Yeni iktidar gerçi Abdülhamid'e dokunmamıştı fakat fırsat geldiğinde onu devireceği belli oluyordu. Çünkü İttihatçılık hareketi başından beri Abdülhamid ve onun idaresine karşı olmuş

kendi kuvvetini daha çok istibdat edebiyatı propagandasından kazanmıştır. Fakat 31 Mart isyanı ve Selânikten 3. Ordunun İstanbula gelişi Abdülhamidin hal'i için yeterli bir vesile olmuştu. 33 yıldır Osmanlı devletini idare eden Padişaha hal' edildiğine dair kararı bildirmek üzere içinde Osmanlı tab'ası bir yahudinin de bulunduğu hey'et gönderen İttihatçı çeteler koskoca devleti yıktıklarının farkında değildiler. Aslında yıkılan Abdülhamid'in şahsî otoritesi değildi. Osmanlı devletinin yüzlerce yıllık mazisi idi. 1908 hareketi 1876 Meşrutiyet hareketinin daha yabancılaşmış ve bayağılaşmış şeklinden başka bir şey değildir. Osmanlı devletinin tek ve temel direği çatırdamış kullanılmaz hale gelmişti. Padişah artık gölge adamdır, başkalarının hazırladığı iradeye mührünü basan yok olmuş bir iradedir.

Aynı zamanda bütün Müslümanları temsil eden Halifelik otoritesi de İttihatçılığın emrine devredilmişti. Bir anlamda Osmanlı devleti 1908 de yıkılmıştır. Onun yıkılmasından her halde sadece İttihatçılar sorumlu değildir. Tanzimatçılardan Yeni Osmanlılara ilk meşrutiyetçi ihtilâlcilerden İttihatçılara kadar herkes sorumludur. Müstebid denilen Abdülhamid'in devri ve şahsiyeti hakkında ciddî objektif tetkiklere ihtiyaç vardır. Abdülhamit'in devlet yıkıcılarına karşı da hiç müsamaha göstermediğini öncelikle tarihî hadiseler göstermiştir. En azından yıkıcı Batılı kuvvetlere düşman oluşu onun vatanperverliğini isbat ediyor.

İttihat ve Terakki Fırkasının padişah otoritesini arka plana iten icraatı kısa sürede göstermiştir ki Osmanlı devletinin 600 yıllık mirası Saltanat ve Hilâfet gibi iki ana temele dayanmıştır. Bu iki unsur zaafa uğratıldığı veya ortadan kaldırıldığı vakit Osmanlı devleti gibi bir devletin de var olamayacağı görülmüştür. Nitekim otoriteyi eline geçiren yeni iktidar içte ve dışta hemen patlak veren anar-

şiyi önleyemeyecektir. Üstelik devlet otoritesi az zamanda iktidar hırsları yüzünden üç başlı bir cuntanın eline geçecektir. Enver-Talat-Cemal üçlüsünün temsil ettiği bir devletin daha çok yaşamasına da imkân yoktu. Onları batılı dostları acımadan ezdiler, hırpaladılar. Osmanlı devletini parça parça edip İstanbulu terk ederlerken bu üç otoritenin sadece isimleri kalmış değildi. Öz vatanında millî bir mücadele geçiren milletin başına onların içinden yetişen bir kadro geçecektir. Tarihî gelişim kendi şartları içinde hızlanacak ve sonunda Türkiye devletinin temellerinin atılmasında rol oynayacaktır.

DERGÂH YAYINLARI

fakeçizgiforum

ABDÜLHAMİD (1842-1918)

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN HAYATI

Sultan Abdülmecid'in haremlerinden «Tir-i Müjgân» hanımdan doğmuştur. Babasının dört şehzadesinden ikincisidir. 23 Eylül 1842'de İstanbulda Çırağan Sarayında dünyaya gelmiştir.

Yedi yaşında iken annesini kaybeder. Yetiştirilmesi için babası Sultan Abdülmecid tarafından sarayın en nüfuzlu kadınlarından «Perestû Kadın» a emanet edilir. Şehzadelerin yetiştirilmesinde gösterilen ihtimam gereği lalalar ve özel olarak tutulan hocalardan ders görür. Arapça ve Farsçayı bu devrede öğrenir. Doğunun ünlü şairlerini okur.

Tanzimatın getirdiği ıslahat hareketleri devam etmektedir. Sultan Abdülmecit oğullarına daha geniş bir tahsil imkânı hazırlamak amacı ile yeni hocalar tutar. Abdülhamit ve Murat Efendiler genel kültür ve yabancı dil dersleri almaya başlarlar. İngiliz ve Fransızlar Suriye ve Lübnan üzerinde çekişmektedirler. Rusya'ya savaş ilân edilmiş Türk orduları Tuna'yı geçmişlerdir. Osmanlı donanması

Ruslar tarafından Sinopta yakılır. (1854) Osmanlı devleti Fransız ve İngilizlerle ittifak kurarak savaş alanını Kırım'a nakleder. Savaş Kırım'da lehimize gelişirken, Ruslar doğu'da Kars'ı ellerine geçirirler. Bir yıl sonra Avusturya'nın müdahalesi ile savaş sona erer. Paris'te toplanan umumî bir kongrede sulh imzalanır. (1856)

Şehzade Hamit Efendi bu olayların içinde gelişip yetişir. Memleketin dahilinde paşaların iktidar mücadelesi şiddetlenmiş, zümre çekişmeleri dış güçlerden alınan destekler ile gittikçe kuvvetlenmeye başlamıştır. Abdülhamit Efendi ketum kişiliğinin ardında cevval zekâsı ile olayları gayet yakından takip etmektedir.

Babası Abdülmecid «Hasta Adam» tabirinin Avrupada iyice yaygınlaştığı bir sırada, veremden öldüğü zaman (1861), yatağının başucunda şehzadelerinden sadece on dokuz yaşındaki Hamit Efendi bulunmaktadır.

Amcası Abdülaziz tahta çıkıp şehzadelerin en büyüğü Murat Efendi veliaht olunca, Abdülhamit tahta bir adım daha yaklaşır. Ancak Abdülaziz'in veraset şeklini değiştirerek kendi şehzadesi Yusuf İzzettin Efendi'yi veliaht yapacağı rivayetleri dolaşmaya başlayınca, Abdülhamit Efendi genç yaşta kendisine musallat olan vehim ve endişeler ile büyük kardeşi Murat Efendi'nin aksine tahta çıkmak ümidi beslemiyorumş gibi hareket ederek amcası Abdülaziz'e yaklaşmanın yolunu bulur. Bu arada tahta çıkmaya kışkırtılan Murat Efendi'nin köşküne de sık sık uğramayı ihmal etmez. Bu ziyaretler sırasında Murat Efendi'yi kışkırtmaya çalışan Namık Kemal ve arkadaşlarının idare hakkındaki tenkid ve hicivlerini sessizce dinlemeyi muvafık bulur. Sultan Aziz'e gösterdiği yakınlık sayesinde amcasının Avrupa seyahatlarına katılır.

On beş senelik ikinci veliahtlık süresinde ölçülü ve hesaplı bir hayat geçirir. İnziva köşesine çekilmiş görünmekle birlikte olup bitenleri gayet yakından izlemektedir.

Edebî ve fikrî sahada büyük ilerleme kaydedemez. Ancak tarih, siyaset ve hukuk bahislerinde oldukça geniş malûmata sahip olur. İlk gençliğinde alışmış olduğu içkiyi terketmiş, masraflarını kısarak tahsisatının büyük bir kısmını biriktirip işletmeye başlamıştır.

Sultan Abdülaziz, saltanatının son günlerinde etrafının boşaldığını, yaklaşan tehlikeleri hissetmiş, annesi ile birlikte manevî müzaheretini kaybettiği halka yaklaşmak için bir takım çarelere başvurmak lüzumunu duymuştur. Kurbanlar kestirip fakir mahallelere dağıttırmış, fıkara çocukları sarayda giydirip, İstanbul zaptiyelerine külliyetli paralar dağıtmaya başlamıştır. Fakat senelerce sürdürdüğü pervasız israflarının neticesi olarak Şeyhülislâm Hayrullah Efendi ile Mithat Paşa'nın başı çektiği bir tertip sonucu İngiliz sefaretinin yardımı ile tahttan indirilmiştir. Yerine Veliaht Murat Efendi geçirilir. Sultan Aziz tahttan indirilişinin altıncı günü ölü bulunmuştur. Bazıları intihar ettiğini ileri sürerken, Hüseyin Avni ve Mithat Paşalar tarafından öldürüldüğünü iddiası da ortaya atılmıştır.

V. Murat amcasından son derece kötü bir miras teslim alır. Hazine iflas halindedir. On yıl içinde umumi borçların yekûnu dört milyar Frank'a çıkmıştır. Bu sırada Hüseyin Avni Paşa'nın öldürülmesi ile neticelenecek olan «Çerkez Hasan Vakası» cereyan eder... Dışarıda Bulgaristan ihtilâli, Sırbistan ve Karadağ muharebeleri devam etmektedir.

V. Murat Abdülaziz'in «hal'» gecesinden kalan bir takım korkular taşımaktadır. Kısa süreli iktidarı sırasında bu korkular artmış bilhassa «Çerkes Hasan Vakası»ndan sonra hastalığa dönüşmüştür.

Artık Sultan Muradın mevkiini muhafaza edemeyeceğine kanaat hâsıl olunca, vükelâ, Maslak Köşkü'nde oturan Abdülhamit Efendi ile irtibat kurarlar. Abdülhamit

fako-ege.forum

Sultan Abdülhamit tahta geçtiği günlerde.

her ne kadar hürriyet ve meşrutiyete taraftar görünmüşse de, şehzadeliğinde bu düşüncelere sahip olduğunu açıkça belli edecek bir davranışı olmamıştır. Mithat Paşa'nın da dahil olduğu Maslak görüşmeleri sırasında Abdülhamit, tahta geçmesi halinde gerçekleştirmek üzere vükelânın

teklif ettiği yenilikleri kabul etmiştir. Bu ıslahatlar içinde «Kanun-u Esasî»nin ilânı da bulunmaktadır.

II. Abdülhamit tahta geçince V. Murat'ın doksan üç günlük saltanatı sona erer. Kendisi yarı meczup halde, muhafaza altında tutulmak üzere Çırağan Sarayına götürülür. 2 Temmuz 1876 de kılıç kuşanan yeni Padişah Dolmabahçe Sarayına yerleşir. İlk iş olarak aşırı fazlalaşmış saray masraflarını kısar. Haremi ve teşrifat usullerini daha sade bir düzene sokar. Bir müddet sonra vükelâ ile yapmış olduğu anlaşmaların aksine tayinlerde bulunur. Damat Mahmut Paşa ile Serasker Redif Paşa'yı yanına alır. Bununla da kalmayıp Mithat Paşa'nın hazırladığı yeni politikayı bildiren hattı hümayundaki «yeni idare, Meşrutiyet, ıslahat» a müteallik bazı maddeleri kabul etmeyip çıkarır. İdareyi yavaş yavaş kendi iradesi istikametine çevirir. Yeni hükümet aleyhinde bulunan kimselerin Mithat Paşa ve Şeyhülislâmı öldürecekleri yolunda rivayetler dolaşmaya başlayınca dört yüz kişi tevkif edilerek sürgüne gönderilir. O sıralarda bilhassa iki zümre: asker ve medreseliler siyasî alanda nihaî rol oynamaktadırlar. Abdülhamit bu iki kuvveti kendine mûti kılmanın yollarını arar ·

14 Aralık 1876 da Haliçte Bahriye Nezareti binasında Osmanlı İmparatorluğu dahilinde hıristiyan tebeanın korunması için yapılması gereken ıslahat yolunda Avrupa devletleri murahhaslarından mürekkep bir konferans toplanır. Bu konferansta adeta devletin nasıl idare edileceği tayin ediliyor ve gariptir ki konferansa Türk murahhaslar çağrılmıyordu. Bu sırada devlet ricali de bu müdahalelerin önüne geçmek için bir an önce «Kanun-u Esasî» yi ilân etmeye çalışıyorlardı. Abdülhamit cülûsu sırasında «Kanun-u Esasî» (anayasa) yi tehir etmiş, bir Meclisi Umumî ve bir «Kanun-u Esasî»nin vükelâ meclisinde tetkikini istemişti. Kanun-u Esasî münakaşaları Sadrazam Rüş-

fako-cizgi.forum

Sultan Abdülhamit cülus merasimi sırasında...

tü Paşa'nın istifasına sebep olur, Abdülhamit yerine Mithat Paşa'yı tayin eder. Bir müddet sonra da «Kanun-u Esasî» ilân edilir.

Damat Mahmut Celâlettin Paşa ve Serasker Redif

Paşa Abdülhamid'i Mithat Paşa aleyhine tahrik ediyor, kardeşi veliaht Reşat Efendiyi tahta geçirmeye hazırlandığını iddia ediyorlardı. Bu arada Mithat Paşa Padişaha suikast düzenlemekle itham edilir. Aradan kırk gün geçmeden Padişah Mithat Paşa'yı istifa etmesi için sıkıştırmaya başlar. Mithat Paşa istifaya yanaşmayınca Padişahın şüpheleri artar. Ziya Paşa'ya Suriye valiliği, Namık Kemal'e Midilli'de mutasarrıflık verilerek İstanbuldan uzaklaştırılmaları cihetine gidilmiştir. Sadaret Ethem Paşa'ya verilir, Dahiliye Vekâleti ihdas edilerek başına Cevdet Paşa tayin edilir.

Bu olaylardan sonra bütün meşrutiyetçiler takip edilmeye başlanır. Hafiye teşkilâtı kurulur ve süratle genişlemeye başlar. Sırbistan'la yapılan muahededen sonra yüz on beş üyeli Meclis-i Mebusan ile yirmi altı üyeli Meclis-i Âyân açılır. Ancak içerde «**talebe-i ulûm**» Mihat Paşa'nın yeniden sadarete dönmesi ve Damat Mahmut Paşa ile Serasker Redif Paşa'nın azlini isteyen nümayişlerde bulunmakta, Rusya ise savaş hazırlıklarını hızlandırmaktadır.

Mahmut Celâlettin ve Redif Paşalar Padişahı ısrarla harbe teşvik etmektedirler. Esasen Batı devletlerinin ve Rusya'nın tutumu savaşı kaçınılmaz bir noktaya getirmiştir. O devirde Osmanlı ordusunun silâh top ve techizatı mükemmel sayılabilir. 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı II. Abdülhamit tarafından saraydan idare edilmiştir. Plevne ve doğuda bir takım kısmî başarılar kazanılmış, eşsiz müdafaa savaşları verilmişse de, bazı kumandanların son derece beceriksizliği, birbirlerini çekememeleri, emirlerin saraydan beklenmesi, bunun sebep olduğu gecikmelerle savaş kaybedilmiş, Ruslar Yeşilköye kadar inmişlerdir. Destek olacağına dair önceden söz vermiş olan İngiltere çekimser kalmıştır. Yine de doğu sınırlarımızı Rusyaya karşı garanti etmek şartıyla Kıbrıs adası İngilizlere verilir. Abdülhamit sulhü elde etmek için önce

Ayastefanosta, sonra Berlinde irili ufaklı bir çok vatan parçasını terketmek zorunda kalacaktır.

İkinci Meclis-i Mebusan bu şartlar altında toplanır. Şiddetli münakaşalar cereyan eder. Sadrâzam Ethem Paşa, Damat Mahmut Celâlettin Paşa istifa ederler. Mecliste Yenişehirli Ahmet Efendinin çevresinde yavaş yavaş bir muhalefet cephesi meydana gelmeye başlamıştır. Abdülhamit kabinede tadilât yapmış, sadaret makamını lağvederek yerine başvekil tayin etmiştir. Bu işe de Ahmet Vefik Paşa getirilmiştir. Fakat mecliste gürültüler durmaz. İşler tenkit edilmekte, vükelâ ve kumandanların muhakeme edilmeleri istenmektedir. Abdülhamit sonunda sarayda bir meclis toplar. Eski-yeni bütün ricalden başka meclisten de beş aza seçilerek davet edilmiştir.

Meşrûtiyet Meclisi kendi istediği harbin mes'uliyetini kabule yanaşmıyordu. Bu sırada Ali Suavi'nin tertiblediği Çırağan vak'ası ortaya çıktı. Suçlu aranıyordu. Bu Padişahın kendisi olmalıydı. Genç Padişahsa Meclis-i Mebusan'dan bir heyeti özel bir toplantıya çağırmış, siyasî durumu görüşmektedir. Avrupa'nın duruma müdahalesini temin için Rusya ile bir anlaşma yapmak kararındadır. Heyette bulunan mebuslardan Astarcılar Kethüdası Ahmet Efendi Padişaha şöyle der:

«Siz bizim fikrimizi çok geç soruyorsunuz. Felâketin önünü almak mümkün olduğu zaman bize suret-i ciddiyede müracaat etmeliydiniz. Meclis-i Mebusan kendi malûmatı haricinde olarak husûlüne sebebiyet verilen bir halden dolayı mesuliyeti asla kabul edemez. Bundan başka Meclisin müzakere ettiği umur ve hususata dair verdiği reylerin hiçbiri mesmû olmamıştır. Verdiği kararların hiçbiri icra edilmemiştir. Yine tekrar ederim, Meclis-i Mebusan müşkilât-ı hazıraya sebebiyet veren ahvalden dolayı hiçbir mesuliyet kabul etmez» (*).

(*) O. Nuri Ergin: Türkiye Maarif Tarihi. C. III, s. 697

Abdülhamid, bu sözler üzerine hiddete yapılmış ve heyete hitaben şöyle demiştir:

«Bu Meclisi ben topladım, şu efendi evvelâ bunu bilmiyor. Ve şimdi Rusların sevkedecekleri fırkanın İstanbula girmesi şu Mecliste kabul olunmaz ise benim yapacağım bir vazife kalmıştır. O da içinizden kimler bana uyar ve tebaamdan arkama kimler düşerse onları alıp ölünceye kadar cenk etmektir. İşte bu fedakârlıklara hazırım. Fakat bu adamın haddini bilmeyerek şu Mecliste hükümdarınıza karşı ettiği cür'et üzerine tedibini meclisinizden beklerim.» (*)

Abdülhamid bu hadiseden bir gün sonra 14 Şubat 1878 de «**Meclis-i Mebusan**»ın tatil edilmesini irade etmiştir.

Bir gün sonra da muhalif mebuslar İstanbuldan dışarı çıkarılır. Bundan sonra Abdülhamidin otuz iki sene devam edecek olan hâkim idaresi gelecektir.

Padişah bütün idareyi Yıldız Sarayına bağlar. İçe karşı otoriter, dışa karşı ihtiyatlı bir siyaset takibetmeye başlar. Osmanlı-Rus harbinin bitmesinden ve 1878 Berlin kongresiyle sulh yapılmasından sonra Abdülhazizin intihar etmeyip katlolunduğunu ileri sürerek Yıldızda bir mahkeme kurdurur. Katlin tertipçileri arasında Mithat Paşa da vardır. Hakkında idam hükmü verilmesine rağmen Abdülhamit onu Taife sürmekle yetinir.

1897 de Girit isyanı bahanesi ile Yunanistana savaş açılır. Türk orduları Atinaya girmek üzere, milletin makus giden talihi değişirken dış devletlerin müdahalesi ile ordular geri çekilmek mecburiyetinde kalır. Üstelik Girid'in muhtariyeti de kabul edilir.

Bütün bu çetin ve uygunsuz şartlar altında Abdülhamid, memleketin dahilinde imar ve eğitim işleri ile uğraş-

(*) E. Z. Karal: Osmanlı Tarihi. C. VIII, s. 63

Sultan Abdülhamid tahttan indirilmeden önce...

maktadır. Yollar, kışlalar, okullar Rumeli ve Anadolu demiryolları inşa edilir. Mekteb-i Mülkiye, Şam Tıbbiyesi, Hukuk Mektebi, Darülfünun, Yeni Mühendis Mektebi kurulurken bu mektepler kendi içinde Abdülhamid'e karşı cereyanları da beraberlerinde getiriyorlardı. Nitekim 1889 da Askerî Tıbbiye mektebinde «İttihat ve Terakki Cemiyeti» vücuda gelir. Abdülhamid dikkatini bunlar üzerine çevirip tedbirler almaya girişince Jöntürkler Avrupa'ya kaçmaya başlamışlardır. «Genç Türkler» hareketi Avrupada Abdülhamid zamanında da devam etmiştir. «İttihad ve Terakki Cemiyeti» ordu saflarında bilhassa Rumelideki genç subaylar arasında yaygınlık kazanmıştır. Bu yaygınlık kısa süre sonra teşkilâtlı bir isyan hareketine dönüşür. Abdülhamid'e tehdit telgrafı çekilerek yirmi dört saat içinde Kanun-u Esasîyi tekrar ilân etmesi istenir. Dış devletlerin de İttihad ve Terakki'yi desteklemesi üzerine Abdülhamid Kanun-u Esasî tatbikini kabul ile İkinci Meşrutiyeti ilân eder. (23 temmuz 1908)

Fakat Meşrutiyetin ilânı bir kurtuluş çaresi olmaktan çok, bir felâket habercisi gibidir. Bulgaristan istiklâlini ilân eder. Hıristiyan azınlıklar memleketi içinden çökertme faaliyetlerini hızlandırırken, matbuat kanun ve kontrol dışında tahripkâr bir rol oynamaya başlar.

Meşrutiyeti korumak için Selânikten getirtilen avcı taburları fesatçı tahrikler sonucu tarihimizde «31 Mart Vakası» diye anılacak olan ayaklanmayı başlatırlar. Abdülhamit bu fesat hareketinin tamamiyle dışında kalmıştır. Bu isyan üzerine İttihatçılar Rumelinde hazırladıkları «Hareket Ordusu»nu isyanı bastırmak üzere İstanbula getirirler. Sultan Hamidin «hal'»ine karar verilir. 27 Nisan 1909 da tahttan indirilerek Selânik'e sürgüne gönderilir. Yerine küçük kardeşi Mehmet Reşat Efendi tahta çıkarılır.

fikr-cizgiforum

Hal' edilmesi ve son yılları

İkinci Meşruriyetin ilânıyle Abdülhamid idaresi sona ermiş sayılır. Artık «**Devlet-i Aliyye**» anarşi kuvvetlerinin eline geçmiştir. Gerçe Devlet yine Said ve Kâmil Paşaların idaresinedir ama tek hâkim kuvvet İttihat ve Terakki Cemiyetinin beyni olan gizli «**Merkez-i Umumî**»dir. Aslında Abdülhamid, Meşrûtiyeti tekrar yürürlüğe koymayı kabul etmekle mağlubiyeti kabul etmiştir. Belki Makedonya Jöntürklerine karşı koyabilir ve Meşrutiyeti ilân etmeyebilirdi. Bu da her halde iç harbe sebebiyet verecekti. Padişah, muhakkak ki siyasî gelişmeleri ve neticelerini önceden tahmin etmiş olmalıdır. Abdülhamid sertliğe gitmedi. Olayların gidişine tevekkülle boyun eğdi. Meşrûtiyetin ilk günlerinde «İşte, biz de bir akıntıya kapıldık gidiyoruz ve gideceğiz. Allah sonunu hayırlı etsin» (*) deyişi bu teslimiyet ruhunu ifade eder. Sadrazam Avlonyalı Ferid Paşaya kendisinin kaç yıl daha saltanat süreceğini soran Abdülhamid peşinden şunları söylemiştir:

«Ben, ne kadar müddet mekam-ı saltanatta bulunacağımı biliyorum. Benim uğraşışım nefsim için değildir, din ve devlet ve milleti muhafaza etmek içindir» (**).

Gerçekten Abdülhamid'in tahmin ettiği gün geldi ve 31 mart hadisesi zuhur etti. Selânikten gelen Hareket Ordusu Yeşilköy'de karargâhını kurdu. Bütün ısrarlara rağmen İstanbulda bulunan Hassa ordusunu —kardeş kanı dökmemek için—Hareket Ordusuna karşı çıkarmayı reddetti. Yeşilköy'deki Hareket Ordusu komutanlığında Abdülhamid'in hal' edilmesi kararlaştırıldı. Hal'i için fetva hazırlanarak Mebusan Meclisine arz edildiğinde, Âyan Reisi Küçük Sait Paşa Meclise hitaben: «Efendiler, okunan fetva-yı Şerife ve millet tarafından gösterilen arzu-yı umumî mucibince Sultan Abdülhamid Hân-ı Sâni'nin Hilâfet ve Saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz» demiş, kubul edenlerin ayağa kalkmalarını istemiştir. O sırada Mecliste bulunan İttihatçı Talât Paşa ayağa kalkmayanlara sertçe baktıkça bir çok mebus korkudan doğruluyordu. Said Paşa ayağa kalkmayan bir grubu işaret ederek Talât Paşaya «Beyefendi biraz da bu tarafa baksanız» diyerek herkesi ayağa kaldırır, Âyan Reisinin «hal'edilmiştir» sözü meclisin korkulu sessizliğini bozuyordu.

Meclis'in hal' kararını Halifeye tebliğ etmek üzere Meclisten bir heyet seçildi: Padişahın eski yaverlerinden Lâz Arif Hikmet Paşa, Ermeni Katolik Cemaatinden Avram Efendi, Arnavut Esat Toptanî Paşa, Yahudi Emanuel Karasu.

Heyet; 2 müslüman, 1 Hırıstiyan ve 1 Museviden müteşekkildir. Böylece güya, bütün Osmanlı milletini temsil etmektedir. Ama biliniyordu ki Abdülhamid yalnız Osmanlı milletinin padişahı değil, bütün müslümanların halifesiydi. **Devlet-i Aliyye**'nin temellerinin İslâm üzerine bina edildiği unutuluyordu. Ayrıca, Osmanlı Devleti bir Türk devleti idi. Onun Padişah-Halifesi de Türktü. Bu heyetle ilgili olarak Sultan Reşat'ın ilk Başmabeyincilerinden Lütfi Simavi Bey'in hatıratında şu satırlara rastlıyoruz:

«... 33 sene makam-ı hilâfette bulunmuş bir hükümdara nasıl gönderilebildiği ve affolunmaz hata ve silinmez lekenin kimlerin rey ve tensibiyle irtikâb edildiğini ta'mik etmiyorum (derinleştirmiyorum). Bu cihetin tasrihini ve müsebbiblerinin ilân ve teşhirini mufassal tarih yazanlara bırakıyorum» (*).

(*) Ayşe Osmanoğlu: Babam Abdülhamid, s. 123
(**) Mahmut Kemal İnal: Son Sadrazamlar. C. III, s. 1297-98

(*) Lütfi Simavi: Osmanlı Sarayının son günleri, s. 26
İnal, a. g. e. s. 1299

Sultan Reşat'ın culûs topları atılırken sarayda büyük bir matem havası esiyordu. Abdülhamid, top seslerini işittiğinde feryad ü figan eden çocuklarına hitaben, «Takdir-i ilâhî yerini buldu. Elhükmülillâh» diyordu. Bu sırada Başkâtip Cevat bey mezkûr heyetin geldiğini haber verdi. Heyet huzura girdikten sonra şu konuşmalar cereyan etti:

Esat Toptanî-Millet seni azletti.

Abdülhamid-Zannedersem hal'etti demek istiyorsunuz. Pekâla buna yösterilen sebeb nedir?

Esat Toptanî -.....

Abdülhamid -Bu kararı hangi makam verdi?

Arif Hikmet Paşa -Meclis-i Millî

Abdülhamid -Ya, öyle mi? Bu Meclise riyaset eden kimdir?

Arif Hikmet Paşa -Âyân Resi Said Paşa.

Abdülhamid -Said Paşa, öyle mi?

Abdülhamid, heyete daha sonra şunları söyler:

«Otuz üç sene millet ve devletim için, memleketin selâmeti için çalıştım. Elimden geldiği kadar hizmet ettim. Hâkimim Allah ve beni muhakeme edecek de Resulallahtır. Bu memleketi nasıl buldunuzsa öyle teslim ediyorum. Hiç kimseye bir karış toprak vermedim. Hizmetimi ancak Cenabı Hakkın takdirine bırakıyorum. Ne çare ki düşmanlarım bütün hizmetlerime kara bir çarşaf çekmek istediler ve muvaffak da oldular...

Sizden bir ricada bulunacağım. Lâzım gelenlere ve biraderime bildiriniz. Bana Çırağan Sarayını tahsis etmelerini istiyorum. Buradan oraya kolaylıkla geçmek mümkündür. Âhir-ı ömrümüzü biz de orada ibadetle geçiririz. Başka bir arzum yoktur» (*).

İbnülemin'e göre, Abdülhamid, heyete 31 Mart vak'ası ile hiçbir ilgisi bulunmadığını ve arzularını şöyle ifade etmiştir:

«Milletimin arzusu böyle olduğundan itaate borçlu-

(*) Ayşe Osmanoğlu, a. g. e. s. 143-136

yum. Meclis-i Millî'den hiç bir isteğim yoktur. Biraderim Sultan Murat'ın ikamet eylediği Çırağan Sarayında ikamet etmek isterim. Üç-dört kişinin eser-i tertip ve hıyaneti olan bir işte benim parmağım var zannettiler. Buna teessüf ederim» (*).

Abdülhamid, heyette bulunan şahıslar hakkında da şunları söylemiştir: «Baştaki, çok iyiliğimi görmüş Esad Toptanî'dir. İkincisi Arif Hikmet'tir ki bizim Kızlarağası Abdülganinin yetiştirdiği ve o yüzden himayeme aldığım, ferikliğe yükselttiğim bir nankördür. Öbür ikisi de Yahudi Karasu ve Ermeni Avram'dır. Milletim namına otuz üç senelik hizmetimin mükâfatı memlekete ve milletime düşman olduklarına şüphe etmediğim bu adamlar tarafından hal'imin tebliği oldu. Zarar yok. Milletim masumdur. Bunları tertib edenler şahsî düşmanlarımdır. Fakat Allah âdildir. Birgün elbet hakikat tecelli eder. Her ne ise takdir bu imiş (**).

Ali Cevat Bey'in basılmamış hatıratına göre, tebliğ heyeti gittikten bir süre sonra ordu adına emir aldıklarını söyleyen Hüsnü Paşa ve Fethi Bey (Okyar) saraya gelerek Abdülhamit'in arzusunun kabul edilmediğini ve kendisini Selânikteki Alâtini köşküne götüreceklerini bildirmişlerdir. Abdülhamid, bu karara karşı, «Ben hasta kardeşimi birçok yıl Çırağan Sarayında muhafaza ettim. Siz de beni orada muhafaza edin. Bundan başka bir şey istemem» diyerek reddetti ise de, heyette bulunan Galib Bey «karar kat'idir. Askerin kararı böyledir. Sizin hayat ve rahatınızı ordu temin etmiştir. Fakat bu teminatı İstanbul'da kalırsanız veremiyor, mesuliyet kabul edemeyiz» demiş, Hüsnü Paşa da elindeki rovelveri göstererek, «Tereddüt buyurulursa, bunu alınız, beraber arabaya binelim. Majestelerine bir ta-

(*) İnal, a. g. e. s. 1299

(**) Ayşe Osmanoğlu: a. g. e. s. 136-137

arruz olursa, önce beni öldürürsünüz» (*).

Nihayet Abdülhamit, apar-topar, çoluk çocuğu ve bazı eşyalarıyle Fethi Bey (Okyar) kumandasındaki askerî birlikte beraber Selânikteki Alâtini köşküne götürüldü. Ve bundan sonra Abdülhamid'in sürgün yılları başladı. Ailesi ve çocuklarıyla beraber sıkı bir kontrol altına alındı. Gazete okumasına bile müsaade edilmedi. Ailesinden ve hususî katiplerinden başka sohbet edecek kimsesi yoktu. Orada, 31 Mart hakkındaki düşüncelerini çocuklarına şöyle anlatmıştır:

«Milletimin başında tecrübeli bir baba gibi bulunmak, böylelikle vatanımın selâmeti uğruna çalışmak azm-ü kararında idim. Düşmanlarım buna fırsat vermediler. Türlü zorluklar ve iftiralar icat ettiler. Nihayet 31 Mart Vak'ası meydana çıkarıldı. Ben, meşrutî bir hükümdarın yapacağını yaptım ve bir hattı aşmadım. Ne ileri, ne geri gittim. Lâkin beni başka türlü başlarından defedemezlerdi. Ben takdire inanırım. Bu bize Allahtandır. Eğer 31 Mart Vak'asını ben ihdas etmiş olsaydım bu şekilde yüzüme gözüme bulaştırmazdım. Nasıl yapılacağını pekâlâ bilirdim. Tarih bu hakikatı birgün meydana çıkaracaktır. Bundan dolayı kalbim müsterihtir. Şahsım için iki Türk'ün, asker evlâtlarımın birbirini kırmasını, kan dökülmesini Allah hakkı için istemedim. Bana bu iftirayı yükleyenleri Allaha havale ediyorum.»

«Bizim memlekette kaht-ı rical vardır. Karşımda aklına ve ilmine güvendiğim yalnız iki vezir görüyorum. Bunlardan biri Said Paşa biri de Kâmil Paşa idi. Her kisi de çok değerli oldukları halde, daima bir ipte oynayan iki canbaz gibi idiler. En sıkıştığım zaman bunlardan birini getiriyor, tecrübelerinden istifade etmek istiyordum. İşte ben tarihe karıştım. Meydan onlara kaldı. Bu zabit efendilerin cümlesi zamanımda yetişmiş, mektebden çıkmışlardır. Bugün ilm-ü irfan ocaklarımızdan çıkmış birçok kimseler vardır. Maarifimiz de ilerlemiştr. Otuz sene evvelki gibi değiliz. İnşallah idare ederler de devlet bir zarara uğramaz.»

«Ben Said Paşa'yı herkesten iyi tanırım. O bir korkaktır. Bunu yapmaya kendisini mecbur görmüştür. Başka kasdı olamaz. Bize gazete ve kitap vermiyorlar. Ahvali bizden gizliyorlar. Fakat maalesef gidişimizin iyi olmadığını hissediyorum. Fakat ahvali bilmiş olsak da ne faydası olacak? Bilmemeyi daha hayırlı görüyorum. Ben çok görmüş, çok sevmiş bir insanım. Şimdi yaşımız da ilerledi. Eski takat ve kuvvetimiz kalmadı. Hayırlısı, çekilip devlet ve millete dua ederek ibadetle âhir-ı ömrümüzü geçirmektir» (*)

(*) Celâl Bayar: Ben de yazdım s, 372-374

Balkan Harbi ve Beylerbeyi Sarayı

> «Balkanların feveran etmeyen, fakat ettirilen yanardağlarından bunca asırlık Türk nüfuz ve kudretinin süratle eridiğine ve parçalandığına şahid olurken Beylerbeyinin garib, sesiz, haşmetpenah misafiri kimbilir ne gözyaşları döktü. Bazılarının köhne iddialarına rağmen herhalde vicdan azabı duymadı. Siyasetinin müfid netayicine itimadı vardı. Zavallı Abdülhamid-i Sanî ve zavallı millet...»
> (Vedat Örfî -Sadrazam Halil Rifat Paşazade)

Alâtini köşkünde Abdülhamidin haberi yoktu ama, Balkan harbi başlamıştı. Selânik vilâyeti düşman tehdidi

(*) Ayşe Osmanoğlu. a. g. e. s, 157.158

altındaydı. Bir Alman zırhlısı Alâtini köşkü sakinlerini İstanbula götürmek üzere demirlemişti. Köşk muhafızı Rasim Bey Abdülhamide vaziyeti anlattığı zaman Hakan-ı sabık: «Ne demek istediğini anlıyamıyorum? Dört devletle harp mı? inanmam. Demek Balkanlarda bize karşı ittifak oldu öyle mi? Yunanlılarla Bulgarların birleşmesi nasıl olur? Başta bulunanlar bu ittifakı anlayamadılar mı?» Rasim Bey: «Selânik düşmek üzeredir. Sizi İstanbula götürmek istiyorlar» deyince Abdülhamid:

«Selânik İstanbul'un anahtarıdır. Düşmana verilir mi? Şurdan şuraya gitmem. Bana bir tüfek veriniz. Birlikte son nefesimize kadar müdafaa edelim. Hem bizim İkinci ve Üçüncü Ordularımız nereye gitti? Bu harbi idare eden kumandanlar kimlerdir? Ne olursa olsun, bir yere gidecek değilim. Bunu bilmiş olunuz» (*) Abdülhamide durumun ciddiyeti tekrar izah edildiğinde şaşkın şaşkın limanda demirleyen Alman zırhlısına binmişti. Çünkü bir türlü Balkan ittifakına inanamıyordu.

Abdülhamid, 1912 yılında Beylerbeyi Sarayına geldiğinde sadrazam Kıbrıslı Kâmil Paşa idi. Kâmil Paşa bir vasıta ile Hakan-ı Sabık'ın hatırını sordurmuştu. Fakat bir süre sonra, Bâbıâli Baskını ile sadaretten uzaklaştırıldı. Bâbıâli baskını hakkında Abdülhamid'in düşünceleri şöyledir:

«Avrupa devletleri üzerinde bu halin fena tesir yapacağından korkarım. Kâmil Paşa çok akıllı vezirdir, ama siyasî görüşünde beceriksizlik vardır. Kabinesini iyi seçememiş. Nâzım Paşaya gelince... Pek iyi tanırım. Çok hodbin ve anuddur. Mevkiini idare etmek kabiliyetinde değildir. Askerlikte de ondan çok üstün kumandanlarımız vardır. Kâmil Paşa hata etti. Böyle nazik bir zamanda böyle adama kumandanlık verilir mi?» (**).

(*) Ayşe Osmanoğlu, s. 197.
(**) A. e. 202-203

Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi üzerine de: «Böyle karışıklıkların tekerrürü iyi netice vermez. Mahmut Şevket Paşa 31 Mart felâketinin müsebbibi olmuşur. Ama değerli bir askerdir. Bu inkâr edilememiz. Belki de bu idareyi yine o yürütebilirdi. Yazık ettiler» (*) şeklinde fikir beyan etmiştir.

Çanakkale Harbi sıralarında, Sultan Reşad, Beylerbeyi sarayında bulunan biraderi Abdülhamide, «Biraderim hazır olsunlar, kendilerini Bursaya nakletmek icap edecek. Ben de Konya'ya gideceğim» haberini gönderdiği vakit, Abdülhamid'in cevabı gerçekten vakurdur:

«Biraderim ne yapıyor? Hiçbirimiz payitahtı terk etmemeliyiz. Bahusus kendileri ölünceye kadar burada kalmalıdırlar. Biz bütün hanedan, en küçük ferdimize kadar burada memleketi müdafaa ederek ölmeliyiz. Bizler son Bizans İmparatoru kadar da mı olamıyacağız? Ben İstanbul'dan kat'iyen çıkmam. Burada ölmeye hazırım» (**)

Birinci Dünya Harbinin korkunç alevleri arasında tutuşan **Devlet-i Aliyye**'nin kudretli adamlarından Başkumandan Vekili Enver Paşa da Beylerbeyini bir kaç defa ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerin birinde Enver Paşa harbin nazik bir safhasında Abdülhamide danışır ve şu cevabı alır:

«Bir gemiyi kaptan yürütür. Fırtına ve tehlikenin ne taraftan geleceğini yine kaptan keşfeder. Gemisini de ona göre idare eder. Dışarıdakiler bunu nasıl anlıyabilir? Bu vaziyette benim yürütecek ne bir fikrim, ne de teklif edilecek bir tedbirim olabilir. Ben tecerrüt etmiş bir âdem olduğum için şimdiki hal karşısında bir şey söyliyemezsem de denizlere hâkim olan devletlere karşı Almanya ve Avusturya-Macaristan'ın ne yapabileceğini düşünmek kâ-

(*) A. e. s. 203
(**) A. e. s. 210

fidir.» Abdülhamit, Enver Paşa gittikten sonra da şunları söylemiştir:

«Günün birinde umumî harbin çıkacağına hiç şüphe yoktu. Fakat bizim bu işe atılmamız büyük bir cehalet ve tedbirsizliktir. Selâmetimiz tarafsız kalmaktaydı. Bu hale geldikten sonra çaresiz sonuna kadar gidilecektir» (*)

Şimdi de Lûtfi Simavi Beyi dinleyelim:

«Meşrutiyeti takib eden yıllarda millet, kötü yönleri iyi yönlerinden çok fazla olan bu Padişahı aramıştır. Çünkü o tahtta bulunsaydı —belki İtalya'ya Trablusgarpta bazı iktisadî tavizler verir— fakat bu memleketi bütünüyle böyle bir anda onlara kaptırmazdı. Balkan savaşının ise —bir kâhinlik değildir— mutlaka önüne geçerdi ve hele devleti o uğursuz Cihan Harbine —ne yapar yapar— katılmaktan uzak tutardı...» (**)

Vefatı

1918 yılının Şubat ayı. Cihan Harbi devam ediyordu. Devleti Aliyyenin kaderi tamamen belli olmuştu. Beylerbeyi sarayının haşmetpenah misafiri sabahleyin abdest alıp namaz kılmış ve yanındakilere, vefat ettiği zaman göğsüne «**ahidname**» duası konmasını, yüzüne «**Hırka-i Saadet**» bezi, üstüne Kâbe örtüsü örtülmesini vasiyet etmişti. Akşama doğru ruhunu teslim etti (10 Şubat 1918). Sanki onun kaderi ile Osmanlı devletinin kaderi birleşiyordu.

(*) A. e. s. 212

(**) Lûtfi Simavi: Osmanlı Sarayının son günleri s. 355

Sultanın vefatını o günlerde tarihçi Ahmet Refik şöyle anlatıyordu: «Hakan-ı sabık irtihal etmiş. Bu havadis ilk defa gazetelerden öğrenildi. Boğaz güneşin parlak ziyaları altında gülüyordu. Beylerbeyi sarayı uzaktan mavilikler içinde görünüyordu. Otuz dört sene müddet Osmanlı tahtını işgal eden Sultan Abdülhamid-i Sâni bir kaç saat sonra güzel İstanbulun toprakları altına gömülecek...» (*).

İdaresi boyunca ona karşı çıkanlar bile İttihatçıların idaresini gördükten sonra, kıymetini anlıyor ve ruhundan «istimdad» istiyorlardı.

Süleyman Nazif:

«Kaç zamandır gelmemişken yâda biz,
İşte geldik senden istimdâda biz
Padişahım hasret olduk eski istibdada biz»

Rıza Tevfik:

«Tarihler adını andığı zaman
Sana hak verecek ey koca Sultan
Bizdik utanmadan iftira atan
Asrın en siyasî Padişahına»

Tarihçi Abdurrahman Şeref Bey vefatına dair yazdığı risalede şöyle demektedir:

«... Sima ve bünyesinde Hanedan-ı Osmaniyyeye mahsus olan işaretler iyice fark ve müşahade olunurdu. Nitekim Giovanni Bellini tarafından çizilen Fatihin tasvirinde Hakan-ı Sâbık'ın çehresi görülmektedir. Kendisi zeki ve hassas, ince tabiatlı, davranışları nazik, gayet tatlı bir sese sahip, efendiliğin ve Hilâfet ve Saltanatın haysiyet ve şerefini takdir ederek tamamiyle yerine getirir, kendisine bağlı olanları taltif ve kendisiyle görüşen ecnebileri tatlı ve «cazibe-i nezaket»i ile büyülemenin yolunu bilir,

(*) Ahmet Refik: «Sultan Abdülhamid-i Sâninin nâşı önünde» 15 Şubat 1918

Sultan Abdülhamit cuma selâmlığında...

tehdidini hakkıyle yerine getirmeğe kaadir ve icab ettiği zaman şiddet göstermeğe ve öfkesini teskin etmeğe muktedir idi».

«Saltanatı günlerinde (Ne kendi eyledi rahat, ne halka verdi huzur) mısraını okuyanlardan birçoğunun cenaze namazından Bâki'nin,

Kadrini seng-i musalada bilüp ey Bâki
Durup el bağlayalar karşında yârân saf saf

beytini hatıra getirmeleri onun hayatının hayırla kapandığını gösteren mukadderatın garip cilvelerindendir» (*).

Cenazesi ertesi gün Beylerbeyi Sarayından deniz yoluyle Topkapı Sarayına naklolunup naşı orada yıkanmış, tabuta konmuş, hükümdarlara mahsus merasim yapılarak, şehzadeler, veliahd Mehmet Vahidettin Efendi, vükelâ ve ricali devlet ile Divanyolundan geçirilerek, dedesi II. Mahmut ile amcası Abdülaziz'in yanlarına gömülmüştür.

Hususî hayatına ait bazı özellikler

Sultan II. Abdülhamit ortadan biraz uzunca boylu, otururken ve dururken hafifce öne eğik, omuzlarıyle biraz kamburumsu hissini veren, iri burunlu, iri gözlü, yüzünden ve bakışlarından cevval ve müessir bir iradeye sahip olduğu anlaşılan bir şahsiyettir. Sesi kalın, halâvetli, hafifçe titrek ve cazibelidir. Çok dinleyip az konuşmasına rağmen, düzgün ve âmirane konuşur.. Hâfızası pek

(*) Abdurrahman Şeref: Sultan Abdülhamid-i Sâni sûret-i hali

kuvvetli olup, kim olursa olsun, ister halktan, ister devlet ricalinden olsun, huzurunda konuşanları sıkmaz, bütün düşüncelerini açıkça söylemesine imkân verir, sonuna kadar sabırla dinler, kimseyi kendisine arzedilen düşünceleri veya ölçüsüz sözleri yüzünden cezalandırmazdı.

Maneviyatında en bariz hususiyeti kadere inanışı idi. İman ve ibadetine titizlik gösterir idi. Kıyafet ve yaşayışında dikkati çekecek bir sadelik takip eder, şatafatlı üniformalardan, büyük merasimlerden nefret ederdi. Özel hayatında olduğu gibi devlet idaresinde de israftan kaçınır, dengeli bir harcama siyaseti güderdi.

Abdülhamit tahta çıktıktan sonra Çırağan Sarayında ailesi ve yakınları ile oturan ve tedavi altında bulunan ağabeyisi V. Murad'a karşı gayet insanî bir tavır takınmış, yakınlarının ziyaretlerine müsaade etmiştir. Ancak muhalifleri zaman zaman çevirdikleri entrikalar ile V. Murad'ı bulunduğu yerden çıkararak yeniden tahta geçirmek yolunda epeyce teşebbüste bulunmuşlardır. Bunlardan biri de bir ihtilâl denemesi olan, «Çırağan Vakası»dır.

Rusların Ayastefanos önlerine geldiği bir sırada Sultan Murad'ın tamamiyle iyileştiği rivayetlerine inanan bir grubun başına geçen Ali Suavi iki yüz elli kadar Rumeli muhaciri kıyafeti giymiş askerle Çırağan Sarayına yürümüş, Sultan Murad'ı bulunduğu yerden çıkarmak istemiştir. Yıldız'dan gelen bir tabur askerle bastırılan bu hareket, daha sonra Sultan Murad'ın sıkı bir muhafaza altına alınmasına sebebiyet vermiştir.

Abdülhamid'in gerek içerde, gerek dışarda, aleyhine kurulan komploları takip edişi, mesnedi olmayan boş bir korku değildir. Onun aşırı müvesvis olduğuna dair çıkan yüzlerce rivayetin esas mahiyeti, devleti yıkmaya müteallik iç ve dış entrikalardan zamanında haberdar olmaya matuf davranışlarıdır.

Bünye itibarı ile zayıf ve atletik bir yapıya sahiptir.

Jimnastik meraklısıdır. Kılıç ve tabanca kullanmada mahirdir. Gençliğinde bir ara işrete ve eğlenceye meyletmiş ise de, yirmi beş yaşından sonra sudan başka içki kullanmamıştır. Bir zelzele sırasında yerinden kıpırdamadan, paniğe kapılmadan, sonuna kadar beklemesi, Ermenilerin bankaya hücumları sırasında herkesin suikast yapıldı endişesi ile etrafı velveleye verdikleri sırada onun metanet göstererek cuma selâmlığına çıkması, yine bomba hadisesinin ertesi hafta cuma selâmlığına gelmesi gibi hadiseler cesaretine delil gösterilebilir. Sarayına kapanıp çeyrek asır yaşayışını korkaklığına bağlayanlar, şehzadeliğinden başlayıp tahta çıkışı ile sonraki olayları dikkatle incelerlerse, aldığı tedbirlerin boş yere olmadığını göreceklerdir.

Abdülhamit vaktinin çoğunu Yıldız Sarayında geçirirdi. Resim salonu, fotoğraf atelyesi, musiki salonu ile bilhassa uğraştığı marangoz atelyesi, en çok bulunduğu yerlerdi. Güzel sanatlara, antikaya ve kitaplara merakı ziyade idi. Yıldız'ın bahçesini nadide ağaç ve çiçeklerle donatmıştı. Yalnızlığının tabiî bir neticesi olarak koleksiyon merakına kapılmıştır. Bunlar arasında en değerlileri kuş koleksiyonudur. Ayrıca gençliğinden beri nadir silâhlar toplayıp bir silâh koleksiyonu yapmıştır.

Yıldız Sarayı'nın etrafını Arnavut tüfekçilerle doldurmuştur. Abdülhamit kendisine candan bağlı bu askerlere karşı özel bir sempati beslerdi. Kendi parasını çok iyi işleterek saray masraflarının açığını kendi kesesinden ödemiştir. Bu arada hayır işleriyle de uğraşmış; kışlalar, mektepler, camiler yaptırdığı gibi meşhur «Hamidiye suyu»nu da getirtmiştir.

Sabahları gayet erken kalkar, soğuk su ile banyo eder, ufak bir gezinti yapar, çalışma odasına girer, kendi önünde pişirttiği bir fincan kahveyi içer, yumurta ve sütten ibaret hafif bir kahvaltıdan sonra çalışmalarına başlardı. Gece geç vakte kadar düzenli ve sürekli olarak çalışır ve

durmadan sigara içerdi. Mide ve bağırsaklarından rahatsız olduğundan gayet az ve kuvvetli yemek yerdi. Öğleden sonraki vaktini ekseriya çok zengin olan kütüphanesinde okuyarak veya çalışarak geçirirdi. Akşamları iç bahçede geziye çıkar, bu gezide kahvecibaşı ardısıra gelir, emrettiği yerde seyyar takımları ile kahve hazırlardı. Geceleri sarayın bütün elektiriklileri yanar, padişahın hangi odada yattığı bilinmezdi. Uyumadan evvel kitap okutturmak âdeti idi.

Tiyatro ve konserleri sever, cuma, çarşamba ve pazar akşamları hususî tiyatrosunda bir temsil veya bir konser verdirirdi. Oyuncuların hepsi «Muzıka-i Hümayun»a bağlı idiler.

Resmî zevce olarak dört «Kadın Efendi» almış, çocuklarının sayısını sınırlı tutmaya gayret etmiştir. Üç tanesi şehzadeliği, on dördü hükümdarlığı sırasında olmak üzere kız ve erkek on yedi çocuğu olmuştur.

Her yıl mekteplerden birincilikle mezun olanları taltif edip mabeynine alan Abdülhamit, şehzadelerini çok iyi yetiştirmiş ve okutmuştur. Ayrıca Yıldız'ın atelyeleri ve fabrikalarında her birine bir sanat öğretmiş ve güzel sanatlarla meşgul olmaya teşvik etmiştir.

DERGÂH YAYINLARI

SULTAN ABDÜLHAMİD VE HATIRALARI HAKKINDA

Muhakkaktır ki hatıralar tarihin kendisi değildir. Hatta denilebilir ki, hatıralar bir devrin mes'ulü olmuş kimselerin müdafaalarıdır. Elbette ki tarih, yalnız bir şahsın değil, o devre adını yazdırmış daha birçok tarihî simaların şahadetleriyle birlikte aydınlanacaktır. Gerçekte tarih, ne serapa övgüdür, ne de daima yergidir. Sultan Abdülhamid devrini de bu düşüncelerin dışında ele almaya pek tabiiki imkân yoktur. Ancak tarihçinin kendi dünya görüşü çerçevesinde olayları değerlendirirken, tamamen objektif olamaması mazur görülebilir. Fakat, Abdülhamid ve devrinin tarihi yazılırken bu devrin en büyük şahidi ve mes'ulü olan şahsın beyanlarına müracaat edilmeyişi hiç bir zaman mazur görülemez. Fransız tarihçisi Albert Vandal'ın Kızıl Sultan (Le Sultan Rouge) ithamını esas kabul eden ön fikirli tarihçilerin yazdıklarına güvenilemiyeceği açıktır.

Abdülhamid, 33 yıllık devrinin hesabını kendi hatıralarında gelecek nesillere emanet etmiştir. Şimdi tarihçilere düşen görev bu belgelerle beraber tarihimizin bu dönemini aydınlığa çıkarmaktır. Hatırdan uzak tutmamak ge-

rekir ki, Sultan Abdülhamid devri sadece diplomasinin mükemmel bir şekilde kullanıldığı ve böylelikle büyük devletlerin ihtiraslarının durdurulduğu çağ değildir. Aynı zamanda bu devir; Abdülhamid'in **aşırı batıcılık, anarşizm, siyonizm ve materyalizm** gibi yıkıcı cereyanlara karşı mücadele çağıdır. Devleti batırmak isteyen yıkıcı hareketlere karşı İslâm siyaseti ile karşı çıkan Padişah'ın XX nci asrın başlarında İslâm dünya görüşünün sembolleştirdiği bir otorite haline geldiğini unutmamak lâzımdır.

Yayınevimiz tarafından Türkiye'de ilk defa yayımlanan «**Siyasî Hatıratım**» adlı eserin birinci basımında, Abdülhamid'in daha evvelce latin harfleriyle basılmış bulunan hatıra kitabından bahsedilmişti. Burada, iki hatırat arasındaki ilgiyi belirtmek bakımından bir miktar ayrıntılara girip izahat vermek gerektiği kanaatindeyiz. Öncelikle belirtmek isteriz ki, bu iki hatırat arasında şekil ve muhteva yönünden her hangi bir benzerlik yoktur. Fakat her ikisi de birbirini tamamlayan ve Sultan Abdülhamid'in bilinmeyen yönlerini aydınlatan ve bilinen yönlerini de tahkim eden gerçekleri kendi ağzından meydana çıkarmaktadır.

Bilindiği gibi Abdülhamid hatıralarını bizzat kaleme almamış, yakınlarına ve hizmetinde bulunan bazı kimselere yazdırmıştır. Daha önce basılan ve latin harfleriyle yayımlanan hatıratı iki bölümde ele almak gerekir. Birincisi tarih belirtmeden yazılmış olup kurenasından Besim Bay tarafından kaleme alınmıştır. Tarihsiz olan bu hatıra notları İbnülemin Mahmut Kemal (İnal) in Yıldız evrakı arasında bulduğu ve «**Türk Tarih Encümeni**» mecmuasında 1923 yılında yayınladığı notlardan oluşmaktadır. İkinci kısım ise tarihli olup, Abdülhamid'in Beylerbeyi sarayında tutulduğu 1333 (1917) yılının mart ve nisan aylarına ait günlük notlardan ibarettir. Bu tarihli hatıra notlarının musahibi konusunda kesin bir bilgi yoktur. Fakat bu kimsenin Said Efendi adında biri olabileceği söylenmektedir. Sözü edilen kitab, bu tarihli ve tarihsiz hatıraları bir araya getirmektedir (*)

Fransızcadan tercüme ederek «**Siyasî Hatıratım**» adıyla kamuoyuna arz ettiğimiz bu kitabın birinci basımı yapılırken, bir İstanbul gazetesi tarafından «**Abdülhamid'in Hatıra Defteri**»ni buldukları ve tefrika edecekleri ilân edildi. Müteakip günlerde de tefrikanın yayımına başlandı. Bu gazetede tefrika edilen metinlerin incelenmesinden çıkan neticeye göre, yukarıda zikrettiğimiz, yeni harflerle ve asıl diliyle yayımlanmış hatıraların sadeleştirilmesi ve tarihli notlara bazı ilâveler yapılması suretiyle bu tefrikanın vücude getirildiği kanaatine varılmaktadır (**). Tefrikayı yayımlayan gazetedeki ilânlara göre, Abdülhamit'in el yazısı hatıraları bulunmuştur. Ancak, tefrika süresince bu el yazısını havi fotoğraflara yer verilmemesi dikkati çekmekte ve bu iddianın gerçekliği konusunda şüphe uyandırmaktadır. Bu durumda ve ilk nazarda, gazetenin reklâm açısından «**el yazısı hatıralar bulundu**» şeklinde ifadeler kullanmayı daha yararlı bulduklarını kabul etmek gerekecektir. Ayrıca, tarihî bir hatırat yayımında, dil bakımından bazı tasarruflarda bulunmanın, kanaatimizce mahzurlu ve asıl ifadeyi zedeleyici bir tutum olduğunu belirtmek isteriz.

Abdülhamid'in Beylerbeyi sarayında yazdırdığı tarihli hatıra notları daha evvelce de eski harflerle basılmıştır

(*) Abdülhamid'in Hatıra defteri. Selek Yayınları.
Abdülhamid anlatıyor. Serdengeçti yayınları.
Bu eserlerde yayımlanmış olan tarihli kısımlar şu günleri muhtevidir: 1, 2, 3, 4, 5, 11, 12, 31 Mart ve 1 Nisan 1333 (1917)

(**) İlâveler şunlardı: 7, 9, 10, 14, 18, 20, 21, 22, 23, 24, 25, 26 28 Mart ve 3, 4, 5 ..... Nisan 1333 (1917), Tercüman gazetesi, Aralık 1974 ve Ocak 1975.

(*). İlk defa 1924 yılında Vedat Örfi tarafından «**Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sâni**» adıyla kitap haline getirilmiştir. Eski sadrazamlardan Halil Rifat Paşa'nın oğlu olan Vedat Örfi, eserin önsözünde bu notların kimin tarafından yazıldığını kaydetmemekle beraber, «Hatıratı veren menba pek âli bir şahsiyettir» demektedir. Kitabın önsözünden, Vedat beyin bu hatıraları daha önce **Utarid** gazetesinde neşrettiğini öğreniyoruz. Eski bir subay olan Vedat Örfi'nin kitaba yazdığı önsözün son kısımları şöyledir:

«Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni'nin gerek devri Saltanatı, gerekse hal'ini müteakip geçen hayatı hakkında çok şeyler yazıldı. Çoğu vesaik-i tarihiyye kiymetini haiz olmaktan uzaktır. «**Utarid**»de neşrettiğim, «Hatırat-ı Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni», arzularıyla gerek tahrirî gerekse şifahî notlarından müstahreçtir. Böyle bir eserin mevcudiyeti daha o zaman büyük bir rağbet ve hürmetle karşılanmıştı. Hatıratta, Sultan Abdülhamid-i Sâni'nin notlarının tahrif edilmiş en ufak noktası bile yoktur.

Bu hatıratı doğrudan doğruya Sultan Abdülhamid Han-ı Sâni'in müdafileri tarafından vücuda getirilmiş bir eser telâkki etmek en büyük haksızlık olur. Muhteviyatı mahz-ı hakikattir. Vesaike müstenid olmaksızın şahsî garazlarla kendisini lekelemek isteyenlere karşı mühim en sağlam müdafaa vesakidir.

Hatıratı veren menba pek âli bir şahsiyettir. Eseri neşredenler bunun içindir ki bir türlü şüpheli nazarları bertaraf edeceklerinden emindirler.» (**)

Muhterem Prof. Osman Turan'dan aldığımız bu defter'den ilk defa M. Zeki Pakalın, «**Son sadrazamlar ve başvekiller**» adlı eserinde bahsetmiş ve iktibasen 5 Mart 1333 (1917) tarihli notu aynen vermiştir (*).

Yukarıda sözü edilen tefrikayı yayımlayan gazetenin «Eski bir subaya ait olarak dostumuz tarihçi Profesör Osman Turan'ın muhterem refikaları hanedan azasından Satıa Sultan nezdinde mevcut dosyadan ve aynen alınmıştır» cümleleriyle her halde Vedat Örfi ve yayımladığı hatıratından bahsediliyor olmalıdır (**).

Ali Vehbi Bey tarafından Abdülhamid hayatta iken yayımlanan ve devrinin uslûbuyle Türkçeleştirerek yayımladığımız bu eser de diğerleri gibi Abdülhamid'in yakınlarına yazdırdığı muhtelif notlardan oluşmaktadır. Fakat maalesef Ali Vehbi Bey ve bu notları yazan kimseler hakkında bilgi sağlamak mümkün olamamıştır. Zaten kurenadan Besim Bey hariç, Türkçe olarak yayımlanan diğer hatıra notlarının musahiplerinin de kesin olarak bilinmediğini yukarıda belirtmiştik. Abdülhamid'in kızlarından Ayşe Osmanoğlu'nun ifadesine göre, Abdülhamid Alâtini köşkünde iken hatıralarını hususî kâtiblerinden Ali Muhsin Beye yazdırmaktaydı. Hatta bu yüzden Ali Muhsin Bey köşkün bodrumuna hapsedilmiştir. Daha sonra Abdülhamid'in bazı çocukları ile birlikte Ali Muhsin Bey de İstanbul'a gönderilmiştir (***) Burada nda anlaşılıyor ki, Sultan Abdülhamid hatıralarını yalnız Beylerbeyi sarayında

(*) Vedat Örfi: Hatırat-ı Sultan Abdülhamid-i Sâni. Cihan kitabhanesi, 1338-1340 İstanbul.

(**) a. g. e.

(*) M. Zeki Pakalın. C. V. s. 84-87

(**) Tercüman, 8.1.1975

(***) Ayşe Osmanoğlu: Babam Abdülhamid. s. 167.
Abdülhamid köşk muhafız subaylarından birine sorar: «Ali Muhsin Beyi niçin hapsettiniz, kabahati nedir? Subay da,
«Efendim, bazı hatıralarınızı kendisine kaydettiriyormuşsunuz. Yasaktır. Ali Muhsin Bey bundan dolayı hapsedilmiştir» cevabını verir.

bulunduğu sıralarda değil, Alâtini köşkünde iken de kayd ettirmiştir. Ölümünden az sonra 12 Şubat 1918 de Enver Paşa Beylerbeyi Sarayına gelerek Abdülhamid'in yattığı odadan küçük bir çantayı almış ve çantanın içinden hatıratını kaydettiği bir defterle, mücevheratı cebine koyarak gitmiştir (*). Sonradan mücevherler Abdülhamid'in çocuklarına iade edildiği halde, hatıra defterinin ne olduğu bilinmemektedir.

Görülüyor ki, Abdülhamid müteaddit defalar ve fırsat buldukça düşüncelerini ve hatıralarını ya bizzat yazdırmış, ya da şifahen söylemiş ve bunları tesbit eden muhtelif kimseler, defterler veya notlar halinde yayınlamışlardır. Bunlardan bazıları da belki İttihatçıların baskısından korkarak gerçek ismini kullanmaktan çekinmiş olabilirler. Meselâ yukarıda bahsedilen ve Ali Muhsin Bey tarafından yazılan hatıra notlarının ne olduğu da bilinmemektedir. Yayımlamış olduğumuz kitabı hazırlayan Ali Vehbi Bey'in kimliği konusunda da bu sebeplerle malûmat edinme imkânlarından şimdilik mahrum bulunuyoruz. Ancak, Abdülhamid'in eldeki hatıra notları gözönüne getirildiğinde, fikrî ve siyasî hadiseler karşısındaki muhakeme gücü mantık ve uslûbundan, elinizdeki hatıratın Abdülhamid'e ait olduğu şüphe götürmez bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Muhakkak ki, araştırıcılar, bir gün Abdülhamid ve devrini bütün açıklığı ile ortaya çıkaracaklar ve böyle bir çok bilinmezlikler gün ışığına kavuşacaktır.

DERGÂH YAYINLARI

(*) Aynı eser, s. 216-217

Osmanlı İmparatorluğunun yıkılmasından önce Sultan Abdül Hamid'in siyasî hatıratı

Ali Vehbi Bey tarafından basıma hazırlanmıştır.

Fransızca baskıdan çeviren : H. Salih Can

«Avrupa'da Sultan Abdül Hamid, hasta bir adam telâkki ediliyor. Bence Haliç sahillerinde yaşayan pek çok diplomattan daha üstündür. Kendisine haksızlık edildiği kanaatindeyim.»

Bismarck

ÖNSÖZ

Efkârı umumiyeye sunduğumuz bu neşriyat, Osmanlı İmparatorluğunun ve Osmanlı hilâfetinin zayıflama devrini hülâsa eden, dünya çapında ehemmiyetli bir mevzudur. Tahttan indirilmiş olan Sultan Abdül Hamid'in «Düşünce ve Hatıralar»ı son senelerde Şarkta vuku bulan tarihî faciayı izah ve tefsir edici mahiyettedir. Perde arkasında cereyan eden hadiselerin aydınlanmasına ve olanları şarklı gözüyle görüp hissetmeye imkân verir.

Bu yazılardan, Abdül-Hamid'in inkâr edilemiyecek bir zekâya sahip olduğunu ve Bismarck'ın sözlerine göre, Haliç sahillerinde yaşıyan pek çok idareciden daha üstün olduğunu öğreniyoruz.

Bu hatırat, bütün dünyadaki seçme okur tabakasının nazarı dikkatini çekecek mahiyettedir.

Ali Vehbi

fako-cız.forumu

GİRİŞ

Karakteri, partilerin iltifatları ve nefretleri ile tahrif edilerek, tarihe geçmiştir.

Bu sözler, Sultan Abdül-Hamid'den daha iyi kimseye uymaz. Zayıf tarafları ne kadar çok olursa olsun, hiç şüphesiz Osmanlı İmparatorluğu hükümdarları arasında en akıllı ve en siyasî olan odur. Büyük bir felâket olan Rus harbinden sonra, Türkiye'yi düştüğü yerden şerefle kaldıran o olmuştur. İmparatorluğu, ilk zamanlarındaki parlaklığa kavuşturan gene o olmuştur. Bir çeyrek asır müddetle Abdül-Hamid, büyük devletlerin hücumlarına karşı İmparatorluğu emsalsiz bir şekilde müdafaa etmeyi başarmış, dahilde inhitatı durdurabilmek için azimle çalışmıştır. Dünyadaki bütün müslümanların birleşmesi fikrini kabul etmiş, **Pan-İslâmizm**'in bânisi olmuştur. Türkiye'yi, hakikaten kudretli bir mertebeye getirebilmiştir. Türkiye'nin dahilî zaaflarını ustaca gizlemesini bilmiş, kendi fikirlerine göre yavaş, fakat sağlam bir şekilde yenilikler getirmeğe çalışmıştır.

Bu sahifeler Sultan Abdül-Hamid'in çevresindeki sadık dostlarına, zaman zaman izhar ettiği fikirlerini ve ha-

tıratını ihtiva etmektedir. Bazı dostlarından elde ettiğimiz bu yazılar ,Osmanlı İmparatorluğunun, Avrupa'daki kudretinin azaldığı şu sıralarda, bilhassa ehemmiyet arzedecek ve tahtından indirilen Padişahı daha iyi tanımağa fırsat verecektir. Kendisinin mes'ul tutulduğu pek çok hadisede, Osmanlıların şu sırada, gayri müsait bir yıldırım tesirinde bulunmalarının da çok dahli oldugunu kabul etmek icap edecektir.

A. V.

Birinci Bölüm
DAHİLÎ SİYASET

Jön Türkler ve Kanun-u Esasî (1892)

Millet çabuk unutuyor! Bunu, benimle mücadele eden ve siyasette, perde arkasında oynanan oyunları bilemediklerinden, büyük devletlerin düşmanca politikasını kavrayamayan şahısları, mazur görebilmek için söylüyorum.

Bu gün de, her şeyin bu kadar bozuk gitmesinin sebebi, hasta biraderimin zayıf idaresi zamanında, Jön Türkler fırkası mensuplarının cür'etlerini hudutsuz hale getirmiş olmalarıdır. Londra'da Suavi Efendi (1) Brüksel'de Mustafa Fazlı (2) Türk ırkının zayıfladığını, İmparatorluğumuzun ahlâk ve malî bakımdan iflâs ettiğini açıkça ilân etmek suretiyle, memleketimizi lekelemşlerdir. Eğer şeref mefhumunu kaybetmemiş olsalardı, ana vatanlarını bu şekilde kirletmezlerdi. Jöntürkler fırkası azasından Ziya Bey ise mert adamdır. İmparatorluğun kuvvetlenebilmesi için, müslümanlarla, hıristiyanların birbirlerine yaklaşmalarını ve Meclisi Mebusan'ın bir an evvel kurulmasını arzu eder. (3)

Millî Islahat Hareketlerine canla başla katılmadığım için beni korkaklıkla itham ediyorlar. Fakat ne felâketlere

maruz kaldığımı unutuyorlar herhalde! Evvelâ amcam Abdülaziz'in tahttan indirilmesi, sonra garip bir şekilde intihar etmesi; daha sonra da biraderim Murad'ın delirmesi ve hapsedilmesi.

Ermenilerin şikâyetleri (1891)

Bizi Ermenilere eziyet etmek, onları istismar etmekle suçlamak gülünçtür. İmparatorluğumuzun tarihine göz gezdirilirse Ermenilerin her zaman çok zengin olageldikleri tesbit edilebilir. Bu hususu yakından bilenler Ermenilerin, müslüman tebaamızdan çok daha zengin olduklarını teyid edeceklerdir. Her devirde Ermenilerin, vezirlik dahil, memuriyette en yüksek mevkilere kadar geldikleri görülmüştür. Memurînin üçte birini Ermenilerin teşkil ettiğini söylersem, hiç de izâm etmiş olmam. Bundan başka diğer reâya gibi Ermeniler de askerlik yapmazlar. Buna mukabil ödedikleri vergi (askerlik bedeli) o kadar cüz'îdir ki bunu zaten, müslümanların askerlik yapmakla geçirdikleri zaman zarfında fazlasıyla telâfi ederler. Ermenilerin ticareti mükemmel haldedir. Zaten vergilerin idaresi de hemen hemen tamamiyle onların elinde sayılmaz mı? Reşit Paşanın tavsiyesi üzerine (Gülhane Hatt-ı Şerifi, 2 Teşrini evvel 1839) Abdül mecit, iltizam'ı (Gayri müslimlerden vergi alınmaması) kaldırmak istediğinde, buna kim karşı çıkmıştı? Ermeniler kıymetli imtiyazlarından vazgeçmek istemedikleri için ısrarla mücadele etmişler, herşeyin eskisi gibi kalmasını temin etmişlerdi.

Kürt dağlarında, çok fakir bir hayat süren Ermeni zümresinden maada, Rumlar da dahil olmak üzere bütün tebaamız içinde en zengin olan Ermenilerdir. Bu halkın memleketimizdeki zenginliklerden istifade etmesini bildiği şüphe götürmez bir hakikattır.

Dahilî iskân (1893)

İmparatorluğumuz dahilindeki boş araziyi iskân etmek için, münasip şekilde muhaceret tertibine ihtiyaç var. Fakat Yahudi muhaceretini münasip telâkki edemeyiz. (*) Yabancı dinden olanları, kıymık gibi kendi etimize, kendimiz soktuğumuz devirler geçti. Devletimizin hudutları dahiline ancak kendi milletimizden olanları ve bizimle aynı dini inançları paylaşanları kabul edebiliriz. Türk unsurunu kuvvetlendirmeğe dikkat etmeliyiz. Bosna - Hersek ve Bulgaristan'daki müslüman halkın çoğalıp artanını muntazaman buraya getirip yerleştirmeliyiz.

Muhaceret yalnız millî kudreti artırmakla kalmıyacak aynı zamanda İmparatorluğumuzun iktisadî kudretini de fazlalaştıracaktır. Rumelinde ve bilhassa Anadoluda Türk unsurunu kuvvetlendirmek ve herşeyden evvel de içimizdeki kürtleri yoğurup kendimize maletmek şarttır. Türk tahtına çıkmış olan seleflerimin en büyük kusuru Slav unsurunu, Osmanlılaştırmamış olmalarıdır. Bu tabiî

(*) Bu Filistin'in iskânı için Baron de Roschild'in yaptığı bir tekliftir.

kolay bir iş değildir. Mamafih Rum ve Ermenilerle kan karışımı daha kolay husule gelmiştir.

Fakat Allaha şükür kanımız üstünlüğünü muhafaza etmiştir.

Kanun-u Esasî (1894)

(1876-78 hatıratı)

Bu kadar korkunç birşeyi tertipleyen insanlardan daha neler beklenmez?

Mithat, Rüştü ve damat Nuri gibi kimselere nasıl itimat edebilirim? Üstelik bu son ikisi amcam Abdül Aziz'in damadıdırlar. Bu adamlar, bir taraftan ismime «Şevketlû!» ünvanını ilâve etmek için mübalâgalı bir şekilde israr ederlerken, bir taraftan da Kanun-u Esasî ile, Osmanlı İmparatorluğuna medeniyet zaferini getireceklerini iddia etmeleri gülünç değil mi?

Anlaşılan kurtlarla birlikte ulumak gerek! İyi de olsa kötü de olsa, Meclisi Meb'usan'ı açmak ve Kanun-u Esasî'yi ilân etmek suretiyle, ifa edeceğim vazifenin ehemmiyetine inandığımı göstermeliyim.

Kürt alaylarını teşkil ettiğim için, Avrupa gazeteleri acı tenkitlerde bulunuyorlar ve bu teşkilât meydana geldiğinden beri Kürtlerin, Şark vilâyetlerindeki Ermenilere daha vahşice davrandıklarını iddia ediyorlar ve bizim tarafımızdan teşkilâtlandırılan bu Kürtlerin, istiklâllerini ilân etmek için bize karşı isyan edeceklerinden endişe ettiklerini söylüyorlar.

Anlaşılan gazeteler mevzu arıyorlar, bu sebeple de yalan yanlış duydukları herşeyi yazıyorlar. Muhabirler, Kürdistandaki vaziyeti, Beyoğlunda oturdukları rahat köşelerini terketmeksizin, ancak Ermenilerin görüş zaviyesine göre mütalâa ediyorlar.

Her nekadar paşalarımızdan bazılarının da «Kürt kazakları» ile teşkil ettiğimiz alaylara itiraz ettikleri bir hakikat ise de, fikir, Erzurumdaki eski IV üncü Ordu kumandanı Zeki Paşaya ait olduğundan, bu, meslektaşlarını kıskanmış olmalarına da delâlet edebilir.

Rusya ile harp vukuunda, disiplinli bir şekilde yetiştirilen bu Kürt alayları, bize çok büyük hizmetlerde bulunabilirler. Ayrıca orduda öğrenecekleri «itaat» fikri, kendileri için de faydalı olacaktır. Zabit ünvanı verdiğimiz Kürt ağaları ise yeni mevkileriyle övünecekler ve bir miktar zapt-ı rapt altına girmeğe gayret edeceklerdir. Çıraklık devirlerini bu şekilde tamamlıyacak olan «Hamidiye» alayları sonunda kıymetli bir ordu haline geleceklerdir.

Kürt ağalarının bazılarının çocuklarını, İstanbula getirip memuriyete yerleştirdiğim için de tenkit edildiğimi biliyorum. Senelerdir hıristiyan Ermeniler nazır mevklerini işgal etmişlerdir. Bundan sonra da kendi dinimizden olan Kürtleri kendimize yaklaştırmakta ne gibi bir zarar olabilir? Aynı şekilde Bedirhanoğullarını (*) himaye ettiğim ve merkezde muhafaza ettiğim için, bunların memleketin huzurunu bozacakları söylenerek de tenkit ediliyorum. Tabii herkes istediği gibi düşünmekte serbesttir!

Fakat ben kabul ettiğim Kürt politikasında doğru yol da olduğum kanaatındayım. Vaziyeti mahallinde tetkik eden Zeki Paşa Kürt kazaklarından alaylar teşkil etmek

(*) Sınırda isyan eden meşhur Kürt reisi.

fikrini ileri sürmek suretiyle en muvafık yolu göstermiştir. Her ele aldığımız mesele tenkit edildiğinden, sonunda tenkit edilmeğe alışmış bulunuyoruz.

Yahudi meselesi (1895)

Yahudiler, Avrupada, Doğuda olduğundan daha fazla bir kudrete sahiptirler. Bu sebeple de bir çok Avrupalı devlet, çok artmış olan Semit ırkından kurtulabilmek için, Yahudilerin Filistine muhaceretini iyi karşılayacaklardır.

Fakat bizim memleketimizde kâfi Yahudi vardır. Eğer Filistinde müslüman Arap unsurunun, faikiyetini muhafaza etmesini istiyorsak, Yahudilerin yerleştirilmesi fikrinden vazgeçmeliyiz. Aksi takdirde yerleştirildikleri yerde çok kısa zamanda bütün kudreti elde edeceklerinden, dindaşlarımızın ölüm kararını imzalamış oluruz.

Siyonistlerin şefi olan Herzl fikirleriyle beni ikna edemez. «Yahudi çiftçisinin tekrar kuvvetlenerek sabanını kendi eliyle idare ettiği gün Yahudi meselesi hallolmuş olacaktır» sözü kendi görüşüne göre doğru olabilir. Herzl dindaşları için toprak istemektedir. Fakat zekâ, her şeyi halletmeğe kâfi değildir. (4)

Siyonistler Filistin de yalnız ziraat yapmak değil, orada hükümet kurmak, siyasî temsilcilerini seçmek gibi şeyler de arzu ediyorlar. Bu haris tasavvurlarının manasını gayet iyi anlıyorum. Lâkin Siyonistler bu teşebbüslerini kabul edeceğimi zannetmekle saflık ediyorlar. İmparatorluğumuz dahilinde, halkımızın fertleri olarak ve Bâbıâlinin dirayetli hizmetkârları olarak Yahudilere nekadar kıymet veriyorsam, Filistine dair kurdukları tasavvurlara da o kadar düşmanım.

Bursa, merkez-i hükümet

Vezirim Küçük Said Paşanın yaptığı teklif bana acayip göründü: Bursa ikamet mahallimiz olacak ve İmparatorluğumuzun merkezi payesi verilecek. Böyle bir tasavvurun tatbiki imkânsızdır. Şerefli geçmişimiz bizi İstanbul'a bağlar. Tarihî camilerimiz ve mukaddes emanetler buradadır. Bundan maada devlet devairini ve memurları Buraya taşımak da milyonlarca liraya baliğ olacaktır.

Diğer taraftan, İstanbulun barut fıçısı üstünde olduğu da bir hakikattir. Bu sebeple de Said Paşanın teklifi üzerinde ciddiyetle durulması icap eder: Ruslar bir defa daha İstanbul sınırlarına kadar gelirlerse halimiz ne olur? Şehri zapdederler, bu da herşeyin sonu demektir; zira İstanbulu kaybetmekle halifeliği de kaybederiz ve halifelik muhakkak olarak Arapların eline geçer.

Bahşiş meselesi (1896)

Memleketimiz hakkında yazı yazan, Fransız olsun, İngiliz olsun, Alman olsun her ecnebi, bizdeki bahşiş âdeti-

ne dair, kitabında hususî bir bahis ayırmaktan kendini alamaz. Hatta bir Fransız kitabında, bahşişin, Padişahın şahsından bile üstün olduğunu söylemiş, «Sultan Bahşiş!» diye ad takmıştır. Bütün bu söylenenlerde mübalâga vardır. Zaten bahşisin tam mânâsını garplılar anlayamazlar, bunlar nadir vakalardır, ve bize nazaran çarların İmparatorluğunda «Çar Bahşiş!» çok daha yaygın haldedir. Oradaki gibi her işin ancak para ile yürümesi bizde yoktur denilebilir. Hakikat şudur ki asırlarca evvel Garpta da bulunan bazı âdetler bizde hâlâ devam etmektedir. O zaman lar Garpta da şimdi bizde olduğu gibi muntazam bir malî bütçe yoktu, memurlar ellerinden geldiği kadar kendilerini kurtarmağa çalışırlardı. Halen dahi garptaki bazı rahiplerin, dindar halkın bahşişi ile geçindikleri söyleniyor. Bu sebeple memurlarımızın bahşiş kabul etmesi âdetine, Avrupalı muharrirlerin hiddetlenmeleri için hiç bir sebep yoktur. Malî vaziyetleri sarih ve muntazam olan Garplı memurların davranışları ile bizimkileri mukayese etmeğe imkân yoktur. Bahşiş bekledikleri için ahlâksızlık ve haysiyetsizlik ile itham edilen memurlarımızın fıkara devletimizin ödediği düşük aylıklarla geçinmeleri mümkün değildir. Bunun için de memur, yaptığı işin karşılığında, halkın kendisine para ödemesini tabiî hakkı olarak kabul eder, halk da bunu tabiî karşılar. Bir asırlık bir alışkanlık, bahşisi, değişmez millî bir âdet, bir müessese haline getirmiştir. Kendi memleketindeki âdetlere göre düşünen bir yabancının, Osmanlı İmparatorluğundaki memurların hareket tarzını anlamasına imkân yoktur. Fakat malî vaziyetimizin fecaati dolayısiyle (ki devletin fıkaralığına sebep gene halkın fıkaralığıdır) senenin bir çok ayında aylıkların ödenemediği bir hakikattir ve nazari itibara alınmalıdır.

Evde aile açtır bu sebeple de bahşişten imdat beklenir. Bu tamamiyle insanî bir şeydir, anlayış göstermek lâzımdır. Böyle bir vaziyette Alman, İngiliz veya Fransız hangi milletten olursa olsun her memur aynı şekilde hareket edecektir.

Hiç şüphesiz bu bahşiş âdeti devletin kendi için de çok ziyanlıdır. Çünkü bu suretle her fertten gelecek olan kazanç vergisini kaybetmektedir. Bu vaziyeti düzeltmek için ne yapılabilir? Zira her memur bahşisin kendi hakkı olduğuna inanmıştır. Ancak malî sistemimizde kökünden bir değişiklik, gelir getirecek yeni membalar keşfetmek fayda temin edebilir. Fakat herşeyden evvel, yabancıların hazırladıkları isyanları bastırmak üzere devlet gelirini lüzumsuzca sarfetmememiz için, kudretli devletlerin bize biraz olsun sulh ve sükûnet tanımaları icap eder.

Ormanlar (1896)

Bizi, Anadoludaki ormanları yok etmek ve yenilerini yetiştirmek için, hiç bir gayret sarfetmemekle suçluyorlar.

Ormancılık tahsil etmeleri için Avrupaya genç talebeler göndermemize, ağaç yetiştirmek sahasında da bazı teşebbüslere geçmiş olmamıza rağmen birinci töhmeti gene kabul edelim. Her hal ü kârda münasip yerlerde ağaç yetiştirmeye ve herşeyden evvel de miktarı az da olsa henüz mevcut olan ormanları muhafaza etmeğe karar vermiş bulunuyoruz.

Fakat bizi, memleketteki ormanları yok etmekle suç-

lamak çok yersiz bir ithamdır. Çünkü biz buralara gelip zaptettiğimizde, dağlarındaki, vadilerindeki ormanlar zaten tükenmişdi. Ortaçağ'da Yunanlılar, Venedikliler, Cenovalılar ormanları harap etmişlerdi. Mamafih ormanlarımızın baş düşmanı, asırlardır bizde beslenmesi âdet edilmiş olan keçidir. Çünkü koyun, nebatların yapraklarını ve filizlerini yemekle iktifa ederken, keçi, nebatı kökünden sökerek yer ve böylece de yetişen nebatın mahvına sebep olur.

Eğer takrardan orman yetiştirme teşebbüslerimizin muvaffak olmasını istiyorsak, memleketimizdeki keçi besleme işini azaltmak ve intizama koyarak lâzımdır.

Ermeni meselesi (1896)

Ermeni meselesi'ne dair şimdiye kadar pek çok yazı yazılmış, pek çok konuşulmuştur. D. Beyazıd'daki Ermeni isyanının kanlı bir şekilde bastırılması (1897) Avrupalı diplomatlara, bizi sıkıntıya sokmaları için bir vesile teşkil etmiştir. Ermeniler lehindeki islahat istekleri basit bir bahaneden ibarettir.

İngilterenin ısrarı üzerine «Ermenilere ait islahat istekleri» maddesi Berlin Muahedesinde yer almıştır. Bundan gayri, büyük devletler tarafından, Ermeniler lehinde hiçbir talepte bulunulmamıştır, zaten bunu icap ettirecek sebep de olmamıştır. Bir İngiliz gazetesi inkılâplara halkın değil hükümetlerin sebep olduğunu iddia ediyor. Fakat bu fikir Ermeni mes'elesi ile hiç bağdaşmamaktadır. Çünkü

Ermeniler haricî tesirlerle isyana sürüklenmişlerdir. Tabiatları itibariyle çekingen ve dünya nimetlerine düşkün olan Ermenilerin isyana karar vermeleri için bu işin bir evveliyatı olması lâzımdır. İmparatorluğumuzun şarkında protestan dinini yaymak gayesi ile vaazlar veren Anglo-Amerikan misyonerler, müslüman halkı tahrik edici tarzda hareket etmişler ve kabalıkları bütün İslâm âlemine hakaret şeklini almıştı. Daha sonra Ermeniler de aynı küstahlıkla hareket edebileceklerini ve aynı şekilde cezasız kalabileceklerini zannetmişlerdi.

Ermeni harekâtında tertip olmadığını söylemek gülünç olur. Bu hareket, Merzifon'daki dinî mektebin kuruluşundan sonra başlamıştır. (1862). Bu mektebi bitirenler; Ermenileri bir millet halinde birleştirmek gayesiyle komiteler teşkil etmişlerdir. Atina'daki, İnkılâpçı Ermeni Komitesi'nin, memleketimizde bir isyan çıkartmağı kararlaştırdığı tespit edilmiştir (1891). Bundan sonra ikinci derecede komiteler olan (Andon Redschuri) ler her tarafta teşekkül etmeğe başlamıştır. 1892 senesi Noelinde bütün Ermeni kiliselerinde, halkı açıkça isyana davet eden ilânlar yapıştırılmıştır. O zaman onlara karşı gösterdiğimiz sabrı acaba hangi memlekette bulabilirlerdi?

Seneden seneye Ermeni harekâtı fazlalaşmış, halkımızın hiddeti de buna müterafık olarak arttığından, sonunda fiiliyata geçilmiştir.

Rusya'da da Pogrom (Yahudi katliamı) meydana gelmiş, fakat büyük devletlerden hiçbiri bu hıristiyan kardeşlerine mani olmağa cesaret edememişlerdir. Biz müslümanlara gelince aynı şekilde davranılmamaktadır. İngiltere hiddetlenmiş, Ermeni meselesini ortaya çıkaracağını söyliyerek bizi tehdit etmiştir. Çünkü bu mesele Uzak şark'da da karışıklıklar yaratacağından işine gelmektedir.

Ermeni katliamı gibi halkın içinden doğan infiale karşı, hükümetimizin kudretsiz olduğu Berlin'de de anlaşılmıştır. Almanlar da, kendi memleketlerinde Polonyalılar için aynı endişeyi duymaktadırlar. Fakat Ermenilerin müstakil bir devlet kurmak tasavvurları sadece ütopyadır. Ortodoks, protestan ve katolik olmak üzere üç ayrı kiliseye bağlı olan Ermeniler arasında da mücadele eksik olmadığına göre, müstakil bir Ermeni devleti yaşıyabilir mi? Ayrıca Ermenilerin bir milyonu Rus tabaası, iki milyonu İran tabaası, birbuçuk milyonu da Türk tabaasıdır ve nihayet tarih de göstermektedir ki, karakterleri icabı Ermenilerin kendi başlarına bir devlet kurmalarına ve onu devam ettirmelerine imkân yoktur.

Jön Türkler (1897)

Cenevre'deki Jön Türkler'in tam mânâsıyle bir kongre kurduklarını, toplantılarını gizli yapmış olmalarına rağmen öğrenmiş bulunuyorum (5) Hafiyelerim bana on yedi isim verdiler. Bu gençlerin, birkaç kendini beğenmiş entrikacı idarecinin izinde sürüklenmiş olmaları çok yazık! Milleti aydınlatmak, terakki ettirmek gibi riyakârane bahaneler bularak mevcut düzeni yıkıp, atalarının asırlardır yaptıklarını mahvederek sözde yenilik getirmek istiyorlar; hakikatte istedikleri hükümetimin tecrübeli idarecilerini devirerek yerlerine geçmek ve iktidara sahip çıkmaktır. Bunlar dinlerini, vatanlarını inkâr eden riyakâr, sefil bir çetedir. Öyle olmasa can düşmanımız olan hıristiyan kuv-

vetleriyle anlaşarak vatandaşlarının, dindaşlarının mahvına çalışmazlardı.

Bir Jön Türk mecmuası (1898)

Pariste, benden muhteviyatını saklamak istedikleri, benim aleyhimde olan yeni bir kitap çıkmış. Bana ve memleketime dair çıkan lehte ve aleyhte herşeyi bilmek istiyorum ve bilmem lâzım. Bu kitabın nihayet elime geçen bazı parçalarından kâfi derecede fikir edindim. Bir Türkün, hele eski bir sefaret kâtibinin, böyle hakaret ve iftiralarla örülmüş bir yazı neşretmeğe cesaret edebilmesi ne hazin! Hakikaten müteessir oldum ve bu dalâlet karşısında ağlamaktan kendimi alamadım. Bu bedbaht gençler hareket tarzlarıyle ve efkârı umumîyeyi hakkımızda ifsat etmek suretiyle beni ne kadar üzdüklerini gayet iyi bilirler. Vaziyetin iç yüzüne vakıf olanlar bu yazılara inanmıyacaklardır ama, iftiralar ne kadar saçma olursa olsun muhakkak iz bırakırlar.

Bu yeni kitap hakikaten isyan ettirici ve bütün memleket için utandırıcı mahiyette; buna rağmen bu kitabı yazan genç adamın, tekrardan devlet hizmetine alınmasını arzu ediyorum. Kendisine münasip bir mevki verilirse, belki tekrardan bize minnettar, devlete sadık bir hizmetkâr olur.

Sürüden ayrılan kuzuya sert muamele edilmesini - ki şimdiye kadar biz bu hatayı çok işledik - doğru bulmuyorum. Onları iyilikle yola getirmek çok daha iyi olacaktır kanaatındayım.

Kürtler ve Ermeniler

Şark eyaletlerimizdeki Ermenilerin, şikâyetlerinde pek çok defa haklı olduklarını inkâra imkân yok ise de, mübalâga ettiklerini söylemek de yerinde olur. Ermeniler hiç de hissetmedikleri bir acı için ağlar gibidirler. Büyük devletlerin arkasına gizlenip, en ufak bir sebeple yaygara koparan, kadın gibi nazlı ve korkak bir millettir. Kürtler ise tam aksine kuvvetli ve kavgacıdırlar. Çobanlıkla geçinen bu vahşi ve sert adamlar, tarihi bilinmiyecek kadar eski zamanlardan beri bu eyaletlerde yaşamış olduklarından Ermenilere yabancı gözüyle bakarlar. Buralarda Kürtler daima efendi, Ermeniler uşak addedilmiştir.

Bu sebeplerle bizim bu eyaletlerdeki vaziyetimiz çok naziktir. Büyük devletlerin bize teklif ettikleri, islahat hareketlerini tatbik etmekteki güçlüğü, temsilcilerinin bilmeleri icap eder. Fakat onlar vaziyeti Avrupalı gözüyle mütalâa etmektedirler. Medeniyet seviyesinin çok aşağı derecelerinde bulunan bir cemaatin ihtyaçlarını Avrupalıların anlıyamıyacağı aşikârdır. Memleketin ne kadar fukara olduğunu, mahsülde husule gelen en ufak ziyanın açlığa sebep olabileceğini bilemezler. Bu halk, gıdasını temin edebildiği zaman biz mesut oluruz. Mektep, mahkeme gibi lüzumlu müesseseler, burada ikinci derecede ehemmiyeti haizdirler.

Görülüyor ki bu iktisadî şartlar altında çabuk terakki imkânı yoktur. Bir asırdır devam eden bozukluğu düzeltmek güçtür.

Acaba hududun öbür tarafında yani Rus kısmında

vaziyet daha mı iyidir? Bizde olduğu gibi oradaki Ermeniler arasında da kaynaşma mevcut mudur?

Ermeniler ve ticaret

Avrupa ticaret âlemi, Ermeni meselesinden dolayı çok endişe etmekte ve bu işe lüzumundan fazla ehemmiyet vermektedir. Avrupa firmalarının, bizim tüccarlarımıza kredi açmıyacakları, doğru olamaz. Böyle bir panik yaratılması için hakikaten sebep yoktur. Toptan ticaretin Ermenilerin elinde olduğu, onların da son vak'alar dolayısiyle memleketi terkedip İngiltere'ye yahut Amerika'ya yerleştikleri doğru ise de İstanbul'un böyle bir hadise ile fakir düşmesi mevzubahis değildir. Bu zamana kadar Ermeni tüccar kiminle iş yapmıştır? Şüphesiz parayı hiç çekinmeden bizim halkımızdan çekmiştir. Ermenilerin elde ettikleri zenginliğin kaynakları kurumuş değildir, halen mevcuttur. Gidenlerin yerini başkaları dolduracak ve bu kaynaklardan istifade edecektir.

Alman sefiri ve Ermeni meselesi (1897)

Alman sefiri Baron dö Saurma-Yeltsek'in, Berlin'deki bir gazeteciye, Ermeni hadiseleri hakkında tafsilâtlı beyanat verdiği söyleniyor. Gazeteci de derhal bu mevzuda

izahlı uzun bir makale yazmıştır. Eğer Baron kendisine atfedilen sözleri hakikaten söylemiş ise, kendisine hiddetlenmekte hakkımız vardır. (*) Fakat ben bu tarzda konuşmuş olabileceğine ihtimal vermiyorum. Zira bizi Ermenileri imha etmekle suçlamış, bir kaç kabahatlinin günahını bütün memlekete yüklemiştir. Çok ciddi bir iktisadî buhran arifesinde bulunduğumuzu dünyaya yaymış, Asyalı olduğumuzdan, islahat yapacak kabiliyetten mahrum bulunduğumuzu, hiç bir zaman Avrupalı sayılamıyacağımızı ve daha bu mealde pek çok herze söylemiştir.

Madem Alman sefiri, bu kadar nazik bir mesele üzerinde konuşmayı uygun bulmuş, biz de «pekâlâ» deriz. Fakat hiç olmazsa bu mesele hakkında benimle hususî olarak görüştüğünü ve tavsiyelerde bulunduğunu söylemekten çekinmeliydi. Bu şekilde hareket doğru bir siyaset sayılmayacağı gibi, bu sahada kabul edilmiş âdetlere de uygun değildir.

Velhasıl, Ermeni meselesi bizim dahilî işimizdir ve bir diplomatın, hükümetinin emirlerini beklemden, şahsî kanatlarını efkârı umumiyeye bildirmesi en hafif şekliyle ihtiyatsızlıktır.

Lüks ve bürokrasi aleyhinde (1897)

1319 (1893) senesine ait salname (devlet yıllığı) çıkarılmıştır. Fakat içinde aradığını bulabilmek hakikî bir

(*) Sefir Saurma, aynı senenin, kasım ayında memleketine çağrılmıştır.

çalışmaya ihtiyaç gösteriyor. Mülkî kademelerin sayısı pek fazla olduğu gibi, askerî üniformaların işaretleri, şeritleri de o kadar çeşitli ki ayırmakta güçlük çekiliyor. Mamafih nazırlarımdan bazılarının en büyük merasimlerde bile pek sade olan «İstanbulin» (siyah redingot) giymeleri beni pek memnun ediyor. Bu zatlar, diğerlerinden bilgileri ve hakseverlikleriyle teferrüt ediyorlar. Memleketimizde dinimiz dahi mutlak müsavatı emrettiğinden kıyafetimizden, her günkü yiyeceğimize kadar sade olanı tercih etmemiz icap eder. Bu hususta ben iyi bir nümune olamaya çalışıyorum (*) Paşalarımın sadeliğe gayret etmemeleri üzücüdür. Elimi bu eşek arısı yuvasına uzatmak istemiyorum ama yüksek rütbeli memurların bu kadar yüksek maaş almaları da şaşırtıcıdır. Hükümet kadrosunda 40 kadar mareşal, 60 vezir, 13 nazır, 180 bâlâ derecesinde yüksek memur, 390 ulâ dereceden birinci sınıf memur, 21 paşa rütbesinde yaver, 125 fahrî yaver, 31 fiilî hizmette olan yaver mevcuttur ki bu hakikaten çok fazladır (**). Fakat insan herkese iyilik etmeğe, herkese kendini sevdirmeğe çalışınca neticesi böyle olur. Eski devrin sadeliğine dönmek tabiî çok güç.

Küçük memurun vaziyeti ise çok fenadır. Bu zavallılara, maaşlarının muntazaman verilmesini pek çok defa emrettiğim halde gene de şikâyetler devam etmektedir. Şu kemirici kanseri bir yenebilsem!

(*) Hakikaten Sultan, en büyük merasimde dahi siyah redingot giyer, en sade yemek şeklini tercih ederdi.

(**) Vezir azam 390.555 Fr., Kaptanı derya 414.000 Fr., maliye nazırı 120.000 Fr. madenler nazırı 138.000 Fr. diğer nazırlar da 330.000 Fr., mukabili yıllık maaş alırlardı

Fuad Paşa (1898)

Eğer Fuad Paşanın lâkabının «deli» olduğunu bilmesem, çok fazla cesur olduğuna hükmederdim. Yazdığı on sahifelik bir muhtırada, benim kuvvetsiz ve teşebbüs kabiliyetinden mahrum bulunduğumu söylemek cür'etini gösteriyor ve «Türkiyede islahat kendi kendine olmaz. Yeniliğe doğru ilerlemeliyiz, gâvurlardan geri kalmamak için gece gündüz çalışmalıyız» diyor. Ordumuzun geri kalmış halinden şikâyet ediyor. Bu tarz düşünmesi, diğer paşalara karşı duyduğu haset hissinden doğuyor olmalı. Herkes bizim ordumuzun methetmekte hemfikir değil mi? Hatta Von der Goltz Paşa (6) ordumuzun dünyada birinci sırayı işgal ettiğini, askerimizin üstüne asker olmadığını söylemiyor mu?

Fikir sahasında da diğer milletlerden geri olduğumuzu iddia ettiğine göre, Fuad da gâvurlarmış olmalı; yoksa fikir mücadelelerinin beşeriyeti saadete ulaştırmadığını bilmesi icap ederdi.

Medeniyeti, garbı hıristiyanlarına bırakmalıyız, onlara hased etmemiz için hiç sebep yok!

Anlaşılan, Fuad'a medeniyet hastalığı sirayet etmiş. Bunu başkalarına da geçirmesine mani olmak için kendisini taşraya göndermek icap edecek.

Osmanlıların inhitatı

Fuad Paşa, Türk halkının bozulduğunu, İmparatorluğun zayıfladığını bağırıp, çağırmak suretiyle gene içini

dökmeğe başladı. Üstelik memleketin inhitatından beni suçlu gösterecek kadar ileri gidiyor. Paşa hazretleri merkezin kudretini kaybettiği an, dağılacak bir devletin başında bulunduğumu unutuyor anlaşılan!

Eğer herkes bulunduğu mevkideki vazifesini yapsa çabuk terakki etmemiz kabil olurdu. Fakat her yerde aynı gevşeklik, avarelik, aynı düşüncesizlik; okumuş tabakada aynı lâkaydi. Memurlarımızın, askerlerimizin kendilerine dahi itimadları kalmamış; ne çalışmak, ne de öğrenmek istiyorlar. Avrupadan getirttiğimiz mütehassıslar da buradaki âdetlerin karşısında mücadele edemez hale geliyorlar. Her yerde karşılaştıkları mes'uliyetsizlik hissi, kuvvetlerini felce uğratıyor ve sonunda onlar da kendilerini keyfe kaptırıyorlar. Bu şartlar altında Fuad Paşanın, halkı vatan sevgisine davet eden, tumturaklı sözleri ne işe yarıyabilir? Avrupa memleketlerinden birinde yaşamış olsaydı, belki yerini daha iyi bulur, bir şeyler yapabilir büyük hareketlere öncülük edebilirdi.

Bizi zinde tutabilecek yegâne kuvvet İslâmiyettir. Biz hiç de Fuad'ın dediği gibi can çekişen bir millet değiliz. Biz canlı, kuvvetli bir milletiz, yalnız ulu dinimize sadık kalmamız şarttır.

Zabitlerin yabancı memleketlerde tahsili (1898)

Dostum olan Alman İmparatoru, (7) Almanya'da tahsil etmekte olan zabitlerimizin iyi terakki ettiklerini söyleyip, methediyor. Fakat zanederim İmparator yanılıyor.

Çünkü Berlin'deki sefirimizin, bize verdiği rapora göre, bu gençlerin arasından kendini hakikaten çalışmağa hasredenlerin sayısının pek az olduğu görülüyor. İyi kaynaklardan edindiğim bilgiye göre, Prusya'lı askerî şefler, gençlerimiz hakettikleri için methetmiyorlar; methedebilmek için pek çok şeye göz yummaya gayret ediyorlar.

Paşa oğullarının Prusya'da askerlik tahsil etmeleri bize çok pahalıya mal oluyor ama hariçte iyi tesir yapıyor. Bu şekilde hem ordumuzu istenilen seviyede tutabilmek için hiç bir fedakârlıktan kaçınmadığımızı göstermiş, hem de Alman dostlarımızın gururunu okşamış oluyoruz.

Fakat maalesef Almanya'ya giden gençlerimizin çoğu, Osmanlılara has olan itidal ve sadelik faziletlerini kaybediyorlar. Orada öğrendikleri ise içki içmek, ahlâka uygunsuzluk ve buna mümasil şeyler oluyor. Kendini beğenmiş, iddialı, şişinerek döndüklerinde, arkadaşlarına ve ihtiyar fakat tecrübeli paşalara yukardan bakıyorlar. Örflerimizi, âdetlerimizi tenkit ediyorlar. Osman Paşa (8) Prusya mekteplerinde yetişmemişti ama çok iyi bir askerdi. Sade kitaplardan öğrenilen tabiye bilgisi, nazarî bilgi ne işe yarar? Harpte en mühim şey aklı selim ile birlikte cesaret ve mukavemettir. Tabiî her şeyden evvel de Allah'ın büyüklüğüne samimi bir iman! İşte iyi bir askerin vasıfları bunlardır.

Saltanat Veraseti Kanunu (1898)

Saltanat veraseti mevzuunda âdetlerimizi, Avrupa prenslerininkilere benzer şekilde değiştirip değiştirmemek hususunda çok düşündüm. Türk kanunlarına göre aile büyüğünün padişah olması âdeti, hanedanımız için meş'um olmuştur; tarihimizin kanlı sahifeleri bunu ispat eder. Vakıa idarenin aile büyüğünün elinde olması, aile fertlerinin her şeyi müsavi olarak paylaşmasını ve hiç kimsenin ziyan görmemesini temin eder; bu bakımdan bu kanunu ben de tensip ederim. Ancak saltanattaki bir aile için, büyüğün taht'a geçmesi münasip değildir kanaatindeyim. Bizde de saltanata vâris, ailenin büyüğü değil, Padişah olanın, büyük oğlu olmalıdır. Erkek kardeşlerin ve yeğenlerin rakip olmaları, aile fertleri arasında, karşılıklı şüpheyi geliştirmiş; muhteris paşaların entrikaları da pek çok felâkete sebep olmuştur. Gençliğimde, saltanat için bir gün tehlikeli olabilirim korkusuyle beni dünyadan ayırdıkları hiç bir şey öğrenmeme müsaade etmedikleri için ne kadar bedbaht olmuştum.

Saltanat veraseti kanununu değiştirmek üzere, muvafakatını almak için, şeyhülislâma, şimdiye kadar üç defa müracaat ettim. Kendisi buna rıza gösteriyor fakat böyle bir değişikliğin getirebileceği neticelerin mes'uliyetini yüklenmek istemiyor. Bazı neticelerin doğması muhtemel olduğuna göre de nasıl hareket etmem lâzım geldiğine karar veremiyorum. Elbette, bunun için de müsait bir zaman gelecektir.

Türk - Rus Harbinden sonra (1898)

Taht'a çıktığımda zaten sıkıntılı olan İmparatorluğun vaziyeti, Rus harbi başladıktan sonra daha da fenalaşmış,

tam bir kargaşalık içine düşülmüş; kimse aradığını bulamaz, kimse soğukkanlılığını muhafaza edemez hale gelmişti. Bu çok sıkıntılı bir zaman olmuş, kendimi terkedilmiş, yapayalnız hissetmişimdir. Harp bittikten sonra herşey daha da beterleşmiştir.

Devletimizin itibarını biraz olsun kurtarabilmek için Rus taleplerinin (Ayastefanos anlaşması) Berlin'de tekrar gözden geçirilmesi hakkını güçlükle elde ettim. Bu harp sırasında, kumandanlarımızın dirayetsizliği, bir çok yüksek rütbeli memurun satılmışlığı, muharebede yenilmemiz ve İmparatorluğumuzun bir kısım topraklarını kaybetmiş olması ruhî bir çöküntüye sebep olmuştur, bu tabiîdir. Fakat herşeye rağmen, Osmanlıların, kadere boyun eğme temayüllerinin bu derece tereddi etmemesi icap ederdi. Milleti, düştüğü yeisten kurtarmak imkânsız hale geldi. Hiç kimse rahatsız edilmek istemiyor; hiç kimse keyfinin bozulmasını istemiyor.

Herkes, her zaman olduğu gibi baştaki padişah ve müşavirleri icap edeni yaparlar diye düşünüyorlar.

Bu korkunç harp felâketinden sonra, etrafımdakilere cesaret vermek, milleti canlandırabilmek, herkesi üstüne düşen vazifeyi yapmağa teşvik, bu suretle de memleketi bulunduğu yerden kaldırabilmek için elimden geleni yaptım.

Girit Adası

Yunan Prensi Georges'un Girit adasına vali tayin edilmesine, hiç gönlüm istemiyerek muvafakat etmiye mec-

bur oldum. Başka ne yapabilirdim ki, Rusya ile İngiltere, namzeti desteklemekte anlaşmış vaziyetteydiler.

Rusya'nın siyasî menfaatleri mevzubahis olunca, çarın şahsî sempatilerinden vazgeçmesi beklenebilir. Fakat bu vaziyette açıkça görülmektedir ki, Rus politikasıyla, çarın hayatını kurtardığı için medyun olduğu ve dost edindiği adamın menfaati birleşmiştir. Fransa'nın bu hususta hususî hiç bir fikri yoktur; fakat her zamanki gibi Rusya'ya ayak uydurmaktadır. Avusturya ile İtalya tarafsızdırlar. İngiltere ise, cenup sahillerine olan arzusunu, günden güne daha fazla belli etmektedir ve herhalde bu günkü tutumuna mükâfat olarak istiyecektir.

Şimdilik Tesalya'daki muvaffakiyetimiz Girit'teki hakimiyetimizi temin etmektedir. Fakat İstanbul'un oraya çok uzak olmasına mukabil Atina pek yakındır ve adadaki isyan hareketleri Atina'dan gelmektedir, çok yakında yeni şikâyetlerin başlıyacağı muhakkaktır. Eğer Yunanistan'la birleşmeyi başarırlarsa, hiç şüphesiz bir gün bizim idaremizi arıyacaklardır. Bize pek çok kana malolan bu güzel adayı, sonunda bizden koparacaklardır.

Benim eski projemi tatbik mevkiine koymak menfaatimize daha uygun olurdu (1880), Tesalya'yı yeni bir hudut tashihiyle tam olarak temin edebilmek için Girit'i, Yunanlılara feda etmeği düşünmüştüm. Bu fikrime Fransa muvafakat etmedi. İngiltere ise protesto etti. Fakat birkaç sene sonra, aleyhimize olmak üzere, tashihat yapmağa zorladılar.

Bağdat demiryolu (1899)

Baron Von Oppenheim'in Mezopotmaya (Akdenizden, İran körfezine kadar) hakkındaki kitabı, Dicle, Fırat vadisinin iktisadî ehemmiyetini çok güzel belirtiyor. Bana hülâsasını verdikleri bu dikkate değer eser, valilerimin, Mezopotamya'nın istikbali hakkındaki raporlarının doğruluğu teyid ediyor.

Bağdat demiryolu inşaatını ciddi olarak düşünmenin zamanı gelmiştir. Plânlarımızın tatbikine mani olmak için ellerinden geleni yapan İngilizlere rağmen en kısa zamanda işe girişilmelidir. Bağdat demiryolu sayesinde eskiden mevcut olan Avrupa-Hindistan ticaret yolu, tekrardan işe yarar hale gelecektir. Eğer bu yol Suriye ile Beyrut, İskenderiye ve Hayfa ile de irtibat kurmak üzere birleştirilirse, yeni bir ticaret yolu ortaya çıkmış olacaktır. Bu yol İmparatorluğumuz için sadece iktisadî bakımdan büyük fayda temin etmekle kalmıyacak, aynı zamanda, oralardaki kuvvetimizi sağlamlaştırmağa da yarıyacağından askerî bakımdan da çok ehemmiyetli olacaktır.

Daha sonra da ikiz Dicle ile Fırat nehirlerinden istifade etmek suretiyle, akıllıca bir sulama tertibatı kurabilirsek, şimdi çok kurak olan bu yerleri, bundan binlerce sene evvel olduğu gibi cennet haline getirebiliriz. Bağdat demiryolunu, Mekke demiryoluna bağlamaya muvaffak olabilirsek, kanatimce çok ehemmiyetli bir iş başarmış oluruz.

Allah izin verirse, bu büyük eseri, Alman parası ve Alman mühendislerin yardımıyle tatbik mevkiine koyabiliriz. Ancak, mühim olan Alman diplomasisinin, İngiliz siyasetesinin tesirinde kalmamasıdır.

Harem ağaları (1899)

İmparatorluğumuzun harem dairesinde harem ağası olarak hizmet görmek üzere, bazı Avrupalıların da istekli olmalarını anlıyamıyorum. Yalnız bir hafta içinde üç müracaat vaki olmuş, biri Paris'den bir müzisyen, diğeri Alman bir eczacı, üçüncüsü de Saksonya'lı bir tüccar.

Bu insanların, sadece imanlarından fedakârlık etmekle kalmayıp vücutlarındaki bir azanın sakat edilmesini de göze alabilmeleri için, pek büyük bir sefalet içinde olmaları icap eder. Bir harem ağasının hayatının ne kadar feci olduğunu ve bu barbar âdeti kaldırmağı, uzun zamandan beri arzu ettiğimi bilmedikleri aşikâr.

Daha küçücük yaşlarında tamahkâr aileleri tarafından satılarak ızdıraplı bir hayat yaşamağa mahkûm edilen bu bahtsız insanlara acımak icap eder. Doktorum Mavrogeny'nin söylediğine göre bu ameliyat tatbik edilenlerin % 70'i ölmektedir.

Kudretten düşmüş, çok yaşlı adamların harem ağalığı hizmetini pek âlâ yapabilecekleri kanaatındayım.

Kapitülasyon'ların ilgası

Kıbrıs'ta kapitülasyon'ları kaldırmak istediğimiz için, Avrupa matbuatı da, Atina gazetelerine uyarak kıyameti koparıyor. Sanki biz başkalarının hakkını yiyor-

muşuz gibi bir hal yaratıyorlar. Halbuki bitaraf bir kimse, ecnebilere verilen bu kapitülasyonlarla, bizim haklarımızın çiğnendiğini ve adaletsizliğin bize karşı yapıldığını gayet iyi görebilir. Rumların, elde etmiş oldukları imtiyazları muhafaza edebilmek için, yeri göğü birbirine katmaları tabiîdir. Çünkü Rum kapitülasyonları yıkıldığında «**Pan-Hellenique**» propagandası yapamıyacakları açıktır. İnşallah, bu imtiyazları yıkmak hak ve kuvvetini Allah bize kısmet eder.

Bazı büyük devletlerin, Rumları müdafaa etmelerinin sebebi, kendilerine de vermiş olduğumuz imtiyazları geri istememizden korkmalarındandır. Hukuk işlerimizde, yabancıların vesayet iddiaları bizim için haysiyet kırıcıdır. Japon'lar bu dertten kurtulalı epey sene olmuştur; fakat biz Osmanlılara bu hak tanınmak istenmemektedir. Büyük devletlerin tarafgirliği hakikaten sınırı aşmaktadır.

Mithat ve hempaları (1899)

Taht'a çıktığım sıralarda, hükümetin çevresinde hüküm süren bozuk hali düşündükçe tüylerim ürperiyor.

Hele, Harbiye nazırı olan Redif ne karanlık adamdı! Rus harbi patladığı vakit hiçbir hazırlığı yoktu. Kolonel Baker (o zamanki Türk ordusunu islah eden) hüsnüniyet sahibi ve ehliyetli bir askerdi, fakat Redif gibi zavallı biriyle ne yapmak kabil olabilirdi! Mithat ise, gizlice benim aleyhimde çalışmaktaydı ve gayesi beni adamlarına öldürtmekti.

Hayatımı, bana sadık olanların uyanıklılığına borçluyum. Başımdan geçenler, asabı en kuvvetli insanı dahi sarsmaya kâfidir. Bütün bu tecrübelerden sonra, ihtiyatlı olmama şaşmamak lâzım.

Bir çok insanların bu sinirli halimden faydalanmağa çalıştıklarını, hafiyelerin, jurnalcıların alçak namussuz insanlar olduklarını, dinimizin, de müzevirleri tel'in ettiğini gayet iyi biliyorum. Fakat geniş bir haber alma teşkilâtı kurmamış olsaydım, etrafımı saran tehlikelere karşı kendimi korumam kabil olamazdı.

Diğer hükümdarlar da, meselâ çarlar da aynı şekilde hareket etmiyorlar mı?

Türkiye'deki farmasonlar (Franke-mason)

Bizdeki farmasonların çok müziç bir hareket tarzları vardır. Büyük bir gayretkeşlikle, halkın hiç de anlamadığı yenilik fikirlerini yaymıya çalışırlar. Halbuki bizde büyük kütle, hürriyet fikirlerine karşı tamamiyle bigânedir. Bunlarla birleşmeği kabul edenler, memleket haricinde uzun zaman kaldıkları için köklerinden kopan ve cilâ gibî sathî bir Avrupa tahsili görmüş olan bir avuç insandan ibarettir. Bu insanlar memleketlerine döndüklerinde, halkın kendilerinden ne beklediğini bilemezler. Türkiyeyi «medenî bir memleket haline getirebilmek için garp fikirlerini yaymaya» çalışırlar. Bu ne feci bir basiretsizliktir!

Muhakkak olan bir şey varsa, memlekette ve ordu

içinde ayrılık ve itaatsızlık tohumlarını ektikleridir. Kudretmizi zayıflatabilmek için, İmparatorluğumuzun dahilinde, sözde hürriyet fikirlerini yaymak isteyen İngilterenin hesabına çalıştıklarının farkında bile değildirler. İfsad edilen bu Türklerin, «müstebit»i, yani beni devirebilmek gayesiyle, Yunanlılarla, Bulgarlarla iş birliği yaptıklarını görmek, bana pek elim gelmektedir.,

Yarabbim, bu zavallı akılsızlar beni ne kadar tanımamışlar ve Osmanlı İmparatorluğunun lehinde olan şeylerden ne kadar bihaberler!

Ticaret (1899)

İyi şartlarla yeni bir istikraz yaptık. Fakat bunun bize faydası olacak mı? Ciisa da ne kadar zaman devam edecek? Hazinemiz her zaman olduğu gibi gene imkânsızlıklar içinde. Kaç defadır ecnebi mütehassıslar getirdik, hiç birinin faydası olmadı. Ordu ve kırtasiyecilik, memleketin bütün gelirini yiyor.

Ticareti ve sanayii kalkındırmayı kimse düşünmüyor. Rumların, Ermenilerin ticareti memlekete şeref getirmiyor ve hiç bir ilerleme olmuyor. Fakat bizim efendilerde de hiç ticaret arzusu yok.

Arnavutlar (1899)

Arnavutlar bir birliğimize ateş açmış olduklarından, meclis-i Has'da (nazırlar meclisi) Arnavut tebaamıza

karşı sert hareket edilmesi teklif edildi. (9) Fakat ben bu hücumun sebepsiz olmadığı kanaatındayım. Askerlerimiz, bazı tenha kulelerden, lüzumundan fazla erzak ve mühimmat tedarik etmiye kalkışmış, yerli halk da buna mukabelede bulunmuş olmalı.

Arnavutlara karşı sert davranılmasını katiyen tasvip etmem. Hürriyete alışkın olan bu millete karşı, kâfi derecede tecrübe edinmiş ve zulmün isyana sebep olduğunu öğrenmiş bulunuyoruz. Nitekim, birçok defa valiler haşin ve çok sert davranmak yüzünden lüzumsuz mücadelelere sebep olmuşlardır. Zaten bize pek çok paraya ve kana malolan bu memlekette, kabalık ve sertlik yerine; iyilik ve dirayetle hareket etmek çok daha yerinde olacaktır.

Her nekadar aralarında bazı hıristiyan aileler var ise de, Avrupa'da bulunan Arnavutlar, her halükârda itimat edebileceğimiz müslüman kardeşlerimiz ve en sadık askerlerimizdir. Aralarından fevkalâde askerler, fevkalâde idareciler yetişmiştir. Saltanatımın etrafındakiler de onlardan değil mi?

Gururlu oldukları ve asırlardır sahip bulundukları hürriyetlerine riayet edilmesini istedikleri bir vakıadır. Üstelik onları, bize düşman etmek isteyen komşularının tesirleri de düşünülürse, bir çok şeylerini mazur görmek icap eder.

Eğer Arnavutlukta patlayan her silâha mukabelede bulunsaydık, bu bizi nereye götürürdü?

Anadolu Demiryolu (1900)

Anadolu Demiryolu; mürteci olduğumu, inkılâplara düşman olup, memlekete sokmak istemediğimi söyleyenlere bunun aksini ispat eden en iyi delildir.

Rus harbi sarsıntısından bir dereceye kadar kurtulduktan sonra, bütün kuvvetimle Anadolu Demiryolu'nun inşaatına hız verdim. Bu yolun gayesi Mezopotamya ve Bağdat'ı, Anadolu'ya bağlamak, İran körfezine kadar ulaşmaktır. Alman yardımı sayesinde, bu eser muvaffakiyetle tamamlanmıştır. Yolun katettiği vilâyetlerin getirdiği kazanç, seneden seneye artmaktadır. Eskiden tarlalarda çürüyen hububat şimdi iyi sürüm bulmaktadır; madenlerimiz dünya piyasasına arzedilebilmektedir. Meselâ, mabeyincim Ragıp Beyin krom madeni bunlardan biridir.

Anadolu için iyi bir istikbal hazırlanmıştır.

Hasta Adam'ın kuvveti (1900)

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflaması, çok fazla büyümüş olmasındandır. Bir çok milletin bir araya gelmesi idare güçlüğünü artırmıştır.

Şiddetli tedbirlerle iyiliğe gideceğimizi zannedenler yanılmaktadırlar. Bu tarz tedbirler, İmparatorluğumuzu ancak ölüme götürür. Biz dağdan inerken, yatağından taşan bir nehire benziyoruz.

Millî kuvvetimizin, zayıflamasının, sadece görünüşten ibaret olduğunu anlamak için tarih filozofu olmaya ihtiyaç yoktur. Viyana surlarına kadar ulaştığımız zamandan beri, eyaletlerimizi arka arkaya kaybetmekteyiz ve bu çok tabiî bir seyirdir. Diğer milletlere nazaran, nüfusumuz çok az olduğundan, işgal ettiğimiz eyaletleri uzun zaman muhafazaya imkân yoktur. İdaresi çok güç olan ve millî gücümüzü yiyip bitiren Balkan devletlerini kaybetmiş olduğumuza üzülmüyorum. (10) Ne kadar küçülür, teksif olursak o kadar kuvvetlenir «hastalık»tan kurtuluruz.

Dahilde kuvvetlendiğimiz gün, Avrupa devletleri, o kadar alay ettikleri «hasta Adam»ın iyileşip, «kuvvetli adam» haline geldiklerini göreceklerdir.

Müşavirler (1900)

Hayatıma kastedildiğini ve bir çok defa da suikastçıların muvaffak olmalarına ramak kaldığını biliyorum. Bu şartlar altında herkesten şüphe etmemde ve iyilik yapmak istediklerimden bile uzaklaşmamda şaşılacak bir şey yok. Bu tamamiyle beşerî ve anlaşılması kabil bir histir. Münzevî bir hayat yaşadığım için, İmparatorluğun dahilinde cereyan eden hadiselerden haberdar olmadığımı söylüyorlar. Halbuki istihbarat teşkilâtım o şekilde kurulmuştur ki, hiç bir şey benden saklanamaz.

Düşmanlarım, müşavirlerimden bazen birinin, bazen diğerinin tesirinde kaldığımdan şikâyet ediyorlar. Bu

yanlıştır. Söylendiği gibi İzzet Beyin (11) dahi üzerimde tesiri yoktur. Tabiî kendisini çok takdir ederim, çünkü fevkalâde akıllı bir zattır. Zaten müşavirlerimden hepsini dinlerim, fikirlerini soğukkanlılıkla tartarım, sonra telâş etmeden yavaş yavaş karar veririm. Fakat bir defa karar verdikten sonra kararımdan dönmem ve sebatla tatbik ederim.

Tenkitlere rahatlıkla tahammül edebilirim. Ancak kendimi sadece bir hükümdar addedemiyeceğim, aynı zamanda bütün müslümanların fikirlerini de kaale almam lâzım geldiği unutuluyor. Hatta herşeyden önce müslümanların başı, yani Halife olarak hareket etmem icap eder.

İstihbarat teşkilâtı ve hafiyelik (1900)

Tahsin'in (12) beni, sıkıntılı şeylerden uzak tutmak ister gibi bir hali var; epey zamandır ehemmiyetli hadiseleri bile söylemiyor. Eğer Büyük Efendi (Grand Seigneur) (*) tarafından, eski Berlin sefirimiz Galip Beyin, emniyette olmak için kendisine iltica ettiğini öğrenmiş olmasaydım, bu hadiseden de habersiz kalacaktım.

Bir gün Said, bir başka gün Kâmil, daha ertesi gün başka paşalar; kimi İngiltere'ye, kimi Almanya'ya, kimi Rusya'ya iltica ediyorlar. Sanki bu efendilerin gayesi istihbarat teşkilâtımızın itibarını bozmaktır.

Her şeyden önce, istihbarat teşkilâtının, bizim için

(*) Sultan'ın Alman Sefiri Baron de Bierbersteln'a taktığı lâkap.

çok ehemmiyetli olduğunu kabul etmek lâzımdır. Ancak bunda da mübalâgaya kaçmamak icap eder. Bu sahada biraz fazla gayretkeşlik gösteriliyorsa bu Tahsin'in kabahatidir. Kâmil yahut Said gibi kimselere kimsenin fenalık yapmıyacağı gayet tabiîdir. Buna rağmen, hayatlarını tehlikede imiş gibi göstererek hırıstiyanlara sığınıyorlar. Bu sadece ve açıkca bana ve hükümetime karşı yapılan bir nümayiştir. (13)

Her nekadar perde arkasında oynananları öğrenmem, döndürülen entrikalara vâkıf olabilmem için, icap edenin yapılmasını istiyor isem de, gene bizdeki hafiyelik teşkilâtının pek feci olduğu söylenemez.

Türkiye'de demiryolları (1900)

İmparatorluğumuz dahilindeki demiryollarının inşaatı mevzuunda büyük devletlerin arasındaki rekabet, çok garip ve şüphe davet edicidir. Her nekadar büyük devletler itiraf etmek istemiyorlarsa da bu demiryollarının ehemmiyeti yalnızca iktisadî değil, aynı zamanda siyasîdir. Bağdat Demiryolu hususundaki rekabet ise çirkin bir hal almıya başlamıştır. Dört büyük devlet bu işin içindedirler. Sefir beyler ise kabil olan her vasıtayı kullanmak suretiyle, perde arkasında birbirleriyle mücadele etmektedirler. Bu, seyredilmesi hakikaten çok zevkli manzaradır.

İngilizlerle Fransızlar vakarlarını kaybediyorlar. Gene en iyi hareket eden Almanlar oluyor. İngiliz, Fransız

hatta Rus matbuatı, Almanları gözümüze şüpheli göstermek için rahatça yalan yazıyorlar. Bağdat yolu işinde, yüksek rütbeli memurlardan bir çoğunun, çok kıymetli hediyeler aldıklarını öğrendim. Tabiî bunlar kendilerine, güzel gözlerinin hatırı için verilmemiştir!

Bu mevzuda Avusturya-Macaristan'ın çekingen hali garip görünüyor ise de, menfaatlarının Almanya ile müşterek olduğunu unutmamak lâzım. Anadolu Demiryolunun, Bağdat'a kadar uzatılması biri için ne kadar ehemmiyetli ise, diğeri için de o kadar ehemmiyetlidir. Yolcuların ve posta eşyasının büyük bir kısmı Avusturya üzerinden nakledilecektir. Daha sonra Haydarpaşa yine Hint Yolunun başlangıç noktası olacaktır. Bu yolun inşaatında, kapının anahtarını ellerinde tutmak sebebiyle de olsa, bu iki orta Avrupa devleti bizi tutacaklardır. Onların yardımını istemeliyiz. Fransızlar için aynı şeyi söyleyemeyiz. İstanbulda ve Boğazlarda hakimeyitimizin devamı, onları, iki Germen devletini ettiği kadar alâkadır etmez. Mutram Efendinin entrikaları sayesinde Beyrut-Havran hattının uzatılmasında imtiyazı elde ettiler. Belki daha sonra Mezopotamya'yı katedecek hattı inşa ederler, bu suretle Hint yolu da açılmış olur.

Anadolu Demiryolu (1900)

Anadolu Demiryolu inşaatının imtiyazını, Alman bankasına verdiğimde, sırf siyasî sahada Alman İmparatorluğunun müzaheretine mazhar olabilmek için, uygun ol-

mıyan şartlarla bağışladığımı söyliyerek beni tenkit ettiler. (14)

Bu anlaşmada kilometre başına, tarafımızdan taahhüt edilen miktar hakikaten çok yüksektir. Fakat demiryolunun iflâs edeceğine dair buyrulan keramet doğru çıkmamıştır.

Son yıllık rapora göre (1899) gelirle, masraf muvazenesini bulmuştur. Pek yakın zamanda kilometre başına taahhüt ettiğimiz miktara da lüzum kalmıyacağını ümit edebiliriz.

Hiç de fena muhasip değilimdir. Şahsî hesaplarım da bunu ispat eder. Anadolu Demiryolunun yalnız Alman Bankası için değil, bizim için de fevkalâde bir iş olduğuna kaniyim. Almanlar bazı riskleri göze aldıklarına göre kazançtan faydalanmaları da tabiîdir; buna rağmen aslan payı bize kalmaktadır.

Alınan raporlardan, demiryolunun geçtiği mıntıkalarda, zenginliğin günden güne arttığı anlaşılmaktadır. Bu suretle müslüman muhacırları (Avrupadan hicret eden müslümanları) yerleştirmek için çok müsait arazi elde etmiş olduk. Anadolu demiryolunun geçtiği vilâyetlerden elde edilen hasılatın mecmuu 500.000 Tl. na yükselmiş, buna mukabil kilometre başına ödenen garanti 150.000 Tl. erişmiştir. Söylendiğine göre yolcu sayısı oldukça yüksektir. Fakat mühim olan mal naklidir, ben asıl buna ait rakamları açık bir delil telâkki etmekteyim. Eskiden nakliyat deve sırtında yapılırken bir ton buğdayın Eskişehirden, Haydarpaşaya nakli 300 kuruş'a (60 Fr) malolurdu; şimdi 70 kuruş'a (14 Fr.) gelmektedir.

Eskiden memleketin iç taraflarında yetişen mahsul nakledilemediğinden, yetiştiği yerde telef olurdu.

Bu sebeple de köylü, yaşadığı yerin civarında, hemen

satabileceği yerlerin ihtiyacına göre ekerdi. Bugün ucuz nakliyat sayesinde, çiftçi mahsulünü satabileceğinden emin olduğu için, ektiği miktarı arzu ettiği kadar artırabilecek vaziyettedir. Anadolu hattının çok iyi teşkilâtlandırıldığı, istasyonlara yakın yerlerde mütemadiyen hububat depoları yapıldığı söyleniyor. Bu hat ümit edildiğinden çok daha evvel tatmin edici neticeler vermiştir.

Herşey bu kadar muvaffakiyetle neticelendiği için Allaha şükretmeliyiz. İlerliyoruz, hatta çok süratle ilerliyoruz! Bunu inkâr etmek için kör olmak icap eder!

Haydutluk (1901)

Meşhur haydut Athanos'un, bir Alman kafilesini soymak cesaretini gösterdiği zamandan beri, memleketimizde, şimdi haberini aldığım hadise kadar, cür'etli bir soygunculuk olmamıştı. Sivas yakınlarında «Cassandra» isminde bir Fransız (Gümüş madenlerinin direktörü) gündüz ortasında tecavüze uğramış ve dağa kaldırılmış. Haydutlar 1500 Tl. fidye istiyorlarmış. Bu meblâğı Fratelli Allatini (madenin sahibi) ödemiş olabilir. Fakat mevzubahis olan zat Fransız vatandaşı olduğundan gene bizim müdahale etmemiz icap edecek. Bütün bu hikâyelerin neticelerini her zaman bizim yüklenmemiz çok acı, memleketimizdeki haydutluk bize çok pahalıya maloluyor! Bundan bir kaç sene evvel M. Reymond ve Mme, Branzeau için 1/4 milyon lira ödemiştik.

Bu yüz kızartıcı işi yapan hep Rumlardır. İtiraf et-

mek lâzım ki, adamlar insan kaçınmak ve bundan istifade etmek sanatinde usta olmuşlardır. Fakat işin felâketi bizim zaptiyeler, bunlardan birini yakalayıp ellerine geçirdiklerinde Rum hükümeti derhal işe karışıyor ve kendi vatandaşı olarak geri istiyor. Bu suretle de marifetlerinin sonunda hak edebilecekleri yegâne mükafattan, yani asılmaktan kurtuluyorlar.

Makedonya'da döndürülen dolaplar (1901)

Vezirlerimin istihbaratı kuvvetli olmadığı için, Bulgar hududunda toplanan bulutları zamanında fark etmediler. Zaten uzun zamandan beri, kollarımızı kavuşturmuş, Bulgarları kendi hallerine terketmiştik. Stambouloff'un ısrarlarına uyarak, Avrupa eyaletlerimizdeki Bulgarlara mektep açmak, kilise kurmak imtiyazlarını vermek hiç de hayırlı bir iş olmadı. Tabiiyetimizdeki bu memleketin, beklemediğimiz şekilde sür'atle inkişaf ettiğini fark ettiğimiz vakit, maalesef iş işten geçmiş; hadiselerin seyrini durdurtmağa imkân yoktu. Artık her sene Makedonya'da isyanlar çıkmağa başlamıştı ve bunların hazırlığından güya Bulgar devletinin haberi yoktu. Riyakârlık bu kadar olur! Prens Ferdinand'ın her sene tatilini geçirdiği Rilo manastırı, bizim sınırımıza çok yakındır; garip bir tesadüf diyelim, burası aynı zamanda da asi Bulgarların karargâhıdır.

Halihazırda Üsküp'deki Bulgar piskoposu Sinesius ile profesör Stoianoff da bu işe karışmış vaziyetteler.

İşin hakçası bu adamları asmamız lâzımdı! Zaten Rus sefirinin müdahalesi olmasa bu iki efendiye kötü saatler geçirtebilirdik.

Makedonyadaki Bulgarların hicretini önlemeye çalışmalıyız. Çünkü Bulgaristana işçi veya zanaatkâr olarak giden bu adamlar, memleketlerine keseleri dolu olarak geliyorlar; fakat isyan fikrini de beraberlerinde getiriyorlar, aleyhimizde konuşuyorlar, hürriyet hakkında vaazlar veriyorlar.

Memduh Paşa (1901)

Dahiliye nazırım Memduh Paşa hakkında pek ağır ithamlarda bulunuyorlar. Yabancı gazeteler de bu zavallı adama ateş açmışlar. Türkiyenin şimdiye kadar sahip olduğu nazırlar arasında, en kabiliyetsizi ve en fazla para yiyeni diyorlar. Bir çokları da şimdiye kadar azletmiş olmam icap ettiğini söylüyorlar. Arzuları bana emrivaki yapmak. Fakat benim hiç de öyle bir niyetim yok. Çünkü ona zehirli oklarını saplamak istiyenlerin, kim olduklarını gayet iyi biliyorum. Elimdeki bir rapora göre bu Paşa memuriyet ticaretini önleyebilmek için, hususî komisyonlar kurmağa teşebbüs etmiş, düşmanlarını kızdıran da bu olmuş.

Bütün bu entrikacılara verilecek en güzel cevap kendisini mükâfatlandırmaktır. Ben de ona Osmanlıların en büyük nişanını vermek niyetindeyim.

Türkiye'de vergiler (1901)

Bu ne müthiş haksızlık! Avrupalılar aralarında rahatça kabul ettikleri şeyleri, bize gelince reddediyorlar.

Malî vaziyetimizin süratle kalkınmağa ihtiyacı var, bunun için de giriş vergisini % 6'dan % 11'e çıkarmak istiyoruz. Bu bizim sarih hakkımızdır! Hiç kimsenin söz söylemeğe hakkı yoktur. Buna rağmen sefir beyler itiraz etmektedirler. Böyle bir haksızlığa uğradığımız için, utançtan yüzümüz kızarmalı! Devletimizin gayet muğlâk olan mekanizmasını kim işletmektedir? Bu makinenin işlemesi için lüzumlu olan parayı, müslüman tabaamızdan başka kim temin ediyor? Bizde vergi çok ağırdır. Pek çok şey üzerinde vergi vermeğe mecbur olan zavallı Osmanlılar, gelirlerinin yarısını vergiye yatırmaktadırlar. Hıristiyanlar kâfi vergi vermezler ve gayet cüzî olan bu vergiyi vermek için de her defasında pazarlığa girişirler. Adam başına senede 50 Tl. ödemeleri icap ederken, yalnızca 20 Tl. ödemektedirler. Osmanlılar bunun bir mislini ödemektedirler ve bu ziraatçılar için çok ağır bir yüktür. Bu eski tarzın yerine, yeni bir vergi sistemi kurmak lâzımdır; bu da çok zordur. Çiftçiler vermekle mükellef oldukları vergiyi kabullenmiş görünmektedirler, fakat çok yaygın olduklarından kontrol güç olmaktadır. Ekin biçilip, dövülüp, kaldırıldıktan sonra, vergisini tespit edecek bir yol bulmak çok münasip olur. Aksi halde vergi komisyonunu beklerken mahsul zarar görebilir ve çiftçi, bu ziyanı kendisine ödeyecek bir merci bulamaz.

Türkler, toprakları için 4/1000, evleri için 1/1000, keçi başına 3 kuruş, koyun başına 4 kuruş vergi vermektedir-

ler. Bütün bu vergilerden sonra kendilerine fazla bir şey kalmadığı muhakkaktır. Bu kadar ağır yük altında olan köylümüze daha fazla yüklenmeğe imkân yoktur. Sonunda, büyük devletler, giriş vergisini yükseltmemizi kabul edeceklerdir. Bu hususta bize dost olan devletlere ve bilhassa Berlin'e güveniyorum.

İnkılâplar (1901)

Büyük devletlerin, inkılâp talepleri hiç bitmiyor! Memleketimizin teşkilâtı hakkında hiç bir şey bilmedikleri halde, nasihatcı rolü oynamaktan vazgeçmiyorlar. Sefirler sanki hükümdar imişler gibi saraylarında oturuyorlar, ancak birkaç yüksek memurla münasebetleri oluyor ve oturdukları yüksek yerden hükümler veriyorlar. Memleketimize ait bütün bildikleri İstanbul ve Adalardan ibarettir. Hayatımızın iç yüzü hakkında hiç bir fikirleri yoktur. Dinimizi tanımazlar, dilimizi anlamazlar. Bütün bunlara rağmen, tavsiyelerini muhakkak kabul ettirmeğe çalışırlar. Allahtan kendi aralarında da hiç bir zaman anlaşamazlar. Günümüze ait meselelerde, hepsi kendine göre ayrı bir fikir verir. Müşterek oldukları yegâne nokta şudur: Efkârı umumiyede, sanki bütün inkılâplar, onların teklifleri ve baskılarıyle yapılıyormuş gibi bir tesir uyandırarak, bizi milletimizin önünde küçük düşürmek, buna mukabil hıristiyanları yükseltip, büsbütün azametlenmelerine vesile olmak. Bu inkılâp mevzuu şeytanca bulunmuş bir desisedir. Bizi kendi halimize bıraksalar

çok daha iyi ederler. Çünkü kabul ettirmek istedikleri bu inkılâplar, milletimizin menfaati bakımından ciddiye alınıp, tatbik edilecek şeyler değildir. Halbuki kendi irademizle hareket edebilsek yavaş fakat devamlı bir şekilde ilerleyeceğimizden eminim.

Memleketimiz, Avrupa ölçüleriyle mütalâa edilemez. Devletimizin yapısı çok karışık ve çok nazik olduğundan ve hâlâ kaynaşma devam ettiğinden, meselelerine çok dikkatle temas etmek icab eder. Bazı yerlerinde, Avrupanın Ortaçağı hayatını sürdüren vahşi, barbar insanlar yaşar. Bu insanlar Avrupanın bugünkü hayatına nasıl intibak edebilirler?

Makedonya'da Bulgar hareketleri

Zinovieff (*) Berlin muahadesindeki 25 inci maddenin (muhtariyet) tatbik edilmediğini tekrar hatırlattı ve bunu, tam kuvvetlerimizin Makedonyadaki, Bulgar komitesinin harekâtını açıkça ispat ettiği zamana isabet ettirdi. Bu araştırma sırasında, kiliselerde, mekteplerde, hocaların ve papazların evlerinde, silâh, cephane ve isyanı teşvik edici mahiyette neşriyat bulunmuştur. Yüz kadar asi Bulgar Selâniğe sürülmüştür.

Bir defa isyan tohumu atıldıktan sonra, vilâyetlerimizde nasıl sükûnet avdet edebilir? Bulgarların halkımıza karşı hain ve kaba muamele ettikleri kaç defa ispat edildi, fakat bir karışıklık meydana gelmemesi için, me-

(*) Rus Sefiri.

murlarımız ve büyük devletler Bulgarlara karşı kuzu gibi yumuşak muamele ediyorlar. Tebaamıza karşı ne kadar müsamahakâr davrandığımızı bilenler, düşmanlarımızın, bizi bu mevzuda nasıl suçluyabildiklerine hayret etmekten kendilerini alamazlar. M. Zinovieff'in arzu ettiği idarî muhtariyetin büyük bir karışıklığa sebep olacağı, halkın bir birine düşeceği muhakkaktır.

Bulgar, Rum, Sırp unsurunun, emelleri ve hattı harekâtı hakkında, bir asırlık tecrübemiz ve bilgimiz var. Muhtar idare Bulgar - Slav siyasetinin temayülüne uygundur ve bu, vesayetimizden kurtulmanın ilk adımı olacaktır.

Bahşiş müessesesinin kötülüğü (1901)

Bursa valisini derhal azletmek icap ediyor. Vali paşaların, vaziyetlerinden istifade ederek para sahibi oldukları malûmumuzdur; ancak bu hazret pek hâyâsızca davranmıştır. Yaptığı hırsızlığı Fransız sefiri sert bir şekilde protesto ettiğinden, himaye etmek isteyenlere rağmen, bu paşayı orada bırakmağa imkân yoktur.

Beyrut valisini de dizginlemek lâzım, hakkındaki raporlar ağır ithamlarla dolu, aynı zamanda polis müdürü ile sahil komiseri de bu işe karışmışlar. Bu hain adamlar, muhacır olarak gelen milyonlarca kişiye, usulü dairesinde tezkere (*) tertipleyip vereceklerine, adam başına üç lira bahşiş almışlar, bu suretle de devlet hazinesinden milyonlarca lira gaspetmişlerdir.

(*) Muhacir tezkeresi

Bizdeki bu bahşiş usulü, hakikaten çok kötü, çok zararlı bir müessese haline geliyor. Bahşiş, kalabalık ailesi olan ve umumiyetle aylıkları geciktiğinde, açlık tehlikesiyle karşı karşıya kalan küçük memurlar için hoş görülebilir, affedilebilir. Fakat zaten çok yüksek maaş alan büyük memurlar, böyle paraya tamah etmeyip hazineye bırakmalıdırlar.

Paşaların imtiyaz koparmak peşinde koşmaları da daha az ayıp bir hareket değildir. Hiç kimse sanayi madrabazlarıyle işbirliği yapacak kadar kendini düşürmemelidir. Yüksek memurlarımızın, para kazanmak uğrunda, şüpheli kimselerle birlikte olmaları Avrupalıların hakkımızda fena düşüncelere sapmalarına sebep olmaktadır ve namuslu, dürüst olan ecnebi sanayi ve ticaret erbabı, bize olan itimadını kaybetmektedir.

Malî vaziyet (1902)

Malî vaziyetimiz, Avrupa matbuatı tarafından, her vesileyle mevzu edilmekte ve en karanlık şekilde tasvir edilmektedir. Halbuki Avrupalıların malî hususta tatmin olmuş olmaları icap ederdi. Çünkü biz Yunanistan, Romanya yahut diğer devletler gibi davranmadık, bizim için iflâstan bahsetmek haksızlıktır.

Avrupalıların bize 1885 senesine kadar mürabahalı faiz ödettikleri, bu seneden itibaren ise, uzun zaman ta-

hammülü imkânsız olan, bu faiz ödeme şeklinde, bir değişiklik yapılmasını teklif ettiğimiz hakikattir. Bize borç verenler, faizi düşük buluyorlarsa, bundan evvel, icap ettiğinden çok daha fazlasını ödemiş olduğumuzu hatırlamalıdırlar.

Bizde eksik olanın, maliyemizde muntazam idare ve kuvvetli bir kontrol sistemi olduğunu biliyorum; fakat hükümet idaresi Yıldız'da merkezileştiğinden, maalesef tatbiki mümkün olan yegâne idare şekli budur. Faizleri karşılayabilecek gelir olarak, elimizde Düyun-u Umumiye'den başka memba yoktur. Bonoların getirdiği pek az meblâğ ile bu işin içinden nasıl çıkabileceğimizi bilmiyorum. Belki de Düyun-u Umumiye'nin yardımıyle, bütün malî sistemi, baştan kurmağa çalışmak en münasip yol olur. Gayri muntazam borçları da Düyun-u Umumiye ile birleştirmek düşünülebilir. Ayrıca eyaletlerimizdeki mühim gelir kaynaklarından da istifade etmek mümkün olabilir. Memleketimizde pek çok tabiî gelir membaı olduğundan, yeni istikrazlar mevzuunda diğer memleketlere nazaran da kuvvetli garantimiz vardır. Bu sayede malî vaziyetimizi arzu edilen seviyeye getirmek kabil olabilecektir.

Türkiye'nin sulh ve sükûna olan ihtiyacı (1902)

Allah bize sulh ve sükûnet nasip etsin! Hiç bir memleketin, bizim kadar buna ihtiyacı olduğunu zannetmiyorum. İdaremizin pek çok eksiği olduğu, memurlarımızın

gevşek çalışmalarının da, devletimiz içindeki ebedî ve tahammülsüz kaynaşmayı yaratmaya sebep olduğu malûmumuzdur. Fakat bizi herşeyden fazla felâkete iten, büyük devletlerin entrikalarıdır. Bu devletler, tabiiyetimizdeki milletleri, arka arkaya isyana teşvik etmek suretiyle, bizi her sene daha fazla sıkıntıya düşürmektedirler. Her sene, bu uğurda hiç faydasız sarfettiğimiz milyonlarla ne kadar lüzumlu şeyler yapılabilirdi. Fakat büyük devletler, geniş teşkilâtlı İmparatorluğumuzu inşa edecek ne zaman bıraktılar ne de sükûnet! Gene büyük devletlerin sebebiyle halkımızı ilerletmeğe imkân bulamadık. Bütün bunlar bizim zayıf kalmamızın sebebi oldu. Bize de hiç olmazsa on senelik bir sulh tanınsa Japonların o kadar methedilen terakkilerini, biz de yapabilirdik. Onlar Avrupalıların pençelerinden uzak olduklarından, bize nazaran bahtiyardırlar, emniyet içinde yaşamaktadırlar. Maalesef biz, tam Avrupalı sırtlanların geçiş yerine çadırımızı kurmuşuz.

Sultan'ın serveti (1902)

Vezirlerime nümune-i imtisal olmak için, şahsıma ayrılan para miktarında indirtme yaptım. Zaten Avrupa matbuatı da bu miktarı çok yüksek buluyormuş. Fakat bilmedikleri bazı şeyler var; ben hemen hemen bir şehri, hassa alayımı, Yıldız Sarayı'nın mensuplarını, bunlardan başka da memurinin üçte birini geçindirmekteyim. Ayrıca halife olmam, yani bütün müslümanların reisi

olmam hasebiyle, kesem de bütün dünya müslümanlarına aittir. Şahsım için ne kadar az para sarfettiğime Allah şahittir.

Büyük bir servet toplayabildimse; bu ormanlarımın, arazimin geliri sayesinde olmuştur. Agoss Paşa (*) çok dirayetli bir maliyecidir. Mülkümü gayet iyi idare etmiş, senede 500.000 lira gelir getirecek hale koymuştur. Hususî eşhasa ve vakıflara ait olmayan araziyi sultan malı olarak ilân etmek, fevkalâde bir fikir olmuştur.

Michael Paşa (**) daha iyi bir idarecidir. Büyük şirketlere verilen imtiyazlar sayesinde gelirimizi artırmağa muvaffak olmuştur. Mabeyincim Ragıp Bey de benim için fevkalâde spekülasyonlar yapmıştır. Cenubî Afrikadaki altın madeni için yaptığı spekülasyonun hasılatı, hazineye ehemmiyetli bir gelir temin etmiştir. Servetim sekiz milyonlirayı aşmış bulunmaktadır. Ehemmiyetli hadiseler vukuunda bu para bize çok lüzumlu olabilir.

Türkiye'de yabancı posta teşkilâtı

Bizim hiçbir salâhiyetimiz yoktur; maalesef büyük devletlerin her isteklerine boyun eğmekle mükellefiz. Said Paşanın, büyük devletlerden, memleketimizdeki posta teşkilâtlarını kaldırmalarını istemesi büyük hata olmuştur. Sefir beylerin nahoş buldukları bu mevzuu iler sürmek

(*) Hazine nazırı
(**) Portekizli bir Ermenidir ve Agoss Paşa'nın halefidir.

için daha müsait bir zaman kollayabilirdi. Bu teşebbüsüne izin vermemeliydim.

Şefketli seleflerim, Fransızlara hususî veya resmî mektup ve telgraflarını, kendi posta memurlarıyle gönderme müsaadesini vermişler. Bu müsaade, zamanla yabancı postahanelerin kurulmasına kadar gelmiş ve sonunda postahaneler başımızda kalmıştır (*). Biz bu yoldan her sene külliyetli para kaybetmekteyiz, ayrıca devletin haysiyeti de rencide olmaktadır.

Bizim posta memurlarımız da muntazam maaş alabilselerdi şüphesiz, vaziflerini hakkıyle yerine getirirlerdi. Zira, işini doğru yapmamak, keyfî olmak peygamberimizin makbulü değildir!

Küçücük Japonya, posta teşkilâtlarını kaldırtmayı, büyük devletlere kabul ettirebilmiştir. Yalnız biz bu hakir vaziyete tahammül etmeğe mecbur kalıyoruz.

Askerî fes (1903)

Askere fes giydirilmesine mümanaat ettiği için, şeyhülislâm aptalın biridir. Onu işiten, tekmil İmparatorluk tehlikeye düşmüş zanneder.

Süvari alaylarımız çoktan beridir kalpak giymektedirler ve buna hiç bir müslüman, itiraz etmek lüzumunu duymamıştır. Askerimize sivri uçlu Prusyalı serpuşu giy-

(*) Türkiye'de Avusturya'nın 30, Rusya'nın 24, Fransa'nın 20, İtalya'nın 8, Almanya'nın 5, İngiltere'nin 4, İngiltereye tabi Hindistanın 2 posta teşkilâtı vardı.

dirsek, bile bunun bizim dinimizle ne alâkası olabilir? Bu şekilde düşünmeden verilen hükümlerden vazgeçmek zamanı gelmiştir. Gene eskiden kalma, başı açık dolaşılmaması âdeti de kaldırılmalıdır. Bu âdetin sıhhate ne kadar zararlı olduğunu, hekimlerimiz halka izah etmelidirler.

Sadrazamlar (1903)

Çok fazla sadrazam değiştirdiğim söylenmekte ise de bu doğru bir hüküm değildir. Tarihimiz tetkik edildiğinde seleflerimin, benden daha fazla sadrazam değiştirdikleri rahatça görülebilir. İmparatorluğumuz kurulduğundan beri iki yüz sadrazam gelmiştir. Aralarında mevkiinde uzun zaman kalan az olmuştur. Bazıları bir kaç ay, hatta bazıları sadece bir kaç gün kalabilmişlerdir.

Mahmut IV'ün (15) saltanatı zamanında yirmi kadar sadrazam değişmiştir. Ben, henüz bu rakamdan çok uzağım. Tabiî arada bir değişiklik yapmaya mecbur kaldığım oluyor. Bu politika sahasında kendimi kurban vermeğe mecbur hissetmeme bağlıdır. Bazen İngiltere'yi yatıştırmak için Kâmil'i kullanmam icap ediyor, bazen de ihtiyar kurt Küçük Said'e ihtiyaç oluyor.

Sadrazam değişmesi, İmparatorluğumuz bakımından fazla bir ehemmiyeti haiz değildir ama gene de hoş bir şey sayılmaz. Vezirleri ise mümkün olduğu kadar yerlerinde bırakmayı prensip edinmişimdir.

Her sadrazam değişişinde kıyametlerin kopmasını çok lüzumsuz buluyorum. Çünkü Kâmil veya Said hangisi olursa olsun, asıl sadrazam Yıldız'da ikamet eden benim!

Osmanlılarda bedenî bozukluklar

Hastahanemizin sertabibi olan Dr. Rieder, yazdığı bir kitapta, halkımızın bedenî bakımdan da zaafa uğradığını pek karanlık bir şekilde anlatıyor ve halkın üçte ikisinin frengi hastalığına müptelâ olduğunu söylüyor.

Alman doktorun fazla bedbin olduğuna inanmak isterdim, fakat itiraf etmek icap eder ki bu feci hastalık, bütün Şark memleketlerinde yaygındır ve bizim memleketimizdeki tahribatı da korkunçtur. Fakat bu yeni bir dert değildir, pek eskiden beri bütün şarkta bir afet halini almıştır. Önüne geçmek için temizliğe, hıfzıssıhaya daha fazla ehemmiyet vermek, cehaletle mücadele etmek lâzımdır.

Fakat benim müşahedeme göre halkımız için çok daha büyük bir tehlike kahve ile tütünün fazla istihlâk edilmesidir. Moka insanların baş düşmanıdır. Fazla miktarda kahve kullanmanın, sinir sistemi üzerinde yaptığı tehlikeli tahribatı şahsî tecrübemle biliyorum. Bir iki saat içinde içilen fazlaca kahve ile beraberinde tüttürülen, kuvvetli tütünden yapılmış sigaralar yahut nargile asap üzerinde çok fena tesir eder. Bu sebeple bizdeki sinir hastalıklarına şaşmamak lâzımdır. Çok zararlı olduğu söylenen rakıdan, daha az zararlı olmayan bu maddenin istihlâkini kısmak çok yerinde bir hareket olur.

Sansür (1904)

Bizde sansür elzemdir, mevcudyetini tenkit edenler

yanılmaktadırlar. Bizdeki müesseseleri, garptekiler gibi mütalâa etmiye imkân yoktur. Belki orada kültürün daha yaygın olması sebebiyle, matbuatın tenkitleri tabiî karşılanabilir. Fakat bizde henüz halk çok bilgisiz, çok saftır. Tebaamıza çocuk muamelesi etmiye mecburuz; hakikaten de büyük çocuklardan farkları yoktur. Ebeveyn veya mürebbi nasıl gençliğin eline zararlı neşriyatın geçmemesine dikkat ederse, bizim hükümet de halkın fikrini zehirleyecek her şeyi, halktan uzak tutmaya çalışmalıdır. Fransızcadan tercüme edilen bir çok romanın hareme girmesi; kalpleri, fikirleri ifsat etmesi çok acı olmuştur. Bu kötü neşriyatı ithal edenlerin Türkler değil de, Fransızlar, Rumlar ve Ermeniler olması ancak teselliden ibarettir. Şu Ermeniler ve Rumlar ne müfsit insanlardır! Piyasaya sürdükleri bu hakikate aykırı romanlar, eğer sansürden geçmeden gazetelerde neşredilseydi, halkta fena tesirler uyandırır, bu da ecnebilerin hakkımızdaki fikirlerini büsbütün yanıltırdı. Zaten memleketimiz kâfi derecede her türlü iftiraya maruzdur. Bütün bu söylediğimiz sebepler sansürün devam etmesini icap ettirici sebeplerdir.

Askerlik hizmeti (1904)

Gayrimüslimlerden askerlik hizmeti istemeği düşünmek, hayal kurmaktır ve bizim için intihardan farkı yoktur. Hâkim millet olan biz Türkler, tebaamız dahilindeki diğer din ve ve mezhepte olan insanlarla, müsavi şartlar

altında askerlik yapmayı kabul edersek, muhakkak kötü bir vaziyete düşeriz. Bu milletlerin reisleri ve bilhassa her vesile ile işimize karışan büyük devletler, gene başımıza dertler çıkartmakta gecikmezler. Zaten her şeyden evvel dindaşlarının, iman selâmeti bakımından endişeye düşerler. Çünkü bunlardan bir çoğu, müslüman arkadaşlarından asıl dinimizi tanıyacaklarından, ihtida etmek isteyeceklerdir.

Bir başka mahzurda kışlalarda hıristiyan askerler için kilise ve papaz talep etmeleri olacaktır.

Hıristiyan askerlerden ayrı alaylar teşkil etmek düşünülebilirse de bunun siyasî mahzurları olacaktır; çünkü bu ordu içinde ordu kurmak demektir. Rum, Bulgar ve diğer unsurlardan, ayrı ayrı alaylar meydana gelecektir. Bir karışıklık anında, bunlardan zarar göreceğimiz kat'i dir. Bu hususta endişe etmekte hakkımız vardır, çünkü İmparatorluğumuz dahilindeki hıristiyanlar (bunları islâmiyeti kabul etmeğe mecbur etmemek veya harice çıkmağa zorlamayıp, aramızda yaşamalarına müsaade etmekle pek büyük bir zaaf göstermişizdir) her zaman büyük devletlerle bir olup aleyhimizde çalışmışlardır. Bu gün de gene büyük devletlerle gaye birliği yapmaktadırlar.

Ancak din ve devlet tamamiyle iki ayrı idare olursa, o zaman müslümanlarla, hıristiyanların müşterek askerlik yapmaları düşünülebilir. Fakat bu kadar saçma bir fikri hiç bir halife kabul etmez. Bu sebeple de askerî mekteplerimizden birine girmiş bir hıristiyan talebe, müslümanlarla beraber cuma günü tatil yapar; pazar günü de gene müslüman talebeler gibi ders görür.

Meşrutî idare (1905)

Meşrutiyetle idare edilebilmek için, memleketimiz kâfi derecede olgun değildir. Bu bizim için bir felâket olur; çünkü bu idare bütün fertler arasında müsavatı icap ettirir. Bizde ise böyle bir şey düşünülemez. İmparatorluğumuz, Türklerden, Araplardan, Rumlardan, Ermenilerden, Bulgarlardan, Ulahlardan, Arnavutlardan, Yahudilerden teşekkül etmiştir. Bu unsurlar kazaî istiklâllerinden ve kiliselerini kendi idare etmek hakkından vaz geçmek istemezler. Bundan başka müşterek bir dilimiz olmadığı da malûmdur, gene bu unsurlardan hiçbirisinin anadilinden vaz geçip Türkçeyi resmî dil olarak kabul etmiyeceği de aşikârdır. Bu şartlar altında Osmanlılarda millî his nasıl köklenebilir? Zaten hıristiyan tebaamız, büyük devletlerle işbirliği yapmaktadır. Slavları Rusya, Ermenileri İngiltere, Rumları da kâh biri, kâh öbürü himaye etmektedirler.

Avusturya - Macaristan meşrutî idareye doğru gitmektedir. Habsburg'ların hakimiyeti altında toplanmış olan muhtelif milletler, birlikte çalışacaklarına, ayrılmayı istemektedirler. Bu hadise, Avusturya - Macaristan devletinin siyasî ve askerî haysiyetini sarsmıştır.

Bizim Jön Türkler hayalperesttirler, çünkü bizde Kanun-u Esasî'yi ve meşrutî hükümeti ilân etmek, umumî bir karışıklığı davet etmek, herkesi birbirine düşürmek demektir. Bu bütün Osmanlı İmparatorluğunu sarsar. İngilizlerin, her vesileyle Jön Türkleri tutmaları şayanı dikkattir ve bizim memleketimizde Kanun-u Esasî'yi getirmek için ellerinden geleni yaparlarken, aynı şeyleri

Hindistan için red etmektedirler. Halbuki Hindistanın vaziyeti bizimkine benzemektedir. Orada herşeyden evvel kast teşkilâtını yıkmak icap eder. Orada da bizimki gibi müslüman, hıristiyan, budist, brahman gibi gayri mütecanis kütlenin ayrı mecliste, beraber çalışmaları çok güçtür.

Hicaz demiryolu (1906)

Çok eskiden beri hayal ettiğim Hicaz yolu nihayet hakikat oluyor. Bu gayemde, benimle işbirliği yapacak İzzet'ten daha iyi bir kimseyi bulamazdım, zira bu işe bütün kuvvetiyle kendini verdi. İzzet, sadık olduğu kadar da, kıskanç arkadaşlarının veya diğer yüksek rütbeli memurların kabul etmemelerine rağmen, kıymetlidir. Hicaz demiryolu için lüzumlu paraları, bütün dünyadaki müslümanlardan ve bilhassa Hintlilerden, bu kadar çabuk toplayabilmesine hayran oldum. Bu büyük esere Fransızlardan, Almanlardan da iştirak edenler oldu. Tabiî bunda, kurnaz İzzet'in büyük yardım yapanlara verilmek üzere bastırdığı, güzel madalyaların da çok dahli olmuştur.

Mekke demiryolu, bizim hâlâ inkişaf edebilecek kabiliyette olduğumuzu ve işimize mani olmak için, her türlü çareye baş vuran İngiltereyi muvaffakiyetsizlğe uğratableceğimizi ispat etti.

İnşaatı bitmek üzere olan Mekke yolu tamamlandıktan sonra, Süveyş kanalına ihtiyacımız kalmayacak. İstanbul, mukaddes Mekke ve Medine şehirlerine demiryolu

ile bağlanmış olacak. Bu suretle de, bu yerlere, icabında askerimizi emniyet içinde göndermemiz kabil olacak.

Kanun-u Esasî'nin kabulü (1908)

Ordu iki kısma bölünmüştür ve kaynaşma halindedir. İngiliz politikasının tesirlerini izale edebilecek bir tek çare kalmıştır o da, bizzat kendim, inkılâpçı görünenlerin başlarına geçerek, Kanun-u Esasî'yi ilân etmek, bu suretle de İngilizlerin tavsiyelerine uymuş görünmektir. Bu İngilizlerin tertiplerini muvaffakiyetsizliğe uğratacak yegâne çaredir. Bugün inkılâp fikirleriyle mest olan bu adamlar, yarın tavsiye ettikleri bu yeniliklerin, felâkete götüren yollar olduğunu anlayacaklardır.

Ümit edelim ki son anda da olsa Türkiye'nin yaşamağa devam edebilmesi için, bütün Osmanlıların birleşmelerine, sıkıca bağlanmalarına ve eskiden beri kabul ettiğimiz, mukaddes kanunumuzun çizdiği yolda yürümeleri lâzım geldiğine inansınlar ve kabul etsinler. Aksi takdirde enkazımızı paylaşmak için fırsat bekleyen hıristiyan devletlerin kurbanı olmamız mukadderdir.

İkinci Bölüm
HARİCÎ SİYASET

Fransa ve Mısır (1802)

(1882 hatıratı)

Fransanın, Mısıra müdahalesini temin etmek için sarfettiğim gayret muvaffakiyetsizliğe uğradı. Fransız sefiri elinden geleni yaptı: hattâ «**Freycinet**» (1) bir bölüğün **Tell-ül Kebir**'e çıkartılmasını meclisten talep etti. Fakat Fransada çok fazla hâkim olan efkârı umumiyenin menfi tesiriyle bu hareket yapılamadı; çünkü halk henüz **Tonkin**'i unutmuş değildi. Mısır'da, hiç bir zaman Fransa'nın yalnız başına hâkim olamayacağını bir türlü anlamak istemeyen Fransız mebuslarının, çok kısa görüşlü insanlar olduğuna kaniyim. Pek yakında İngilizler, Mısır'daki Fransız tesirini tamamiyle bertaraf edecekler ve Süveyş kanalının tek hâkimi kalacaklardır. Kısa bir zaman sonra da Fransızlar, Mısır işlerinden tamamiyle uzaklaştırılmış olduklarını göreceklerdir.

Mısır'da İngilizler

Büyük devletler arasında en fazla çekinilmesi icap eden İngilizlerdir. Çünkü onlarca söz vermenin hiç bir

kıymeti yoktur. Daha 1882 senesinin kasım ayında Lord Granville, İngiltere'nin, Mısır siyasetini değiştirmeyeceğini, bizim fermanımızda yazılı olanların muteber kalacağını söylemişti. 1882 senesinin temmuz ayında Amiral Seymour İngilizlerin Mısır'ı zaptetmeyi veya herhangi bir şekilde Mısırlıların haklarını gaspetmeyi düşünmediklerini açıklamıştı. Aynı zamanda İstanbul'daki İngiliz sefiri Dufferin, İngiltere'nin Mısır'da bir imtiyaz istemediğine, hatta ticarî imtiyaz sahibi olmayı dahi düşünmediğine dair bize teminat vermişti. Ağustos ayında İngiliz askeri Mısır'a girdiğinde, general Wolseley bunun, Hidivin otoritesini muhafaza maksadıyla olduğunu açıklamıştı. Fakat dönek Albion (İngiltere) verdiği sözleri çabuk unuttu. Mısır'daki yüksek komiserimin nüfuzunu kırmak için sistemli bir şekilde çalıştı. Sonunda âciz kaldık.

Yalnız Fransızların, bütün bunlara ses çıkarmadan seyirci kalmalarına hayret ediyorum.

Mısır ve Türkiye (1892)

Mısır'daki hakimiyetimizi devam ettirebilmek için çok çetin bir mücadele vermiş bulunuyoruz. Bâbıâli İngiltere'nin karşısında çok güç bir vaziyette kalmıştır. Fransızların her defasında İngiltere'yi iltizam etmeleri ise şayanı teessüftür. İtalya'ya gelince Bingazi'nin cazibesine dayanamadığından daima İngiltere'nin yanında yer almaktadır.

Mamafih Hidiv'e 17 mart 1892'de verdiğimiz ferman ile, Mısır'ın, Osmanlı İmparatorluğuna tabi bir eyalet olduğunu, ayrı bir millet sayılamıyacağını hatırlatmış olduk. Bu İngilizler tarafından mütemadiyen teşvik edilen Nil sakinlerine, milliyetçi temayüllerini yatıştırmak bakımından çok faydalı olmuştur.

Bir müslüman prensi olan Abbas da, (2) yabancı zorbalara karşı kendisini müdafaa edebilmek için bize sadık kalması icap ettiğini, bunun yegâne kurtuluş çaresi olduğunu anlamıştır. Fermanımızın kendisi için üzücü olan kısmını telâfi için ailesine büyük evlât hakkı tanıyabilirdik.

Eğer büyük devletler arasında, bizi bir parça tutan olsaydı Mısır gelirinin bir kısmını (senede 68.500 sterling) kendimize ayırmamız kabil olurdu. Bu haklı teklif, Türkiye'den değil de bir hıristiyan devletten gelseydi, hiç bir itirazla karşılaşmazdı. Fakat biz dedelerimizin günahını çekmeğe mecburuz. Sahib olduğumuz diğer devlet gelirlerinden nasıl vazgeçmeğe mecbur oluyorsak, Mısır'dan gelen verginin tamamının da büyük devletler tarafından müsadere edilmek üzere, Düyunu Umumiye'ye geçmesine, bu suretle de eski alacaklarımızın tatmin edilmelerine razı oluyoruz. Memleketimizdeki bütün zenginliklere rağmen biz fakiriz ve fakir kalmaya mahkûmuz.

Abdülaziz'in vasiyetnamesi (1893)

Amcam Abdülaziz'in vasiyetnamesi henüz bulunmuş değildir, 1293 Rebiül-evvel ayında yazılmış görünen ev-

rakın sahte olduğu aşikârdır. Çünkü nisan 1867'de Abdülaziz ciddî bir şekilde rahatsızdı ve fikrî bir çalışma yapabilecek vaziyette değildi. Saniyen bu vasiyetnamedeki siyasî akideler, amcamın düşünce tarzına hiç uygun değildi. Zaten amcamın sarih bir siyasî görüşü de yoktu. Bazen ileri, bazen geri, bazen sağa, bazen sola doğru hareket ederdi.

İşte tahta çıktığımda bulduğum karışık vaziyete ve İmparatorluğumuzun uçurumun kenarına kadar gitmesine sebep bu siyaset tarzı olmuştur.

Yeniden kurmağa çalıştığımız teşkilâtın faydasız olduğunu ispat etmek için, düşmanlarımızın, kurnazca ve hainee çalıştıkları bir hakikattir. Mamafih düşmanlarımızın tavsiye ettiği programları kabul ederek islahat yapmaya ve inkılâplar getirmeğe ihtiyacımız yoktur. Kendi programımızı tatbik etmeliyiz ve herşeyden evvel de şeriatın gösterdiği yolda gitmeliyiz. Hiçbir Padişah başka türlü hareket edemez ve etmemelidir.

Zaten Abdülaziz'in vasiyetnamesini teşkil eden kaidelerin hülâsası ile benim takip ettiğim siyasetin temeli aynıdır.

Türkiye'ye karşı Haçlı seferleri

Türkiye'ye yapılan Haçlı Seferleri henüz durmuş değildir. İhtiyar ve geveze Gladstone (3) Papa Pie II'nin izinde gitmektedir. Ortaçağda, garpta din kavgaları sürüp giderken, hıristiyanlar aralarındaki mezhep farkı dolayısiyle birbirlerine en hainee zulümleri tatbik ettikleri sıralarda, işkenceden kaçanların, şimdi beğenmedikleri Türkiye'ye sığındıklarını inkâr edemezler. İspanya'da engizisyon mahkemelerinde, Yahudilerin kimine işkence, kimine hudut dışı edilme cezaları verildiğinde onları kabul eden, onlara yer gösteren gene Türkiye olmuştur. Siyasî yahut dinî akidelerinden dolayı sürgün edilenleri, Hilâl-i Ahmer her zaman himaye etmiştir. Fakat bu tarihî hakikatları kim biliyor yahut da kim öğrenmeğe veya hatırlamağa çalışıyor? Meselâ İngilizlerin birinci adamı Gladstone, şark meselesine ait ne bilir? Hükümetimin kanunlarla değil, şiddet politikasıyla idare edildiğini söyliyen Gladstone'in tarizlerini, hücumlarını, ancak hezeyan diye hülasa edebilirim. İngiliz gazetelerinde neşredilen önce Bulgar katliamının, sonra da Ermeni katliamının yalan ve yanlış olduğunu ispat etmedik mi? Şehirlerin harap edildiğini, sakinlerinin yerlerinden atıldığını yazdıklarında, her şeyin yerli yerinde olduğu; hıristiyanlarla, müslümanların beraberce mükemmelen geçindikleri görülmüştür. Şarkta uzunca müddet yaşıyan ve tarafgirlik etmeden hüküm verebilen bir kimse, müslümanların şarktaki hıristiyanlardan çok daha iyi olduklarını kabul edecektir. Hele İspanyolların kanlı zaferleri, Fransızların Cezayir'i istilâsı, İngilizlerin Hint isyanını bastırmaları, Belçika'nın Kongo'yu zaptetmesi, Rusların Sibirya'daki zulümleri düşünülecek olursa; Türklerin kendi vatanlarında himaye ettikleri Ermeniler tarafından teşekkür yerine hücuma uğradıklarında sabırlarının taşmasına neden hayret edildiği anlaşılamaz.

Büyük devletler, Ermenilerin, kılıçla, dinamitle saldıran asiler olduğunu anlamak; kendi topraklarımızın efendisi olduğumuzu kabul etmek istemiyorlar; kapitülasyon-

larla veya diğer teklifleriyle bizi mütemadiyen rahatsız ediyorlar. Monako Prensliğine dahi verdikleri hakları bize fazla görüyorlar.

Türkiye'ye karşı haçh seferleri gizli bir şekilde devam etmektedir.

Avusturya - Macaristan İmparatorluğunun Şark politikası (1898)

«Rusya, Boğazlara hâkim olmamalıdır!» görüşü, Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun dış siyasetinde hiç değişmiyen bir prensiptir. İngiltere, İtalya, Almanya da aynı fikre iştirak ederler.

Rusların, Boğazlara kadar inmesi; belki eskiden Almanya için fazla ehemmyetli değildi. Fakat sonradan Rusya ile Prusya arasındaki siyasî yakınlığın kesilmesi çok lehimizde olmuştur. Şimdi Almanya, Anadolu demiryolu ve Bağdat hattı projesi dolayısiyle Boğazlarla çok alâkalıdır. Çünkü İstanbul Boğazı, Anadolu demiryollarının başlangıç noktasıdır.

Avusturyanın hayali ise Selâniğe sahip olmaktır; fakat kanaatımca bu bir hayalden ileriye gidemiyecektir. Çünkü faal bir hükümdarın başa geçip Yugoslavya devletini kurması, pek kısa bir zaman meselesidir. Bu suretle de Avusturya-Macaristan krallığına, Selânik yolu tamamen kapanmış olacaktır. Bosna-Hersek (Avusturya buraya milyonlar harcamıştır.) ve Drava-Sava nehirleri arasındaki yerler de Büyük Yugoslavya devletine dahil olacaklardır.

İmparatorluğumuzun, gayri mütecanis bir ülke olduğu malûmdur. Fakat Habsburg'larınki küçüklü, büyüklü, birbirlerine hiç benzemeyen milletlerden meydana gelmiş, olup, bizimkinden daha da karışık bir topluluktur. Din bakımından da birlik yoktur. Katolikler çoğunluğu teşkil ediyorlarsa da bir hayli Ortodoks ve Macaristanda bir hayli protestan vardır.

Mısır Türk Hakimiyeti

Lord Granville'in bize karşı olan politikası hiç de hoş değildir. Sudan'daki hadiselerin (Mehdi'nin zaferi 1883-1884) Kızıldenizden Arabistan'a kadar akisleri görülmüştü. Buralardaki hâkimiyetimizi muhafaza edebilmek ve Mehdi'nin aklını başına geirebilmek için müdahale etmemiz icap ediyordu. Bu hususta Mısır nazırlarından Şerif ile anlaşmıştık; Hidiv de teklifimizi çok münasip buluyordu. Fakat asker göndermemizi İngiltere protesto etti. 1880'de Mısır'da Arabî Paşanın bozduğu sükûneti iade etmeyi teklif ettiğimiz vakit de aynı şekilde reddedilmiştik.

Barthelmy Saint-Hilave, benim Mısır'da Halifelik hakkımı kullanmamı istemiyordu. Çünkü bu takdirde Şimalî Afrika'da, bilhassa Tunus'taki nüfuzunu kaybetmekten korkuyordu. Bu sebeple pek büyük bir hata işleyerek, İngiltere'nin görüşlerini müdafaa etmişti. Bu gün de aynı şekilde İngiltere'yi iltizam ederek, Sudan'a mukabele etmemize mâni olmaktadır.

İngilizlerin, Mısır'da güttükleri siyaset, Mehdi'nin di-

nî nüfuzunu artırmak suretiyle bizim haklarımızı hiçe indirmek, Arap eyaletlerimizde bize güçlükler çıkartarak, hâkimiyetimizi baltalamaktır.

Küçük hediyeler (1897)

Yaşlı Kayser II. ci Giyyom'un doğumunun sene-i devriyesi münasebetiyle yapılacak merasim için askerî müzelerine koyulmak üzere bir kaç top hediye edeceğiz.

Bu, bence Berlin sefirimizin pek parlak bir buluşu olmuştur. Bizde durdukları müddetçe nazarı dikkati celbetmiyen, fakat değerinin, milyonlara vardığı söylenen bu kıymetli topların, Kayser'in hoşuna gideceğini ümit ediyorum. Macar harbinde, muharebe sahasında, gene Almanlardan elde ettiğimiz bu topların, tekrar kendilerine hediye edilmesi, inşallah nahoş bir tesir uyandırmaz. Haşmetli Kayser'e dostluğumuzun nişanesi olarak böyle küçük hediyeler verebilmek bizim için ayrı bir zevktir. Bu hediyelerin daha eskiden Berlin'e göndermiş olduğumuz ve iklime tahammül edemedikleri için hemen hastalanıp işe yaramaz hale gelen Arap atlarından daha fazla makbule geçeceklerini ümit ediyorum.

Rus Sefiri İvan Alexiyevitch Zinovieff (1898)

Çar bize çok kuvvetli hatta tehlikeli denebilecek bir

diplomat göndermektedir. Hakikaten de Zinovieff, metodlu çalışmasını bilen enerjik bir adamdır. Kıymetini bana, çok daha önceden Tahrandaki ajanlarım bildirmişlerdi.

İranı, Rusya'nın bir Satrap'ı haline getiren bu adamdır. Acemceyi ve Acem edebiyatını çok iyi bildiği için, bu yoldan Şahın itimadını kazanmış, hükümdarın müşaviri ve sırdaşı olmuştur. Öyle ki hükümdar, Rus dostuna danışmaksızın hiç bir karara varamıyacak hale gelmiştir.

Zinovieff'e karşı çok dikkatli davranmalıyız.

Türkiye ve Japonya (1898)

Mikado, Yıldız Parkımız için, memleketinde bulunan pek çok çeşit kıymetli kuşlardan göndermek nezaketinde bulundu. Japonlarla aramızda gelişmekte olan bu yaklaşma hareketlerini, dehşetli bir uzak görüş kabiliyetine sahip olan Rus sefiri, tabiî hemen fark etti.

Şarkın «Güneş memleketinin hükümdarı» bize bu hediyeyi gönderirken maksatlı hareket etmiş olabilir. Nitekim Japonlarla ticaret anlaşması yapıldığı sırada Kont Aoki, iki imparatorluk arasındaki ittifakların çok faydalı olabileceğini imâ etmişti. Türk-Japon yaklaşma arzusu hiç de yeni bir proje değildir. Fakat Uzak Şarka gönderdiğimiz güzel gemimizin orada kayıp oluşundan sonra bu fikrin tatbik mevkiine konulmasıyle kimse meşgul olmamıştır. Rusya asırlardan beri her iki devletin de müşterek düşmanı olduğuna göre, Japonya ile aktedeceğimiz ittifakların temin edeceği faydaları ciddi olarak mütalâa etmek

icap eder. Her ne kadar aramızda daimî bir diplomatik münasebet dahi mevcut değil ise de böyle bir anlaşma her iki tarafa da faydalı olabilir. Fakat Rusya ile üzücü bir vaziyete düşmemek için Türk-Japon ticarî ittifaklarında çok temkinli hareket etmemiz icap eder.

Ben şahsen uzak dostumuz Japonya'dan fazla bir fayda ümit etmemekteyim; ancak karara varmadan önce temin edebileceğimiz menfaatı tam olarak bilmek yerinde olur.

Etrafımızdaki doslarımızla ve de düşmanlarımızla iyi geçinebilmek için aradaki münasebetleri münasip bir seviyede tutabilmek; birisiyle dost olabilmek için diğerinin düşmanlığını celbetmemek, dikkat edilmesi zarurî olan hususlardır.

Türkler ve Almanlar

Yunanlılara, canlılıklarından dolayı «Şarklı Fransızlar» dendiği gibi, Türklere de bazen «Şarklı Almanlar» derler. Hakikaten de Almanlarla aramızda bir karakter benzerliği vardır ve belki de bundan dolayı onlara doğru dönmekteyiz. Sükûnet, ihtiyatlı olmak, sabır, tahammül her iki milletin de karakteristik vasıflarıdır. Halkımız yavaştır, ağırdır. Geç ateşleniriz; sabırsızlanmadan uzun zaman eziyete dayanırız. Fakat sonradan gazabımız şiddetli olur. Nitekim Yunanlılarla yaptığımız son harpte de öyle olmuştur.

Cesaret, dürüstlük, nezaket ve misafirperverlik bizim

olduğu kadar Almanların da vasıflarıdır. Hatta her iki milletin tarihleri arasında da benzerlik vardır. Eski Alman imparatorları hükümranlıklarını, Alplerin ötesine götürmeği ve bir Romen imparatorluğu kurmayı ideal edinmişlerdi. Bizim seleflerimizin emelleri ise Viyana'dan, Hindistan'a kadar uzanan, dünya çapında bir İmparatorluktu.

Almanlar da biz Osmanlılar gibi güçlerinin çoğunu boşuna harcamışlardır.

Şarkta Almanya ve Fransa (1898)

Almanları tercih etmem Fransızların pek hoşuna gitmiyor ise de böyle hareket etmem için muhtelif sebepler vardı. Sempatimi Almanlara tevcih etmem için sadece Kayser'in şahsı kâfidir. O, gayrı ihtiyarî sevilen, itimat telkin eden, hakikaten hayran olunacak bir insandır. Memleketinin seviyesini de ne kadar yükseltmiştir!

Zaten Almanlar, Fransızlara nazaran daha sevimlidirler ve tabiatları itibariyle Osmanlılara daha yakındırlar. Onlar da Osmanlılar gibi yavaş ve geç harekete geçen, fakat sadık ve namuslu insanlardır; çalışkan ve sebatkârdırlar. Fransızlar da çalışkandırlar ama onlarda Almanların inatçılığı yoktur. Düzensiz politika yapmakla çok vakit kaybederler. Almanların sebatlarına mukabil Fransızlarda şevk vardır; fakat o da saman alevi gibidir. Almanlar her tuttukları işte derinine malûmat edinirler ki bu da Fransızlarda yoktur.

Velhasıl Fransızlar bize, eskisine nazaran daha az sevimli gelmektedirler. Bunda bizden Tunus'u almalarının dahli olduğu gibi idarî şekillerinin Cumhuriyet olması da

rol oynamaktadır. Çünkü bizce, hükümdarın hâkim olmadığı yerde intizam devam edemez.

Kayser'e verilen hak

Kayser'e Filistin'de bulunan Alman katoliklerini himaye hakkı verildiğinden dolayı Fransa'nın bağırıp çağırması büyük kabalıktır. İmparatorluğumuzun hükümdarı olan ben, bize ait her şeyi istediğim gibi kullanmak hakkına sahip değil miyim? Fransızlar I. inci Fransua zamanından beri hıristiyanların ve hıristiyan teşkilâtlarının hamisi olduklarını ileri sürüyorlarsa da Almanlar gibi kuvvetli bir milletin başka bir devletin himayesini kabul etmiyeceğini ve bilhassa Fransızların himayesini hiç kabul etmiyeceğini bilmeleri icap eder... Alman katoliklerini himaye hakkı doğrudan doğruya Alman İmparatorluğuna ait olacağı aşikârdır.

Fransızlar, bir asırdır sahip oldukları katolikleri himaye hakkını kaybetmiş olmayı izzetinefis meselesi yapıyorlar. Fakat Alman katoliklerinin himayesi neden Fransızlara düşsün, bunu anlamıyorum ve bu hususta Fransızları desteklemek için de bir mecburiyet duymuyorum. Zaten bu işlere karışmaya da hiç bir hakkım yok.

Demiryolu siyaseti (1898)

Demiryolu inşaatı için, mütemadiyen imtiyaz talepleri

geliyor. Paşalarım bu talepleri bana getirmekten hem zevk duyuyorlar, hem de istifade ediyorlar.

Daha pek çok demiryoluna ihtiyacımız olduğu muhakkaktır. Yeni hatlar, vilâyetlere yeni yollar açmakta, bu suretle de halkın zenginliği artmaktadır. Ancak bu projeler çok ziyanlı neticeler de doğurabileceğinden gayet ihtiyatlı davranmak icap eder.

Demiryolları askerimizin çabuk hareketini temin edeceğinden büyük stratejik ehemmiyeti haizdir ve bu bakımdan çok lüzumludur. Ancak içabında memleketimizin düşmanlar tarafından istilâsını da aynı şekilde kolaylaştıracağı aşikârdır. Bundan dolayı hudut eyaletlerimizde demiryolu inşaatının aleyhindeyim. Büyük devletler arasında demiryolu inşaatı bakımından en fazla Almanya'ya itimat edebiliriz. Çünkü onun için ehemmiyetli olan, işin sadece iktisadî ve malî cephesidir.

Memleketi demiryollarına açmanın zararlarını Orta Asya memleketlerinde müşahede edebiliriz: Rusya, demiryollarını hudutlarının dışına çıkartmasaydı bu kadar süratle inkişaf edemezdi. Nitekim Hazar denizinin ötesindeki demiryollarını inşa etmekle İran'daki nüfuzunu temin etmiştir. Asyada irtibatı temin eden en iyi yollar Ruslar tarafından inşa edilmiştir. Pek yakında Rus demiryolları İran körfezine ve Hint Okyanusuna kadar dayanacaktır. Afganistan'ın ihtiyar Emiri, memleketine demiryolları ve telgraf inşaatını mümkün olduğu kadar sokmaya çalışmakta haklıdır.

Erzurum'da ve Karadeniz kıyılarında yapılacak demiryollarının imtiyazını Rus kapitalistlerinden başkasına vermemeği taahhüt etmeğe mecbur olmakla tehlikeli bir vaziyete düşmüş bulunuyoruz. Fakat bu inşaatın başlaması pek yakında olmayacaktır. Çünkü Ruslar tarafından ya-

pılmasına hiç bir zaman müsaade emek niyetinde değilim; zira bu şekilde başlıyarak evvelâ şimali-şarkiyi daha sonra da bütün memleketi rahat ellerine geçirebilirler. Ruslara böyle bir vaadda bulunmak çok aleyhimizde olmuştur. Çünkü Erzurum'u bağlıyacak stratejk bir yola ihtiyacımız vardır bunu kendi başımıza yapmamız da maalesef çok zordur. Bir karara varmadan evvel diğer büyük devletlerin demiryolu politikalarını tetkik etmekte fayda vardır. Yanlış bir imtiyaz vermekle kabili tamir olmıyan bir zarara girmek mümkündür. Meselâ demiryolu inşaatı için imtiyaz istiyen Belçika, İngilizlerin hesabına çalıştığından çok tehlikelidir. Avusturya da bu hususta şüpheliler arasındadır.

Hülâsa olarak düşman istilâsına meydan vermemek için Avrupa eyaletlerimizde demiryolu inşaatına müsaade etmemek icap ediyor.

Sırbistan ve Yunanlılar

Sırplarla Yunanlılar arasında yavaş yavaş bir menfaat birliği doğması, Bulgarların küstahlığını dizginlemek bakımdan bizim için çok hayırlı olmuştur.

Üsküpteki kilise kavgalarında, Bulgarlar Sırplara nazaran çok kuvvetli inkişaf etmiş olduklarından üstünlüklerini muhafaza edebilirlerdi. Fakat Yunanlıların takviyesi sayesinde, Sırplar da kiliselerini kabul ettirebilmişlerdir. Bulgarlar, Bulgarlaştırma siyasetinde sistematik çalışmak suretiyle ne kadar muvaffak olduklarını bundan evvel

de ispat ettikleri halde, Sırplar başlarındaki tehlikeyi lüzumu kadar anlamış görünmemektedirler. Halbuki Yunanlılar, Balkan yarım adasındaki asıl düşmanlarının Bulgarlar olduğunu çoktan anlamışlardır. Avrupa eyaletlerimiz içinde Yunanlılar tabiî müttefikimizdir, çünkü Bulgarlara karşı **Hellenizm**'i koruyabilemek için bizim himayemize ihtiyaçları vardır. Yunanistandaki sefirimizin bildirdiğine göre Atinada Bulgarlar aleyhine yapılan miting, Yunanlıların bu hususta ne kadar heyecanlı olduklarını ispat etmiştir. Reislerin verdiği ateşli nutuklar, Bulgar kurtlarına düşüncelerimi açıkca izaha kâfi gelmiştir. Bulgarlarla bir harp vukuunda Yunanlılara güvenebiliriz.

Süveyş Kanalıyle rekabet (1898)

Prusyalı mütekait bir zabit, Süveyş Kanalına rakip olabilecek bir kanal inşaatı için teklifte bulundu. Söylediğine göre **Vadi-el Araba**'da yapılan araştırmalardan Ölü Deniz ile Akaba körfezinin eskiden irtibatta olduğu neticesine varılmıştır. Burada takriben 90 km. lik bir arazi kazılırsa 25-30 km. genişliğinde bu yer su altında kalacak bu suretle Şeria-el Kebire (Jourdain) ve El Ghôr (Ghô) vadilerinde büyük bir göl meydana gelecek, kıyılarında da tıpkı eskiden olduğu gibi hayat ve ticaret gelişecektir.

Bu havalinin topografyasını çıkarttırarak, benim ismimi taşıyacak olan bu Abdülhamid gölünü, Akdenizle birleştirmek imkânını aramak faydalı olur. Meydana gelecek kanalların iktisadî olduğu kadar siyasî ehemmiyeti de

olacaktır. Trafiğin bir kısmı Arab-Suriye yoluna naklolunacak, Türkiye ve büyük devletler arasında Türkiye'nin dostu olanlar, Süveyş Kanalına muhtaç olmıyacaklardır. Bu kanalın inşaat masrafı 120 milyonu geçmiyecektir.

Prusyalı zabitin plânlarının ciddi şekilde tetkik edilmeğe değeceği kanaatındayım. Bu işin tafsilâtlı bir şekilde tetkikatını yapabilecek hususî bir komisyon kurmak yerinde olur.

Almanya ve Anadolu (1899)

Almanya'nın bize karşı harekâtını biraz frenlemek yerinde olacaktır. Büyük Senyör'e (*) kendisinden ve politikasından pek emin olmadığımızı belli etmek lâzım.

Berlin sefirimizden öğrendiğime göre Kayser, Anadolu'da Almanları tutan bir muhit yaratmak istiyormuş. İktisadî vaziyetimizi düzeltebilmek için Almanlardan istifade etmeyi doğru buluyorum, fakat Alman gazetelerinin yazdığı ve arzu ettiği gibi, Bağdat demiryolu üzerinde Alman kolonilerinin kurulmasına gelince katiyen taraftar değilim. Dedelerimizin pek çok fedakârlık yaparak elde ettikleri bu toprakları, Alman kolonilerine terkedeceğimizi zannediyorlarsa çok aldanıyorlar. Zaten şimdiye kadar yabancılara lüzumundan fazla müsamaha göstermiş bulunuyoruz. Anadolu yalnız bize aittir. Pek çok yerden itilip kakıldıktan sonra buraya yerleşen din kardeşlerimize bu son melcelerini muhafaza edeceğiz.

(*) Alman sefiri, Baron Marschall von Bierberstein

Şarkta Fransız tesiri

M. Constans, Fransız Cumhuriyetinin sefiri olarak bize gelip yerleştiğinden beri, Fransızlarla olan temaslarımız çok daha iyiye doğru gitmektedir. Constans memleketimizde, vatanına eski itibarını tekrar kazandırabilmek için temkinli ve sebatkâr bir şekilde çalışmaktadır. Öğrendiğime göre, askerî ataşesi vasıtasıyle, ordumuzdaki bir çok zabitlerle münasebet kurmuş, nezaketi sayesinde nazırları ve Babıâli'deki yüksek memurları kendine celbetmeğe muvaffak olmuş; hatta şimdiye kadar hiç vaki olmadığı halde Şeyhülislâm dahi kendisine resmî bir ziyaret yapmıştır.

Bütün bu kendini beğendirmeğe çalışmaların sebebi ne olabilir? Fransızlar, Almanlarla dost olmamızdan çekinmektedirler. İşin aslı tetkik edildiğinde, bütün bu mücadelelerin M. Constans ile M. Marschall von Bieberstein arasında cereyan eden bir düellodan ibaret olduğu anlaşılır. Birbirlerin siyasî tesirini yok etmek için ellerinden geleni yapmaktadırlar. Doğrusu bu mücadelenin sonunu ben de merak etmekteyim.

Büyük devletlerin, dostluğumuzu kazanmağa bu kadar hahişkâr olmaları, bizim işimize gelir. Pek dalgalı olan siyasî hayatımızın idaresi, belki bu suretle biraz kolaylaşmış olur.

İngiltere'nin ihtirasları

Mısır'daki otoritemizi kırmak için İngilizler ellerin-

den geleni yapmaktadırlar. Mısırlılar da İngiliz fikirleriyle ifsat edilmişlerdir bile. Selâmetin İngilizlerden geleceğine inanan Mısırlılar vardır. Bunlar için milliyet dinden önce gelir. Kendi medeniyetleriyle, Avrupalılarınkini mezcedebileceklerini zannederler. Fakat İslâmiyet ile Hıristiyanlık birbirine o kadar zıt iki görüştür ki, bağdaşmalarına imkân yoktur.

Hidiv'in sadakatini takdir ederim, fakat kendisinin de hemen hemen gâvurlaşmış olduğu aşikârdır. Tahsile Cenevrede başlamış, Viyana'da Thérésianun'da ikmal etmiş olduğuna göre Avrupalılaşmamasına imkân yoktur.

İngilizler, İslâmiyetin tesirini azaltmak, kendi hakimiyetlerini kuvvetlendirebilmek için Hidivin, Halife olmasını isterler. Fakat dinine sadık hiç bir müslüman, onu müminlerin reisi olarak kabul etmez.

Mamafih İngilizlerden, icabında Lord Cromer'i (4) bile Halife tayin etmeleri beklenebilir.

Arabistan ve İngiltere (1900)

İngiliz gazeteleri, şimdiye kadar pek çok defa İngilterenin Arabistan siyasetini açıklamışlardır. Fakat şimdiye kadar hiç biri «**Standard**» (5) gibi «Arabistan, İngiliz himayesine girmelidir, 56 milyon müslüman tebaası olan İngilterenin, müslümanların mukaddes şehirlerine sahip olması tabiidir» diye açıkça yazmamışlardı.

Maalesef İngilterenin Arabistan'da nüfuzu çok kuvvetlidir. Şimdiden Yemen'de başımıza güçlükler çıkmaya

başlamıştır. İngilizlerin tahrik ettikleri Arap kabileleri arka arkaya isyan etmektedirler.

Aden İngilizlerin Arabistan'daki harekâtı idare ettikleri umumî karargâhtır. Bize karşı kullandıkları silâhlar da Aden silâh deposundan çıkmaktadır. Burada hakikaten çok güç bir vaziyette bulunmaktayız. Ancak kabile reislerine hediye ve bahşiş dağıtmak suretiyle İngiliz entrikalarına karşı kendimizi müdafaaya çalışıyoruz.

Aden, Afrika'nın şark kısmına da hükmettiğinden, Arabistan'ın Cebelitarık'ı sayılabilir. Kızıldeniz'de, Almanya ile Fransa donanmalarının da birer üssü bulunmasını tercih ederdim. İngiltere, Fransa ve Almanya'nın taleplerine karşı tehditkâr bir tavır takınmaktadır. Eğer Fransa ile Almanya anlaşıp birbirlerini tutsalardı o zaman John Bull baş eğmeye mecbur olurdu.

Bizim için ehemmiyetli olan Şam ile Mekke arasındaki demiryolunun en kısa zamanda inşa edebilmektir. Bu suretle karışıklık arttığında süratle asker göndermemiz mümkün olacaktır. Ehemmiyetli ikinci nokta da müslümanlar arasındaki bağı öylesine kuvvetlendirmektir ki, İngiliz hainliği ve hilekârlığı bu sağlam kayaya çarparak parçalansın...

Bulgaristan (1900)

Sofya'daki İmparatorluk komiserimiz Necip, pek alâka çekici bir vesika bulmuş. İstanbul'daki Rus sefiri Zinovieff'in, bize tabi olan Bulgaristan prensi Ferdinand'a yazdığı bu mektupta şöyle demektedir: «Bulgaristan'ın is-

tiklâline kavuşma zamanı henüz gelmemiştir. Alteslerinin daha münasip bir zamanı beklemeleri icap edecektir. Şu anda Rusya hiç bir vaadde bulunmamaktadır. Herşeyden evvel Avusturya'nın da bu hususta müsait olması lüzumludur. v.s...» Mamafih kurnaz Necib'in bu mektubu ele geçirebilmek için bu kadar fazla para harcamasına lüzum yoktu. Viyana'daki sefirimiz bundan epey zaman önce, Ferdinand'ın, Bulgaristan'a istiklâlini kazandırabilmek için, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu nezdinde harekete geçtiğini haber vermiştir. Bütün nezaketine ve sadık görünüşüne rağmen Ferdinand'a itimat etmemeliymişiz. Fakat hele kendini Kral ilân etmeğe cesaret etsin! Eğer büyük devlet itibarımızı kaybetmek istemiyorsak, böyle bir şeye katiyen tahammül etmememiz lâzım ve edemeyiz. Böyle bir vaziyetin zuhurunda Edirne'deki askerimiz, doğru Sofya üzerine yürüyecektir. Rusya'nın, bu işe karışmadan önce iyice düşünmesi icap eder. Avusturya ise Bulgaristan'ı tutan büyük devlet rolü oynamaya kalkarsa büyük hata işlemiş olur.

Şarkta Alman politikası (1900)

Bismark'ın diğer politikacılar gibi düşüncelerini kelimelerin arkasına saklamadığı, fakat daima düşündüğü gibi konuştuğu söylenir. Bu doğru olabilir; fakat «Şark, bir Pomeranyalı neferin bile hayatından fedakârlık edilebilecek kadar değerli değildir» (6) sözü, herhalde hakikî düşüncesini aksettirmiş olamaz. Çünkü o takdirde bir devle adamı olarak pek kısa görüşlü olduğunu söylemetk yerinde olur. Belki de bu sözü söylediği o zamanı, şarka ait meselerle meşgul olmak için henüz erken bulmuş olabilir.

Fakat Türkiye'nin kuvvetli kalmasının, kendi devleti için de hayatî ehemmiyeti olduğunu zamanında anlıyabilmiş olsaydı, her iki devlet için de çok faydalı olabilirdi. Bismark'ın Üçlü Pakt'a (7) bizi kabul etmek istememesi şayanı teessüftür; halbuki o zamanlar bu kabili tatbik idi. İmparator Guillaume'da bu pakta bizi dahil etmekten çekinmesi lüzumsuz olmuştur.

Almanya kuvvetinin fazlasıyla dünyanın her tarafında hiç bir fayda temin etmiyen koloniler elde etmeğe çalışacağına nüfuzunu İran körfezine kadar uzatsaydı, kendisi için de bizim için de şüphesiz çok daha uygun olurdu.

Türkiye ve Yunanistan

Atina sefirimiz Rifat Bey, Yunanistan'la münasebetlerimizin iyi bir şekilde devam etmesi için bütün gayretini sarfetmelidir. Yunanistan'la harpetmeye mecbur olmayı katiyen istemiyorum. Aramızın bozulmaması pek çok sebepten dolayı her iki memleket için de lüzumludur.

Yunanlılar, Bulgar, Slav istilâsına karşı koyabilmek için yardımımıza muhtaçtırlar. Aynı şekilde biz de Bulgarlarla mücadele edebilmek için, eskiden beri düşmanları olan Yunanlılardan daha iyi yardımcı bulamayız. Bu birleşme, aynı zamanda Takım Adalar'daki ve Anadolu vilâyetlerimizdeki **Pan-Hellenizm** propagandasının zehirini de yumuşatacaktır.

fako-çizgiliformun

İmparatorluğumuz dahilindeki iki milyon Rum ticaretimizi ellerinde tutmaktadırlar ve bizim için çok lüzumludurlar. Rusların tavsiyesi üzerine Ortodoks kiliselerini veya Rum Patriğini çekip, yerine Bulgar Eksarklığını (Exarchat) koymak, Babıâlinin affedilmez bir hatası olmuştur.

Türk-Yunan birleşmesi beni pek memnun edecektir. Bu yolu hazırlamak için Atina'ya hususî bir heyet göndermek, bu suretle de muhtemel birleşmenin ehemmiyetini belirtmek arzusundayım.

Fransa ve Türkler (1901)

Fransa ile olan irtibatımız maalesef pek iyi gitmiyor. Fransızlar hiddetli görünüyorlar ve Alman İmparatorunun bize yaptığı ziyareti unutamıyorlar.

Son asırlarda gözlerimizi tamamiyle Fransa'ya çevirmiş bulunuyorduk, Türk-Fransız dostluğu, XIV'üncü Louis'in kahraman Osmanlılara karşı, başka bir Avrupa devletiyle birleşemiyeceğini söylediği tarihten başlar. Şüphesiz ordumuzu ve bilhassa topçu sınıfımızı islah eden Fransız zabitlerine müteşekkiriz; daha sonra da ordumuzda hep Fransız zabitleri bulunmuştu ve bilhassa Kırım Harbi, iki milletin askerleri arasında bir nevi kardeşlik yaratmıştır. Hatta tarihimizin son seneleri «Fransız asrı» diye anılabilir. Şevketli selefim Abdülaziz ve rahmetli pederim Abdülmecit zamanında yapılan inkılâplarda da hep Fransızlardan ilham alınmıştır. Şu son

senelere kadar ordu, mektep ve lisan hemen hemen tamamiyle Fransanın tesirinde kalmıştır. İlk demiryolları Fransızlar tarafından inşa edilmiştir. Gayet tabiî şimdi Almanlar müşavir veya hoca olarak nezaretlere yerleşmiş, görmek, bu alıngan beylere acı gelmektedir. Şarkta Alman tesirinin artmasını hoş karşılamamaktadırlar.

Bundan hemen hemen yirmi sene kadar önce Bismark, bizim için bir Pomeranyalı neferi feda etmeyi fazla görmüştü. Fakat Almanlar, şarka sulh yoluyle nüfuz etmeğe muvaffak olmuşlardır. Mamafih Fransız sefiri Constans da çok gayret göstermiş, Fransız kültürünün bir öncüsü olan Fransız kuruluşlarını kuvvetlendirmeğe çalışmış, bu arada bazı imtiyazlar da elde etmiştir.

Sahil hakları meselesinde, Fransa'ya eskiden verilmiş olan hakları kaldırmakla büyük hata ettim. Son zamanlarda bir dertten kurtulmadan, öbürünün içine düşüyoruz. Evvelâ posta meselesi, sonra beynelmilel sıhhıye meselesi, sonra da Düyun-u Umumiye vesaire... Eski dostlarımızla aramızın bozulması şayanı teessüftür. İnsanlar bazen ellerinde olmadan hataya düşüyorlar, kısmet değiştirilemiyor. Buna mukabil eski düşmanımız Rusya ile şimdi münasebetlerimiz düzelmiştir.

İngiltere İran körfezinde (1901)

Mezopotamya'daki eyaletlerimizi ziyaret etmek isteyen, Hindistan ordusunda vazifeli İngiliz zabitleri, konsoloslarının delâletiyle eyaletlerimizdeki valilerimizden

zorla izin çıkartmışlardır. İnkâr etmelerine rağmen bu seyahatların, siyasî maksadı olduğu aşikârdır. Bu keşif seyahatlarına son vermek için bir mazeret bulmak elzem oluyor. Zira Mezopotamya'nın, anahtarı sayılan Şattülarap, İngilizlerin yerleşmelerine müsaade edemiyeceğimiz kadar ehemmiyetlidir.

İngilizler, bilhassa nehrin ağzında bulunan Basra'yı arzu etmektedirler. Oranın ileri gelenlerinden öğrendiğime göre, bu maksat için su gibi altın akıtıyorlarmış. Küveytte ise hilekâr, zengin Yusuf İbrahim onların hesabına çalışıyormuş.

Son senelerde, Arabistan'a, seyahat bahanesiyle bir çok İngiliz seyyah gelmiştir. Fakat bunların asıl maksadı Nil vadisi ile İran körfezini birleştirecek bir demiryolu kurmak üzere araştırmalar yapmaktır. Bu suretle Arabistanın kaderi çizilmiş oluyor.

Türkiye ve Balkan memleketleri (1901)

Yıldızdaki ihtiyar bahçıvanım, Balkan yarımadasındaki siyasî karışıklığı şöyle izah ederdi. Bir elma ağacı, bir armut ağacı, bir erik ağacı, bir meşe ağacı ve bir çam, bir bahçede öylesine yanyana dikilmişler ki dalları hemen hemen birbirine değiyormuş. Meşe ağacı diğerlerine hakimmiş fakat alt yapraklar, öbür ağaçların sebebiyle güneş ve hava almadığından kuruyup dökülüyormuş. Nihayet biraz güneş ve hava için, bütün bu ağaçlar, birbirleriyle mücadeleye başlamışlar. Kavga öylesine

büyümüş ki, sonunda Allah göklerden seslerini duymuş ve aralarına girerek «Niçin kavga ediyorsunuz?» demiş «bu dünyada hepinizin yaşamağa hakkı var, hiç biriniz öbüründen daha üstün değilsiniz ve hepiniz olduğunuz yerde en iyisiniz.»

İşte bu hikâyedeki elma ağacı, Romanya; erik ağacı Yugoslavya; çam ağacı Yunanistan; armut ağacı Bulgaristan alt yaprakları kuruyarak dökülen meşe ağacı da Türkiyemiz'dir. Fakat bu dökülen yapraklardan dolayı ağacın gövdesine hiç bir zarar gelecek değildir. Çünkü asıl o bozulmuş yapraklar ağacın sıhhati için büyük bir tehlike teşkil ediyordu.

İngiltere ve Arabistan

İngilizler, Vahhabiliği ihya etmek için uğraşan Riad şeyhi Abdülaziz-İbnisuud'u istedikleri gibi oynatabileceklerini zannediyorlarsa çok yanılıyorlar.

İbnisuud, İngilizlere uymanın büyük günah olduğunu çoktan anlamıştır. Bir zaman için kendini hür Arabistan'ın kuvvetli hükümdarı olarak tahayyül etmiş, fakat İngilizlerin yardımıyle istiklâl elde etmek isterken, onların idaresi altına gireceğini düşünememişdi. Şimdi ise bunu anlamış bulunmaktadır. Kuveyt Emiri Mübarek, onu İngilizlerin fena tesirinden kurtararak tekrar bize döndürmüştür.

İngilizler oraya yerleşselerdi, bizim Bağdat demiryolu ne olurdu? 1901'de Kuveyt'e İngiliz bayrağı çekilmiş-

fako-cizimforum

ti. Allahtan **Transvall harbi** dolayısıyle İngilizler zayıfladığından bu çok ehemmiyetli yeri işgal etmelerini protesto edişimiz tesirini göstermiştir.

Bu meselede Almanya da bizimle aynı görüşte olduğunu belirtmiş ve fikirlerimizi kuvvetle müdafaa etmiştir.

İngilizlerin zulmü

Ez-Zibar'da (Sahra'da), İngilizlerin yaptıkları zulümleri görmezlikten gelmek, büyük devletler için utanılacak bir yüz karasıdır.

Anavatanında yaşama imkânı bulamadığı için hicret etmek isteyen müdafaasız bir kabileyi çıktıkları yere tekrar döndürmeğe zorlamak, hainlik değil midir? (Takriben 2000 kişiden teşekkül eden **Ali ben Ali** kabilesi ile şeyhleri **Selâm**'dan bahsediyorum)

Bu meselede İngiliz Başkonsolosu Wilson-Buschir o kadar merhametsizce davranmıştır ki vahşetini anlatacak kelime bulamıyorum. Kaçmak isteyen kabilelerin, Türk topraklarına (Ez-Zibar) sığındıkları katî olarak bilinmekteydi. Memurlarımızın bütün ikaz ve itirazlarına rağmen, İngiliz harp gemileri, bu müdafaasız mıntıkayı bombardıman etmişler, pek çok binanın hasar görmesine, yüzlerce kadın, çocuk, masum insanın ölümüne sebebiyet vermişlerdir.

Ermeni katliamı meselesinde isyan eden, kıyametleri koparan İngilizler, bu yaptıkları işkenceyi medenî

bir memlekete yakıştırıyor olmalılar. Büyük devletler ise şikâyetlerimize omuz silkmekle cevap veriyorlar. Anlaşılan Hıristiyanların kalbinde merhamet denen şeyden eser yok .

Rusya ve Bağdat demiryolu (1902)

Bağdat demiryolu inşaatını, Alman bankasına verdiğimden dolayı Rus gazeteleri galeyana geldiler. Ne basiretsizlik! Rus menfaatlarına çok daha uygun olması itibariyle, bu hattı, Almanların yapmalarına memnun olmaları icap ederdi. Zira Anadoluda ve Mezopotamya'da, Almanların mevcudiyeti, İngilizlerinkine nazaran daha az tehlikelidir. Almanlar coğrafî mevkileri bakımından buralarda yalnız iktisadî ve malî menfaat gözeteceklerdir. İngilizler gibi ard düşünceleri yoktur. İngilizler icabında demiryollarına el koyabilirler bu da Ruslar için çok nahoş olabilir.

Ruslar, Bağdat demiryolu mücadelesindeki kayıplarını, İran demiryollarında elde ettikleri oldukça büyük menfaatla telâfi ederek teselli bulabilirler.

Rusların Şark siyaseti (1902)

Rusya'nın Şark için çizdiği hemen hemen yüz senelik mazisi olan program, 19 nisan 1812'de Çar Alexandre

I. tarafından hazırlanan «Gizli Talimatlar»ın arasında bulunmuştur. Çar bu yazısında siyaset adamların, memurlarına şu talimatı vermiştir: Balkanlarda Rus sevgisini aşılamak, Sırbistan, Bosna-Hersek, Dalmaçya ve Montenegro'da, Sırp-Slav Krallığının kurulması için halkı mücadeleye teşvik etmek, Balkan milletleri, Türkiye ve Avusturya ile olan mücadelelerinden Rusya'ya lüzumlu olacaklarından, onları Rusya'nın müttefikleri haline getirmek.

İtiraf etmek lâzım ki Rus siyaset adamları, bu talimatı bu güne kadar fevkalâde bir çalışmayla ve sebatla yerine getirmeğe çalışmışlardır. Avusturya dahilî huzursuzluğundan dolayı her zaman Rusya'ya yumuşak davranmağa mecbur olmuştur. Ancak İngiltere'nin ve Almanya'nın büyük gayretiyle, Tuna eyaletleri, bir Rus prensliği haline gelmekten kurtarılabilmiştir. Avusturya, Balkanlardaki Rus propagandasını zamanında önliyememiş, münasip zamanı kaçırmıştır ve artık çok geç kalmıştır. Rusya, Avusturya'yı cenuptan Bulgaristan Sırbistan ve Montenegro devletleriyle kuşatmıştır ve bunlar, isteklerinden vazgeçmiyeceklerdir.

Hindistan'da zayıf İngiltere (1902)

İngiltere'nin düşmanı olan bütün milletler, bunların arasında olması icap eden bütün büyük devletler ve bilhassa Rusya, Fransa ve Almanya'nın, bizim dostluğumuza hususî bir kıymet vermeleri icap eder.

Hindistan'da, İngiltere'nin hakimiyetine halel getirmek için müslümanların başı olan Halifenin, yani benim, bir sözümün kâfi geleceğini herkes bilir, bunun için büyük zekâya ihtiyaç yoktur. **Boer harbi** (8) sırasında Almanya, Fransa ve Rusya isteselerdi, benim yardımım sayesinde, İngilizlerin, Hindistan'daki yalancı şatosunu yıkabilirlerdi, fakat zamanında harekete geçemediler ve en münasip zamanı kaçırdılar. Alman İmparatorunun, İngilizlere karşı çok yumuşak davranmasında, bu akrabasına karşı duyduğu yakınlığın rolü de olmuş olabilir.

İngiltere'nin zavallı Hintlilere çektirdiğini ve diğer milletlere gösterdiği sert, şiddetli hareketlerin hesabını sormanın tam zamanıydı. Bu fırsattan istifade etmemek yazık olmuştur. Ama bir gün öç alma zamanı gelecektir ve Hintliler, İngiliz boyunduruğunu kırıp kurtulacaklardır. Milyonlarca nüfusa sahip olan Hindistan, kendisini soyan, kendisine eza, cefa eden ve nihayet bir kaç bin kişiden ibaret olan İngilizleri, hakikaten kovmak istedikleri an bu işi kolaylıkla yapabileceklerdir.

Bingazi (1902)

Bingaziye sahip olmak, bize çok pahalıya malolmaktadır. Her sene buraya sarfolunan para hesapsızdır ve İtalyanların entrikalarının hududu yoktur.

İtalyanlar, buradaki iktisadî imkânları ve buranın himayesini kendilerine terketmemiz şartıyle 54 milyon liret ödemeyi teklif ediyorlar. Bu teklifi tetkik etmekte

fayda vardır, çünkü buradan vazgeçmek suretiyle başımız dinç olacaktır. Elimize diğer meselelerimizi halletmeğe medar olacak dolgunca bir para geçecektir, üstelik de bu daha sonra elimizden zorla çıkarmağa mecbur kalmaktan daha iyi bir hal şeklidir.

Bingazi'de bizim haklarımızı koruyabilecek bir kişi varsa o da Mehdi-Şeh-Sunusî'dir. İcabında otuz bin kişi toplıyabilecek vaziyettedir ve mücadele etmeden Bingazi'yi İtalyanlara bırakmak niyetinde değildir. Üstelik Sunusî, sayıları yüz binleri bulan dünyadaki bütün derviş teşkilâtıyle münasebettedir. Eğer Sunusîler ayaklanırlarsa, bu İtalyanları kanlı bir harbe sürükliyecektir ve Sudan'daki Mehdi ile yapılan harpten çok daha beter olacaktır. Sunusîlere lüzumu kadar silâh, top temin etmiş bulunuyoruz, bu bakımdan da ciddiye alınması icap eden kuvvetli bir düşmandır.

Bulgarların desiseleri

Bulgar hükümetinin suiniyeti, Sofya komiserimizin son raporunda açıkca belirtilmiştir. Bize karşı çalışan ihtilâl propagandası gittikçe şiddetlenmektedir. Sofya'da toplanan Bulgar teşkilâtçılarının konuşmaları şimdiye kadar olanların en beteridir.

Hatipler, Avrupa eyaletlerimizde, yaptığımız zülmu ağlaşarak anlatmışlar ve Makedonya'da (bu isimden nefret ediyorum), ahaliyi kılıçla ve ateşli silâhlarla imha ettiğimizi iddia etmişler, medenî Avrupa'da artık bizim

yerimiz kalmadığını sahte bir hiddetle ilân etmişlerdi. Bu riyakârlar, sanki Bulgar halkının medeniyet seviyesinin ne kadar düşük olduğunu bilmiyorlarmış gibi konuşuyorlar. Fakat bu kadar kendini bilmezlik de kâfi gelmiyor, bu Bulgar yılanları bir çok Avrupa milletine müracaat ederek, Selânik'deki askerî mahkememizdeki celselere, Bulgar delegelerinin de iştirak hakkının verilmesini istiyorlar. Şimdiye kadar bu derece küstahlık yapılmamıştı. Kendini zavallı bir kuzu gibi göstermek isteyen Bulgarların, ne fesat oldukları bu hareketleriyle açıkça görülmektedir. Nihayet Bulgar tahrikcilerinin ve çetelerin zulmüne mâni olmak bizim hem hakkımız, hem de vazifemizdir. Bulgar hükümeti bize sadık olsaydı, asi kardeşlerinin vahşetini önlemek için bir çare bulurdu.

Romanya ve Avusturya - Macaristan İmparatorluğu (1903)

Bükreş'deki sefirimizin bildirdiğine göre, bir zamandan beri Rus diplomatları, Romanya'ya mütemadi dostluk tezahüründe bulunmaktadırlar. Buna mukabil, Romanya'nın Avusturya-Macaristan ile olan anlaşması, ehemmiyetli bir şekilde zarara uğramıştır. Rusya «**Pan-Romanizm**»i teşvik etmek Macarlara karşı düşmanlık hisleri uyandırabilmek için Romanya'da elinden geleni yapmaktadır. Fakat Macarların da memleketlerindeki Romenleri Macarlaştırmak için o kadar tazyik etmelerini hiç doğru bulmuyorum. Macaristanda yaşayan iki milyon kadar Romen, kendile-

rine zulüm edildiğine kani olduklarından Romanya'dan destek aramaktadırlar. Macaristan'daki idarecilerin bu hususta daha dikkatli olmaları icap ederdi.

Böyle sebeplerle, Romanya ile Avusturya-Macaristan İmparatorluğu arasındaki işbirliği ve siyasi vaziyetin bozulması şayanı teessüftür.

Romanya (1903)

Avusturya - Macaristan İmparatorluğu ile Romanya'nın birbirlerine yaklaşma temayülleri, bizi ancak memnun eder. Rusya'nın bütün iltifatlarına rağmen Romanya bu memleketle gaye birliği yapmamalıdır ve yapamaz. Avusturya - Macaristan, Romanya'nın tabii ve değişmez dayanağıdır, Tuna nehri onları birbirlerine bağlamaktadır.

Romanya, müdahalesiyle harbin muvazenesine tesir ettiği, Rus tarafının ağır basmasına sebep olduğu halde, sonradan Rusya tarafından alçakca aldatılmıştır. Rusya şükran borcunu, Romanya'nın zengin eyaletlerinden biri olan Besarabya'yı kendine mal etmek suretiyle ödemiştir. Romanya bunu kolay kolay unutamaz.

Romanya, hergün biraz daha fazla büyüyen Slav dalgası tarafından yutulmak istemiyorsa, Avusturya ile gaye birliği yapmalıdır.

Avusturyalılar da, Selânik'in hayaliyle yaşamaktan vazgeçip, onlar için iktisadî bakımdan çok daha ehemmiyetli olan Konstanza (Köstence) limanına dikkatlerini çe-

virmelidirler. Bizim güzel limanımız Habsburg'lara çok uzak düşüyor ve aradaki yolu onlara kolay kolay açmak niyetinde değiliz.

Makedonya ve Bulgar isyanları (1903)

Ruslar, askerlerimiz sözde Bulgar komitacılarına eza ve cefa ediyorlarmış diye, bize şikâyette bulundular. Bulgarların hakikatları değiştirmekten katiyen çekinmedikleri aşikâr. Bana gelen haberlere göre, Bulgar haydutlarının rezilâne saldırışlarına rağmen, bizim askerimiz itidal ile hareket etmektedir. Bulgar çetelerine karşı sürdürülen hareket maalesef bizim topraklarımızda cereyan etmektedir. Halbuki hududun onlara ait tarafında olması ve haydutların yatağının perişan edilmesi daha münasip olurdu. Bizim paşanın raporuna göre Eğri - Palanka'da Bulgar haydutlarıyla ehemmiyetsiz bir karşılaşma olmuş. Bulgar gazetelerinin mübalâğa ederek «muharabe» diye anlattıkları bu çatışmanın, bizimkilerin beklediğinden daha evvel patlak verdiği açıkça anlaşılıyor. Her zamanki tasasızlığımıza fazlaca güvenen Bulgarlar, her şeye rağmen kendilerine icap eden dersi verebileceğimizi anlaşılan düşünmemişler. Zaten Ferdinand, hiç bir zaman Avrupa eyaletlerimize yalnız başına saldırmağa cesaret edemez. Belgrat'tan bildirildiğine göre, işbirliği için Sırbistanla pazarlık etmiş ve tabiî Rusya'nın aracılığı sayesinde bu işe girişmiştir.

Rusya'nın himayesini istemek için «Makedonya Ko-

mitesi» Saint Petersbourg'da bulunan İgnatieff'e müracaat etmiştir. Bu Rusların çok işine gelmektedir, çünkü bu suretle çar, son zamanlarda Balkanlarda kaybetmiş olduğu nüfuzu tekrar elde etme fırsatını bulacaktır. Rus gazeteleri şimdiden Berlin Muahedesindeki 23 üncü maddenin tatbike konması için bağırışmıya başlamışlardır. Böyle bir şeyi kabul edeceğimizi düşünebilenlerin saflığına gülmekten başka elimizden bir şey gelmiyor.

Bulgarlara lüzumundan fazla imtiyaz vermekle hata ettik. Bu imtiyazlar sayesinde açılan Bulgar mektepleri, baş düşmanlarımız haline geldi. Hükümet memurlarımızın, tevkif etmeğe macbur olduğu Bulgarların pek çoğunun bu mekteplerde ders veren hocalar olması; bu sınıfın ne kadar tehlikeli olduğunu ispat eder.

Bulgarlar, halkı mütemadiyen tahrik etmeseler, bu isyanlar da meydana gelmezdi. Bütün bunlar Sofya'da başladı, gene de merkezi Sofya'dır. Fakat şimdi yardım isteyenlerin, Makedonya'daki tahammül edilmez hallerden, işkencelerden bahsedenlerin gayesi Avrupalıları aldatmak, nazarı dikkati celbetmektir. Maalesef bizim matbuatımız Bulgar yalanlarıyla başa çıkacak kadar mahir değildir. Mamafih Avrupalılar da Bulgarların kuzu gibi saf olmadıklarını, bilâkis on iki senedir sistematik bir şekilde hududtaki eyaletlerimizi tahrip eden, kurt gibi vahşî insanlar olduklarını bilirler. Bulgar ihtilâlleri bize pek çok cana, pek çok paraya mal olmuştur. Fakat büyük devletler bunu anlamak istemiyorlar. Onlara göre her zaman biz kabahatlıyız.

Suriye - Hindistan demiryolu (1903)

İskenderun'dan başlayıp, Halep'ten geçerek, Bağdat'a gidecek, daha sonra da İran körfezine kadar uzatılacak bir demiryolu inşaatı için, mütemadiyen bizi rahatsız etmekteler. Bu hattın yapılmasının zor olmadığına ve Halep'in ehemmiyeti ve geçeceği mıntıkadaki halkın nüfus kesefati nazarı itibara alındığında, lüzumlu olduğuna inanıyorum. Ancak bu hat yapılırken, memlekete çok yabancı girecek ve her şeyde anî bir değişme olacaktır.

Demiryolu İskenderun ile Halep arasına döşeneceğinden nakliyat da tabiî buradan yapılacak ve şimdiye kadar Belen geçidinden geçen kervan nakliyatı, dumura uğrayacak, neticede de orada çalışan binlerce insan-ekmeğinden olacaktır. Bu iki şehir arasındaki nakliyat için 600.000 kadar hayvan kullanılmaktadır ve İmparatorluğumuz dahilindeki en ehemmiyetli yollardan biridir.

Bu demiryolu inşaatı için, hele yabancı müteahhitlere imtiyaz vermek katiyen caiz değildir. Çünkü projeyi teklif eden Ermeni müteahhidin arkasında İngiliz parası yatmaktadır. İngilizlere burayı inşa ettirmek, Dicle-Fırat vadisini onlara bırakmak demektir. Çünkü istedikleri zaman İskenderun'dan, İran körfezine ilerlemek imkânını bulacaklar ve bizim yerlerimizi alacaklardır.

Bulgaristan ve Panislavizm (1903)

Rusya'nın maksadı **Paniislavizm**'i Boğazlara kadar yaymaktır. Bulgarlar Rus hücumunun öncüleridir; Rus

çarının elinde alettirler ve onun sözünden dışarı çıkamazlar. Zaten Balkanlarda, Slavlara kafa tutabilecek yegâne devlet Yunanistan'dır ve Allahtan Yunanlılarla Bulgarlar; suyla, ateş gibi birbirlerinden nefret ederler. Bulgaristan yalnız Rusya'nın değil, aynı zamanda İngiltere'nin de gözdesidir.

Senelerdir hudutlarımızı geçip, eyaletlerimize giren müdahaleleriyle sulh ve sükûnu bozan, Bulgar çetelerinin beslenmesi için Londra'daki Balkan Komitesi'nin büyük miktar para dağıttığı aşikârdır. Bulgaristan malî bakımdan uçurumun dibinde olmasa, bize çoktan hücum ederdi. Bulgaristanla harp etmemiz mukadderdir, bundan kaçınılamaz.

Bu adamlarla hesabımızı yedi sene evvel görmemiz icap ederdi. Fakat bu Balkan hayduduna vurmak üzer her elimizi kaldırdığımızda, Rusya'yı yahut İngiltere'yi karşımızda bulduk. Zaten İngiltere ile Rusya, evimizi harap eden iki fareye benziyorlar. Eskiden Fransa, bu iki iğrenç kemiriciye karşı istediğimiz vakit çıkarabileceğimiz emin bir müdafiimizdi. Fakat Fransa, her gün biraz daha fazla bizden ayrılmaktadır. Allah'a şükür, bunu telâfi için Almanya ile dostluk kurmuş bulunuyoruz. Bu namuslu mütetfikimiz, herkesi hizada tutmasını bilecektir.

Bulgaristan ve Balkan birliği (1903)

Rumelinde yirmi bir komiteci varken ve hudutlarımızı tehdit ederken, Prens Ferdinand'ın olanları inkâr et-

mesi veya Bulgar hükümetinin barışmak için sarfettiği gayret neye yarar? Asker toplamamıza, sulha kavuşmak için Bulgarlarla harp etmek kararında oluşumuza, büyük devletler şaşmış görünüyorlar. Rusya, bize karşı müttefik bir ordu göndermek üzere Avusturya ile anlaşmış bulunuyor. Rusya'nın arzusu üzerine sularımıza Fransız gemileri girecek, Rus gazeteleri, Balkan milletlerinin ittifakından bahsediyorlar. Gene Rus matbuatı Sırbistan, Montenegro, Bulgaristan, Romanya ve Yunanistan ittifakına Makedonya ve Bosna - Hersek'deki sayıları on sekiz milyonu bulan hıristiyanların da iltihak edeceklerini ve karşılıklı itimatsızlık, onları zayıf kalmaya ve başkalarının aleti olmaya mahkûm etmektedir.

Bizim Avrupadaki kudretimizin, Balkan devletlerinin birbirleriyle anlaşmamaları üzerinde kurulduğu doğrudur. Sırplarla, Bulgarlar birbirlerini sevmezler; Bulgarlar, Romenlerden nefret ederler; Romenler, Bulgarlar ve Yunanlılar kendi aralarında birbirlerine ölesiye düşmandırlar. Bulgarlara göre Makedonyada kendi milletleri hâkimdir. Yunanlılar ise Makedonyadaki Yunanlıların zorla Bulgarlaştırıldıklarını iddia ederler. Kiliseler arasında 1870 senesinde meydana çıkan ihtilâf, Bulgarlarla, Yunanlıları tamamiyle ayırmıştır. Bu şartlar altında, Ruslar, Balkan Devletleri Birliği'nin kurulabileceğini nasıl düşünebilirler?

İngiltere ve Büyük Bulgaristan (1904)

İstanbul'daki İngiliz sefiri, ehemmiyetli görüşmeler

yapmak üzere, son günlerde Sofya'ya gitmiş bulunuyor. Bu görüşmelerde İngiltere, büyük bir Bulgar devletinin kurulmasına ve Ege denizine kadar ilerlemesine itiraz etmiyeceğini bildirdi. Kuvvetli bir Bulgar devletini, Rusya'nın ilerlemesine mâni olacak, sağlam bir duvar olarak düşündüğü açıkça görülüyor. Bulgarlar, İngiltere'nin desteği ile **Vestefalya Muahedesi**'nde kaybettikleri yerleri geri alabilirlerse, eski dostları Rusları hemen bırakırlar. İngiltere, Bulgarları kendisine borçlu hissettirmek için uğraşıyor; yahut da sefir beyin son seyahatının maksadı bizi telâşlandırmaktır. Saint - James kabinesinin oyununu anlayabilmek güçtür ama, bu sefer oklar Rusya'ya karşı atılmışa benziyor.

Yakın Şarkta veya Uzak-Şarktaki bütün siyasî hadiseler, Rusya ile İngiltere arasındaki çarpışmadan meydana geliyor. Rusya, Hindistan'a ulaşabilmek için elinden geleni yaparken, İngiltere buna mâni olmak için bütün çarelere baş vuruyor.

Mamafih son zamanlarda İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın serbest bırakılması için Londra'da yeni bir cereyan yaratılmaya çalışılıyor. Bunun Rusya için çok lüzumlu bir ihtiyaç olduğu ortaya konuyor ve tabiî karşılığında İngiltere, Hindistan'a kadar uzanmıyacağına dair Rusya'dan garanti istiyor. Fakat bu fikirler bana ciddiye alınmaya değmez gibi geliyor. Çünkü Boğazların Ruslar'a açılması, İngiltere'nin, Mısır'daki ve Süveyş kanalı üzerindeki hakimiyetini tehlikeye düşürür. Süveyş kanalı ise İngilizlerin en hassas yeridir.

Burgarlar ve Rumlar (1904)

Rum - Ortodoks Kilisesinin ayrılmasına mâni olmamakla Babıâli büyük bir hata işlemiştir. Rusya'nın ısrarıyle, İstanbul'daki Bulgar Kilisesine Eksarklık vermek de Abdülaziz'in hatası olmuştur. 1870 senesinde kurulan bu Eksarklığı Bulgar millî hareketlerinin başlangıcı diye kabul edebiliriz. Ohri ve Üsküp piskoposlukları, Bulgar propagandasının merkezi haline gelmiştir.

Küstahlaşan Yunanlıları hizaya getirebilmek için, maalesef pek çok defa Bulgarları himaye etmeğe mecbur olduk. Fakat Bulgarları tutmakla, siyasî hata yaptığımı ileri süren, gülünç ithamı kabul edemem. Çünkü her ne kadar muvaffak olamadım ise de, Rusların Balkanlardaki **panislavizm** politikasıyle, ilk andan itibaren mücadele ettiğim de bir hakikattir.

Rusya (1904)

Japonya'nın muvaffakiyeti bizi memnun eder, onların Rusya'ya karşı kazandıkları zafer bizim için de zafer sayılır. Rusya'nın, kuvvetinin çoğunun Uzak Şarka nakletmesi, Karadeniz'deki taarruz kuvvetini azaltması demektir. Şüphesiz Ruslar bu cephede biraz ferahlar ferahlamaz gene bize hücuma geçeceklerdir. Baltık denizini bir Rus denizi haline getiremeyince, bu arzularını Ka-

radeniz için tatbik etmeye çalışacaklardır. Bu tabiî ve anlaşılabilir bir temayüldür. Rusya'nın belli başlı nehirleri olan Dinyeper, Dinyester, Don hatta Volga'dan ayrılan bazı kollar Karadeniz'e akmaktadırlar. Rusya bu yollardan istifade ederek, kuvvetini Çanakkale'ye geçirecek oradan da Akdeniz'e uzanacaktır.

Boğazlardaki mânii ortadan kaldırmak şüphesiz Ruslar için çok mühimdir. Fakat bizim için Boğazları elimizde tutmamızın hayatî bir ehemmiyeti vardır. Eğer bu noktada hiç bir şekilde uzlaşamıyacak iki düşman olmasaydık, dünyanın en iyi iki dostu olabilirdik. Çünkü Çar'ın İmparatorluğu ile, bizim İmparatorluğumuz arasında, hem bütünü itibariyle, hem de ayrı ayrı bakıldığında pek çok benzerlik vardır. Halkın karakteri de birbirini çok andırır. Bütün bu sebeplerle birbiriyle can düşmanı olacaklarına bu iki devlet pekâlâ dost da olabilirlerdi.

Aralarındaki bir ikinci mesele de, Rusya'da bir kaç milyon müslüman bulunması, buna mukabil Rusya'nın, İmparatorluğumuz dahilindeki ve mukaddes İsrail topraklarında yaşayan ortodoksların himayesini almak istemesidir. Rusya ile aramızda münasip bir yaşama tarzı (modus vivendi) bulamayışımız şayanı teessüftür.

Kral VII inci Edward (1904)

İngiltere kralının, bu kadar mahir bir siyaset adamı olduğunu bilmezdim. Sen nehri kıyısındaki kendini beğenmiş diplomat beyleri mat edebilmek için ne kadar ba-

siretle ve ne kadar ustalıkla hareket etti!.. Kendisi Paris'e gittiğinde, bunu müteakkip Fransız reisi cumhuru kendisini ziyarete geldiğinde, zemini o kadar güzel hazırlamıştı k, Mısır ve Süveyş kanalında, İngiltere'nin hareket hürriyetini tahdit etmeği kimse düşünemedi (1904). Tabiî, eğer Almanların beceriksiz siyaseti Fransızları, İngilizlerin kollarına atmamış olsaydı, bu hâdise de meydana gelmezdi. Kral Edward akıllıca bir siyaset takip ederek, Fransızlara Fas'ta tam bir hareket serbestisi vaad etmiştir.

Mısır'da, İngilizlerle yaptığı hususî muahedelerle Cambon, Fransızların menfaatini gözeten haklar temin ettiğini söylemiştir. Fakat bu tarz anlaşmaların, elâstikî ilmeklerle örülmüş filelere benzediğini gayet iyi biliriz. Bu pazarlıklar yapılırken Cambon'un karşı taraftaki, mukabili olan Lord Lansdowne elde ettiği menfaatlerden dolayı, her halde bıyık altından epey gülmüştür.

Bu olup bitenleri, zavallı Lesseps görmüş olsaydı!

Üçüncü Bölüm
İSLÂM SİYASETİ

İslâmiyete dönüş

Allah; peygamberini yer yüzüne gönderdiği zamana kadar karanlık olan kâinatın, o andan itibaren nasıl aydınlandığı insanların barbar âdetlerinin, asalet, şefkat ve aşka inkılâp ederek; beşeriyeti sulh, saadet ve aklıselime götürdüğünü hatırlıyalım!

Avrupa henüz karanlıklar içindeyken, bütün islâm devletlerinin, nasıl parlak ve asil bir medeniyet seviyesine erişmiş olduğunu unutmayalım.

Açgözlü hıristiyan sürülerinin, Kudüs'ü kurtarmak gibi riyakârane bir bahaneyle, geçtikleri her yeri yakıp, yıkıp harap ederek, memleketimize hücum ettikleri zaman da bizim büyüklüğümüz belli olmuştur.

Eğer yeniden canlanmak, eski kuvvetimizi bulmak, eski büyüklüğümüze erişmek istiyorsak, bize bu kudreti vermiş olan membaı hatırlamamız yerinde olur. Bizim için hayırlı olan Avrupanın sözüm ona medenyetini takli etmek değil, bilâkis kudretimizin esası olan şeriata dönmektir.

Kur'anı İlâhî'nin esası: **Âlemlerin Rabbi olan Allah'a hamdolsun. İlâhî, yalnız sana ibadet eder, yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola erenlerin, yollarını şaşırmayanların gittiği yola götür! (1)**

İslâmiyetin tekâmülü - Vambery

Profesör Vambery'yi (2) çok alâka çekici buluyorum. «İslâmiyeti, medeniyete düşman gibi göstermek ancak çok cahillere, müsamahasızlara veya kalıplaşmış taassubu olan hıristiyanlara vergidir» diyor. «İslâmiyeti medeniyet düşmanı olarak gösteren fikirlere ciddî olarak cevap vermeye bile değmez» diye haklı olarak ilâve ediyor.

Ortaçağda müslümanlar, sanat ve ilimde o kadar büyük eserler vermişlerdir ki, şimdi dinimizin terakkiye mâni olduğunu söylemek gülünçtür ve hakikatlere gözünü kapamak demektir. Vambery bu düşüncelerinde yalnız değildir. Umumî olarak İslâm kültürüne veya sadece Osmanlı kültürüne vâkıf olup, hakkını veren, Vambery ile aynı fikirde bulunan pek çok Avrupalı tanıyorum.

Asırlar boyunca, islâmiyetin istihaleye uğradığını kabul etmek lâzımdır; fakat esas prensipleri değişmemiştir ve son senelerde pek yavaş bir ruhî değişiklik meydane gelmiştir. Bu sebeple ne dinimiz inkılâplara düşmandır denilebilir, ne de dinimizdeki tekâmül durmuştur demek doğru olur.

Asil İslâm doktrini

Cahil Avrupalılar ne hakla bizim dinimizin aleyhinde konuşabilirler? Peygamberimizin buyurduğu kaidelerin bazıları sert gibi gözükebilir ama, hıristiyanların ve ya-

hudilerin mukaddes kitaplarında da bu tarz pek çok kaide vardır. Nazarî olarak sert görünen kaideler, tatbikatta hafifler, yumuşarlar.

Kur'an, her yerde fazileti tavsiye eder ve izah ettiği doktrin, Hıristiyanlık ve Yahudilik doktrinlerinin dûnunda değildir. Bundan başka İslâmiyetin kuvvetli bir din olduğu pek çok vesilelerle görülmüştür. Dinler arasındaki mücadelelerde daima İslâmiyet galip gelmiştir.

Vicdan hürriyeti meselesine gelince, buna dünyanın her yerinde en çok müslümanlar hürmet göstermişlerdir. Dünyanın hiç bir milleti bizim kadar misafirperver değildir. Memleketinden sürülen pek çok kişiye barınacak yer vermişizdir. Nitekim Rusya ile harp etmeyi bile göze alarak, Polonyalıları kabul etmedik mi? (3) Bizim bahtsızlığımız, İmparatorluğumuzun mütecanis bir kütleden teşekkül etmeyip kendi aralarında da mezhep birliği olmıyan hıristiyan unsuru da havi olmasıdır. Bu tabiî olarak bir dağılma meydana getirmektedir. Dikkat edilirse diğer devletler için de aynı meseleler mevcuttur. Meselâ Alman İmparatorluğu, bunlardan biridir.

Bir devlet içinde muhtelif dinlerin ve mezheplerin mevcudiyeti zararlıdır; dahilî mücadelelerin şiddetlenmesne sebep olur, bu da devlet idaresine tesir eder.

Müsamaha

Bizi müsamahakâr olmamakla itham edenler ancak cehaletlerini ispat ederler. Nitekim, geçen asırlarda daha az müsamaha göstermiş olsaydık, bugün İmparatorluğu-

muz çok daha sağlam ve kudretli olurdu. Memleketimiz dahilindeki diğer din ve mezheplerden olanları, müslümanlığı kabul etmeğe mecbur etseydik, dn farklarından doğan birlik eksikliği için bu gün bu kadar teessüf etmek mevkiinde kalmazdık. Halen dahi, diğer dinde olanlara fazla hak ve imtiyaz vermekte devam ediyoruz.

Müsamahamızı gösteren bir başka husus da dindaşlarımızın, diğer dinden olanlarla evlenmelerine müsaade etmemizdir. Bir çok yüksek mevkideki memurlarımız, hıristyanlarla evlenmişler ve hiç bir şekilde tenkit edilmemişlerdir. Eski sadrazamlardan ve şimdi Londra sefiri olan Tevfik Paşa (4) bir İsviçreli ile evlidir. Paris sefirimiz Rifat Paşa (5), bir Rus generalinin kızıyla evlidir. Harice giden zabitlerin pek çoğu hıristiyan zevceler getirmişlerdir. Bu hanımlar yeni ailelerinin yanında hüsnü kabul görmüşler, zevçlerinde evlilik saadetini bulmuşlardır. Bütün bu hakikatlar ortada iken İslâmiyetin müsamahasızlığından bahsedilemez. Eğer zaman zaman gâvurların küstahlığına tahammül edilemeyerek sertlikle mukabele ediliyorsa, bunu da tabiî görmek ve başka memleketlerde de aynı şeylerin zaman zaman vaki olduğunu, hatta hıristiyanların aralarında dahi birbirlerine gayet vahşice davrandıklarını kabul etmek lâzımdır. Hiç bir din diğerine tahammül edememektedir. Her sene Kudüs'te meydana gelen hâdiseler de bunu gösterir. Burada büyük bayramlar sebebiyle yapılan dinî merasimlerde, ayrı mezheplerden olan papazlar arasında kanlı vakalar meydana gelmekte, sükûnu, intizamı koruyabilmek için askerlerimin müdahalesi icap etmektedir.

Kadercilik

«Kısmet!» Ne zararlı bir kelimedir ve ne kadar çok felâketlere sebep olmuştur. Kur'an'ın hiç bir yerinde kısmet fikrine yer verilmez. Ancak son asırlarda tembellik ve akılsızlık sebebiyle «kısmet» kelimesi lisanımızda bugünkü ölçüsünü bulmuştur. Zayıflık ve uyuşukluk özrünü kapatmak için «inşallah!» çok rahat kullanılan bir kelime olmuştur. Hz. Muhammed müminlerine, Allah'a kul olmayı emreder ama aptalca bir kadercilik şeklinde değil. Allah büyüktür, rahimdir, fakat her kulunun günlük işleriyle uğraşamaz. Herkes düşünmeğe ve çalışmağa mecburdur. «Ekmeyen biçemez, çalışmayan yiyecek ekmek bulamaz.» Maalesef Türkler bunu henüz idrak etmiş değillerdir, halbuki Suriyeliler, Araplar, Türklerden farklıdırlar! Kendilerini bu kadar koyuvermezler. Hıristiyanlar ise bu kelimeyi en iyi şekilde tefsir etmişlerdir. İncil'de şöyle bir cümle vardır : «Yarın için üzüntü çekmeyin, Allah uçan kuşların, yer yüzündeki hayvanların yardımcısı olduğu için sizi de düşünecektir.» Buna rağmen hıristiyanlar düşünürler, çalışırlar ve terakki ederler, biz de buna seyirci kalırız.

Taassup

Avrupalılar, bizi küçültmek veya kötülemek istedikleri vakit «Müslümanların korkunç taassubu» klişesini

kullanırlar, ve bu sözle, diğer mezhepte olanlara, sözde tatbik ettiğimiz kanlı zulümleri kastederler. Fakat hıristiyanların bizde olunca taassup dedikleri, kendilerine gelince vatan sevgisi diye adlandırdıkları aşk, aynı aşk değil midir?

Onların vatanları için duydukları hissi, biz dinimiz için duymaktayız. Düşmanlarımız buna taassup diyorlar. Müslümanlar dinleriyle hakikaten iftihar edebilirler. Müminlerin ateşli bir aşk ile bağlı oldukları Hazreti Muhammed'in doktrini, insanlar arasındaki müsavata inanan, zayıfları koruyan, iyiliğe kıymet veren, kanunlara hürmeti emreden bir dindir. Dogmatik fikirleri, sembolleri, batıl itikatları kabul etmez. Bizi yükselten, dinimize karşı duyduğumuz büyük aşktır.

Müslüman propagandası

Cava umumî konsolosumuz Sadık Bey'in **panislâmizm** propagandasında mübalâğa ettiği, yahut da beceriksizce hareket ettiği anlaşılıyor. Çünkü Hollanda devleti kendisinden şikâyette bulundu. Mamafih hattı hareketinde isyan fikri olduğunu zannetmiyorum. Pek çok defa Cava'daki müslümanlara daha az eziyet edilmesini, Avrupalılarla müsavi haklar verilmesini istemiştir. Ama bunu sadakatten ayrılmadan, vazife olarak yapmıştır. Orada ticaretin büyük bir kısmı Arapların elindedir ve bunlar Avrupalılara nazaran çok fazla vergi vermektedirler. Bunlara hiç olmazsa Avrupalılarla aynı hakların tanınması elbette yerinde olur.

Halifeleri olduğum için, bana hürmetlerini arzetmek üzere Batavya'dan, şöhretli Araplardan teşekkül etmiş bir müslüman heyeti göndermek istiyorlarmış. Bu projede de itiraz edecek bir taraf göremiyorum; bilâkis bu, müslümanların birbirlerine ne kadar kuvvetle bağlı olduklarını gâvurlara ispat edecek ve bütün dünyada iyi bir intıba uyandıracaktır. Her halükârda Cava'daki dindaşlarımızın haklı taleplerini kuvvetle müdafaa edeceğiz.

İslâmiyetin yayılması

Büyük Peygamberimizin mukaddes dini bir defa daha büyük bir zafer kazanmıştır. Sanki beşeriyete, İslâmiyet vasıtasıyle ilâhî bir ruh yayılmaktadır ve bu ruh bir daha çıkmamak üzere müminlerin kalbine yerleşmektedir.

Şimalî Afrikaya gelen Fransızlar, bütün medeniyetlerine ve Roma kilisesi için dehşetli propaganda yapılmasına rağmen hiç bir muvaffakiyet elde edemediler. Halk tabiî olarak bize dönmektedir.

Birkaç sene evvel 250.000 hıristiyan nüfusu bulunan Kâbil şehri islâmiyete dönmüştür. Asyanın ortalarından bütün bir kabilenin İslâmiyeti kabul ettiğini memnuniyetle öğreniyoruz (1895). Afganistan'daki 150.000 kişilik Kafir kabilesi de Hazreti Muhammed'in doktrinini kabul etmiştir. Asırlarca hiç bir din kabul etmek istemeyen bu dinsiz vahşilerin, İslâmiyeti kabul etmesi, bizim için parlak bir zaferdir.

İslâmiyetin dünya yüzündeki ehemmiyeti

İmparatorluğumuz din, iman ülkesidir ve öyle kalacaktır. Eğer din anlayışı yıkılırsa, İmparatorluğumuzun sonu gelmiş demektir. Dindaşlarımızla meskûn olan memleketlerin, büyük devletlerin elinde olması pek acıdır. Osmanlı İmparatorluğuna yirmi milyon müslüman kalmıştır, buna rağmen bütün müslümanların gözü İstanbul'dadır. Düşmanlarımız maddî kudretimizi yıkmağa muvaffak olsalar dahi, manevî kudretimiz baki kalacaktır.

Müslümanların bulunduğu yerlerle irtibatımız daha sıklaşmalı, birbirimize daha fazla yaklaşmalıyız. İstikbal için yalnız bu birlikte ümit vardır. İslâmiyetin birliği devam ettiği müddetçe İngiltere, Fransa, Rusya, Hollanda elimde sayılırlar. Çünkü tabiiyetlerinde bulunan, müslüman memlekketlerinde, halifenin bir sözü cihadı (mukaddes harp) meydana getirmeğe kâfidir ve bu hıristiyanlar için felâket demektir.

Henüz zamanı gelmiş değil ama, bir gün bütün müminler, birden kalkınacaklar ve tek bir insan gibi hareket ederek gâvurun boyunduruğunu kıracaklardır.

İngiliz idaresinde 85 milyon, Hollanda kolonisinde 30 milyon, Rusya'da 10 milyon v.s. cem'an 250 milyon müslüman kurtuluş için Allah'a yalvarmaktadırlar ve Hazreti Muhammed'in vekili olan Halifeye ümitlerini bağlamışlardır. Büyük devletlerin yanında sesi zayıf çıkan bir varlık olduğumuzu kabul edebilir miyiz?

Halifelik ve şiîler

İslâmiyet; bağlarını kuvvetlendirmeğe çalışmalıdır. Çin'de, Hindistan'da, Afrika'nın ortasında ve bütün dünyadaki müslümanları birbirlerine yaklaştırmakta fayda vardır. Bu hususta İran'la hiç bir anlaşma olmaması şayanı teessüftür. Halbuki Rusya'nın ve İngiltere'nin oyuncağı olmamak için, bize yaklaşmalarında fayda vardır.

Yıldız Sarayı'mızda, şöhretli bir ilim adamı olan Seyyid Cemaleddin (6) «Sünnîlerle, şiîlerin, hüsnüniyet gösterdikleri takdirde birleşmeleri kabildir» diyerek bana ümit verdi. Eğer bu söylediği hakikat olabilirse, İslâmiyet için fevkalâde bir eser meydana gelmiş olur.

İstanbul'daki, İran konsolosu Hacı Mirza Han da bu büyük teşebbüs için yardımını vaad etti. Cemaleddin, bir çok yüksek memuru kendi tarafına çektiği gibi, İran'daki bazı ulemayı da elde etmiştir. Bu hususta tam bir anlaşmaya varılmasa da büyük bir adım atılmış olacak ve iki memleket arasında bir yaklaşma meydana gelecektir. Bu büyük fikri hakikat haline getirebilmek için pek çok fedakârlığı göze almak lâzımdır.

Kur'andaki 98 inci sure-i mübarek şöyledir: «Allah'a ibadet etmek, dinine iman etmek, beş vakit namaz kılmak, zekât dağıtmak müslümanlığın esasıdır.»

İslâmiyet ve milliyet fikri

Osmanlı İmparatorluğu, dünyanın bir çok milletini

sinesinde toplamış olan bir İmparatorluktur. Türkler, Araplar, Kürtler, Arnavutlar, Bulgarlar, Yunanlılar, Zencilerden ve diğer birçok unsurdan teşekkül etmiştir. Buna rağmen iman birliği bizi büyük bir ailenin fertleri gibi birbirimize yaklaştırır. Bu sebeple hiç bir zaman Osmanlı İmparatorluğu üzerinde fazla durmamak, buna mukabil, hepimizin müslüman olduğumuzu bilhassa belirtmekte fayda vardır. Her zaman her yerde **Emir-ül-Müslimin** ünvanı başta gelmeli, Osmanlı Padişahı ünvanı ise ikinci satırda belirtilmelidir. Çünkü devletin sosyal bünyesi ve politikasının esası din üzerine kurulmuştur.

Maalesef İngilizler zararlı propagandalarıyle İmparatorluğumuzun bir çok yerinde «millet, ırk» fikrinin tohumunu ekmeğe muvaffak olmuşlardır. Arabistan ile Arnavutluk baş kaldırmışlardır, Suriyede de bu hususta hazırlıklar vardır.

Vatan sevgisi

Avrupa'da bir azıcık fikir cilâsı yapmış olan bazı gençler, zaman zaman vatan sevgisi hakkında nutuklar vermiye başlıyorlar. Fakat İmparatorluğumuzda vatan fikri ilk plânda gelmemeli. İman ve halife aşkı başta, anavatan sevgisi (hubb-ul-vatan) ikinci derecede olmalıdır. Avrupalı katolikler için de vaziyet aynı değil midir? Hıristiyanlar da başta katolik kilisesini ve papayı sayarlar, sonra vatanlarını düşünürler.

İngiltere benim iktidarımı sarsmak maksadıyle, İs-

lâm memleketlerinde, vatan fikrini yaymaktadır. Mısır'da, şimdiden bu fikir epey ilerlemiştir. Mısırlı vatanperverler farkına varmadan, İngilizlerin oyununa gelmekte, İslâmiyetin kudretini, halifeliğin itibarını sarsmaktadırlar.

İslâmiyeti kabul edenler

Bir zamandan beri Avrupalılar arasında İslâmiyeti kabul etmek isteyenler çoğalmıştır. Paris sefirim, bu mealde arzusu olan, altı kişinin ismini göndermiş bulunuyor. Daha sonra bir hayli istekli ismi de Londra'dan geldi. Bundan sonrası için bu tarz taleplerin, bana gönderilmemesini istedim. Böyle din değiştirmek isteyenlere, sefirlerimizin vereceği en iyi cevap; müslüman olmak için hiç bir muameleye ihtiyaç olmadığını söylemektir. Hıristiyanlar, vaftiz veya buna benzer bir merasim yapılacağını düşünürler. Halbuki ulu Peygamberimiz, kendini Allah'a terkeden herkesi kabul eder. Çünkü insanı müslüman yapan yegâne şart imandır. Sadece Allah'ın huzurunda «Allah birdir, her şeye kadirdir» demek kâfidir. Allah, peygamberlerin en büyüğü olan, Hazreti Muhammed' in yoluyle, beşeriyete malûm olmuştur. Ona inananlar müslüman olurlar, Dinimizi kabul etmek istiyenlere, sefirlerimiz bunu böylece anlatmalıdırlar. Pek müstesna hallerde, yani muhakkak ihtiyaç var ise bana rapor göndermelidirler. İslâm dininin derinliğine girebilen, güzelliğini idrak edebilenlerin İslâmiyeti kabul etmelerini isteriz.

İhtida edenler

Amerikan sefiri, uzun zamandır Eskişehir'de oturan vatandaşlarından bir arkeoloji âliminin, İslâmiyeti kabul etmesine pek şaşmış. Neden bu kadar heyecanlandığını anlıyamadım. Asırlar boyunca dinimizin büyüklüğünü, asaletini, mübarekliğini anlayan milyonlarca hıristiyan müslümanlığa dönmüştür. Sefir beye, büyük peygamberimizin doktrinini tetkik ettikten sonra Haç'ı terketmeğe cesaret edip, İslâmiyeti kabul edenlerden uzun bir isim listesi verebiliriz. Devlet adamlarımız ve paşalarımız arasında bu şekilde dönmüş pek çok Venedikli, Cenovalı, Bosnalı, Macar, Alman ve İngilizler vardır. Büyük kumandanlarımızdan Ahmet Paşayı (Bonneval Paşa) herkes tanır. Gene kahraman generallerimizden Ömer Paşa (Cata adlı bir Bosnalı), Mehmet Ali (Magdeburg'lu, asıl ismi Detriote), Sefer Paşa ve daha bir çokları, dinimize duydukları aşk sebebiyle hıristiyanlıktan dönmüşlerdir. (7) Bu şekilde ihtida eden pek çok kişi gördüğümüzden, Eskişehir'deki Amerikan âliminin hususî bir vak'a olmadığını biliyoruz.

Hıristiyanlık propagandasına karşı

Hilâlin hükümran olduğu memleketlerde Haç'ı kabul ettirebilmek için acaba hıristiyanlar neden milyonlarca lira sarfederler? Müslüman memleketlerde, muvaffak ola-

mayacaklarını çoktan anlamış olmaları icap ederdi. Hıristiyan misyonerler, tesadüfen bir muvaffakiyet elde edebilirlerse, bu muhakkak bahşişle elde edilmiş ve hıristiyanlığı sadece görünürde kabul eden bir baldırı çıplak veya sadece ve mecnundur.

Müslümanlık, Hıristiyanlığın esas fikri olan (Trinité) üçleme'yi Allah'ın büyüklüğüne hakaret sayar. Kur'an «İsa'yı Allah'ın oğlu olarak kabul etmek küfürdür» der. Allah, insan havsalasına sığmayacak kadar büyüktür. Ulu Allah'ı böyle maddî küçük şeylerle birleştirmek, mucizelere inanmak, insan eliyle imâl edilmiş olan azizlerin tasvirlerine tapmak, akıllı bir insanın gözünde küfürden başka bir şey değildir.

Dünya yüzünde ve bilhassa Afrika'da, İslâmiyet süratle yayılmaktadır. Bunun sebebini, Muhammed doktrininin mantıkî ve beşerî olmasına bağlıyabiliriz. Evet kur'an-ı Kerim sarihtir, emin bir rehberdir ve bütün müminler için saadet veren bilgi kaynağıdır.

Hilâl ile Haç arasındaki mücadele

Avrupalılar, müslümanlara ve İslâmanlığa karşı önceden kararlı olduklarını her vesileyle belli ederler. Terakkiden, medeniyetten, kültürden bahsederler, fakat asıl acaip telâkkilere sahip olan kendileridir. Tarih tetkik edilirse hıristiyanların mı, müslümanların mı fikir seviyesinin daha yüksek olduğu anlaşılabilir. Tarafsız olan Avrupalılar, Ortaçağdan itibaren, cengâverlerimizin erkekli-

ğini, itidalini, kaba ve hain olamıyacak kadar şövalye ruhlu olmalarını açıkca methederler. Avrupa halkını, aleyhimizde düşünmeğe sevkeden sofu papazlardır. Haçlı seferleri zamanında, Hıristiyan güruhun memleketimizde yaptıkları mezalimi unutturmak, örtbas edebilmek için, yaptıklarını biz yapmışız gibi göstererek bizi itham etmektedirler. Halkı müslümanlara karşı ayaklandırmak için, her türlü iftirayı mübah görmüşlerdir. Bize karşı kanun harici de hareket edebileceklerini düşünmüşlerdir; hâlâ da öyle düşünmektedirler. Her türlü hainliği ika etmekte ve yalan söylemekte beis görmemektedirler.

Kudüs'deki mukaddes topraklar için her iki tarafında kan dökmesinin önüne pekâlâ geçilebilirdi. Nitekim hıristiyan hacıların Kudüs'ü ziyaret etmelerine her zaman müsaade etmedik mi? Hazreti Davut'un memleketindeki Hazreti Ömer Camii pek mübarek saydığımız bir ibadethanedir. Kudüs bizim için Mekke'den sonra gelen ikinci mübarek şehrimizdir. Etrafı müslümanlarla çevrili olan bu şehri neden hıristiyanlara terkedelim?

İsteyen istediğini söylesin, fakat mukaddes toprakların sahibi olmak hakkı her zaman bizim olmuştur ve böyle kalacaktır.

Kölelik müessesesi

Kölelik müessesesini kaldırmak için çalışan cemiyet, padişaha bir arzuhal göndererek, Osmanlı İmparatorluğu dahilinde de köleliğin kaldırılmasını istemiştir. Bu vesi-

le ile padişah şöyle konuşmuştur.

Kanunlarımızın, âdetlerimizin Avrupada bu kadar tanınmamış olması şaşılacak şeydir. Şarktaki kölelikten bahsedilirken de hep Amerika'daki köleliğin hazin hali hatıra gelmektedir. Halbuki bizdeki efendi ile hizmetkâr arasındaki samimî münasebete kölelik kelimesi nasıl kullanılabilir?

Kur'an-ı Kerim, hizmetkârlara iyi muamele edilmesini emretmiştir. Vakıa hizmetkârlar efendilerine tabidirler, hürriyetleri hudutludur, fakat efendilerinin keyfî idarelerine karşı gayet sert olan kanunlarımızla korunurlar. İmparatorluğumuz dahilinde köleliğin mevcudiyetinden bahsetmek mevzuu bahis olamaz. Bizdeki cariyenin, Avrupadaki hizmetçiden daha mesut olduğuna şüphe yoktur. Hakları örf ve âdetlerimizle korunan bu kızlar bulundukları eve bağlanırlar.

Esir satıcılarını suçlarlar. Halbuki bu usulü dairesinde ve karşılıklı bir alış veriştir ve bu adamların yaptığı uzun süreli bir iş için hizmetkâr temin etmekten ibarettir. Ödenen paranın bir kısmı bu adama, bir kısmı da esirin kendisine veya ailesine verilir. Sokakta sefaletten ölmiye mahkûm bir çok çocuk, bu adamların aracılığı sayesinde iyi bir aile yanında, ailedenmiş gibi muamele görerek yetişme imkânı bulurlar. Büyüdükleri zaman erkek çocukların bir çoğu efendilerinin maiyetinde çalışırlar; kızlar da umumiyetle evin efendisine hanım, yani meşru karısı olurlar.

Dördüncü Bölüm
İNKILÂP SİYASETİ

Mektepler

Hususî mektepler, devletimiz için büyük tehlike teşkil etmektedir. Şimdiye kadar affedilmez bir kayıtsızlıkla her devlete her zaman ve mahalde mektep açmak hakkını vermiş bulunuyoruz ve maalesef bunun acısını çekmekteyiz. Bizim müsahamıza karşılık, bu mekteplerde dinimize, devletimize karşı nefret öğretiliyor. Maarif nazırının bu hususlaki alâkasızlığı affedilemez. Belki de harekete geçmek için cesareti yoktur. Fakat her zaman her şeyi benim yalnız başıma yapmam da beklenemez. Vakıa bu mekteplerin hattı harekâtına müdahale etmenin her zaman pek kolay olmadığı da bir hakikattir. Pek çok defa bu mektepleri himaye etmek suretiyle, kendilerine ehemmiyet payı çıkaran konsolosların, sefirlerin arkasına sığınmaktadırlar.

Ben tahta çıktığımdan beri, ilk mekteplerin sayısı on misline çıkmıştır (20.000 mektep). Bu adet maalesef hâlâ azdır, ve halka kâfi gelmemektedir. Liselerimizin seviyesi gayet yüksektir. Mükemmel oldukları herkes tarafından kabul edilir. Ancak daha fazla lise kurmamak bunların yerine mühendis, mimar gibi fen adamları yetiştiren müesselere talebe hazırlıyacak rüştiyeler açmak daha yerinde olur.

Memleketimizde kâfi derecede asker ve memur vardır. Ulemamızın ifrat derecede muhafazakâr olmasından dolayı, yüksek mekteplerimizi modern hale getirmek çok güçtür. Kahire'deki El-Ezher ilâhiyat fakültesinin, talebelerimizi çekmesinin yegâne sebebi zamanın icaplarına uymanın elzem olduğunu anlamış olmalarındandır. Bizde de ulu dinimize lâyık mümtaz ilim adamları yetişmedikçe, İstanbul Darülfünunu Kahire'dekinin dûnunda kalmıya mahkûmdur.

Ziraî tedrisat

Beşeriyet zenginliğinin esasını teşkil eden ziraat, Osmanlı İmparatorluğunda ilk yeri işgal eder, çünkü bütün canlıları besliyen odur.

Toprak mahsullerinin inkişafını temin etmek, başlıca gayemiz omalıdır; kaldı ki sahip olduğumuz memleketlerin toprakları çok bereketlidir. Ziraatımızı icap eden seviyede tutabilmek için, ziraatçılarımızın modern ziraat ilmini tahsil etmeleri lüzumludur. Filokreraya karşı mücadele tekniğini öğrenmeleri için Fransa'ya bir çok talebe göndermiş bulunuyoruz. Diğer bir kısmı da hayvancılık üzerinde tetkikat yapmak üzere Almanya'ya gidecekler.

Memleketemizde ilk ziraat mektebi Selânik'de Vitalis Efendi tarafından kurulmuştur. Söylendiğine göre burada ziraî tecrübelere tahsis edilen tarlalarda, talebeler tatbikat yaparak pek çok şey öğrenmektedirler. Halkalıdaki zi-

raat mektebini açtırıncaya kadar epey israr etmem icap etti. Burada tedrisat, bütün talebe için meccani olacak, tecrübelere tahsis edilen tarlalardan laboratuarlardan v.s. istifade edeceklerdir. Mektebin iyi semere verebilmesi için hiç bir fedakârlıktan kaçınılmıyacaktır. Ziraatte, haralarda ve diğer işlerde faydalı bir tarzda çalışacak bilgili gençler yetiştireceğini ümit etmekteyiz.

Bursa'daki ipekböceği yetiştirme merkezinin ve ağaççılık mektebinin vilâyetin ipek endüstrisine ve mevye ağaçlarına çok faydası olmuştur. Her vilâyette ağaççılık ve ziraat mektepleri bulunması çok lüzumludur. Fakat bu müesselerden ilk istifade edecek Düyun-u Umimiye olduğuna göre, bu işi onun kurması hakça olurdu. Vakıa bizim köylümüz yavaştır ve mektepte öğretilenlerin, tatbik edilmesine muvafakat edinceye kadar epey uzun zaman geçecektir; fakat yavaşta olsa terakki edeceklerine şüphe yoktur.

Türklerin ecnebi memleketlerde tahsili

Yüksek tabakadan olan gençleri uzun seneler için Avrupa'ya gönderip, bir çok masraf etmektense, her tabakadan talebe göndermek ve kısa zaman hariçte bırakmak çok daha faydalı olur. Almanya'ya yahut Fransa'ya gidecek olan bu gençler Avrupa medeniyetini görmüş olurlar, ancak lüzumlu şeyleri öğrenecek kadar vakit bulurlar, fikren ufukları genişler, lüzumlu bilgiyi elde eder ve yuvalarına da getirirler. Kısa zamanda Avrupa medeniyetinin

zehiri daha az tesirli olur.

Netice olarak gençlerimize Avrupada tahsil edebilmeleri imkânını temin etmek için epey gayret sarfedilmiştir. Yalnız Almanya'da 15 doktor, takriben 24 zabit, bir hayli ziraat talebesi v.s. bulunmaktadır. Aynı şekilde Fransa'ya da bir çok talebe gönderilmiştir.

Şu şartlar altında nazırlarımın hamiyetlerini biraz dizginlemem icap edecek, çünkü bu gençlere gönderilen aylıkların mecmuu hazinemde ağır bir yara açmaktadır.

Osmanlılarda maarif

Halkımızın büyük cehaletine gelince onu iyi tanıyanlar, tabiatı, ahlâkı, aklı selimi itibariyle, hiç bir milletten daha geri olmadığını söyliyeceklerdir. Halkımızın büyük bir kısmının, okuma yazma bilmemesi çok şaşılacak bir şey değildir. Yazma, okuma sanatını öğrenmek arzusu diğer milletlere nazaran daha az olmamakla beraber ya imkân azlığından veya güçlüklerden dolayı bu vazifeden kaçmaktadırlar. Zira yazımızı öğrenmek pek kolay değildir. Bu işi halkımıza kolaylaştırmak için belki de latin alfabesini kabul etmek yerinde olur. Her ne kadar bu harflerle, lisanımızdaki bazı sesleri vermek güçlüğü mevcut ise de, bunu ayarlamak şüphesiz kabil olabilir.

Aklı başında hiç kimse öğrenmeye düşman olamaz. Ben de bütün dindaşlarıma iyi ve faydalı olan her yeniliği tanıtmak istiyorum. Fakat ifsat edici yeniliklerin aleyhine son nefesime kadar mücadele edeceğim.

Osmanlılarda edebiyat ve sanat

Biz Osmanlılar eski ve büyük bir medeniyetin sahibi olduğumuzu unutmamalıyız ve Avrupa medeniyeti ile gözümüz kamaşmamalıdır.

Edebiyatta da sanatta da yenilik getirmemiş olduğumuz, İran sanatını devam ettirdiğimiz doğrudur ama buna kendi hususiyetlerimizi kattığımız da bir hakikat tir. Mimarî eserlerimiz, iki binden fazla şair yetiştirmiş olmamız da bunu ispat eder. Bunlardan Fazlı, Lâmiî, Bakî (1) gibi şairlerimizin eserlerinde fevkalâde bir güzellik ve tam bir mükemmeliyet vardır. Daha sonra Galip, Pertev, Kemal, Abdülhak Hâmid gibi şairlerimizi sayabiliriz. Her ne kadar bu son ikisinin, eserlerinden bazılarının zevkine varamıyor isem de büyük şair olduklarını kabul etmek icap eder. (2)

Eserlerimizde, kadîm sanatın sadeliğini esas olarak almak onu modern sanatla meczetmesini bilmek lâzımdır. Hereke'deki halı fabrikamızda ve diğer endüstri sanatlarımızda yabancıları taklit etmekten kaçınmalıyız. Muharrirlerimiz, Fransız romancılarını model olarak seçmekle yanlış bir yol takip etmektedirler. Sanat ve edebiyatımızı kendi toprağımıza ait mevzular, kendi milletimize has esaslar üzerinde inşa etmeliyiz.

Takvimde yenilik

Bizde de Gregorien takvimi kabul etmenin zamanı

gelmiştir. Münasip yoldan tatbik edildiği takdirde, hiç de Şeyhülislâmın söylediği gibi imkânsız olacağını zannetmiyorum. Büyük bir heceyan yaratacağına şüphe yoktur, fakat bu takvimin kabulü ile pek çok da fayda temin edilecektir.

Halen cülûsumun senei devriyesi modern takvimle tes'it edilmektedir (31 Ağustos). Şimdiye kadar tebaamtarafından, bu hususta ciddi hiç bir tenkit gelmemiştir. Bizim ay takvimimiz ile, güneş takvimi arasındaki 12 günlük fark, uzun zaman üzerinde hesap edildiğinde büyük fark ve karışıklık yaratmaktadır. Meselâ yaza ge len bir doğum gününün senei devresi bir müddet sonra kış ortasına dönmektedir.

Bu takvim inkılâbı meselesini tetkik edecek bir komisyon kurulması çok yerinde olur.

Fikir inkişafı ve ıslahatlar

İmparatorluğumuzdaki fikir durgunluğunun sebebi, Avrupalıların bize atfettiklerinden çok başkadır. Zaten tahta çıkışımdan bu yana yapılan yenilikler düşünülürse hakikî bir fikir durgunluğu olmadığı görülür. Muhakkak ki yavaş hareket ediyoruz, fakat emniyetle ilerlemekteyiz.

İnkişaf, haricî tesirlerle ve tazyik neticesinde olamaz; içimizden gelmeli, kendiliğinden, tabiî olmalı ve kendi yolunu takip etmelidir.

Devletimizin hali, birden inkişaf ettiği için zayıf düşmüş bir gencin vücuduna benzetilebilir. Böyle bir vücud

düşme tehlikesiyle karşılaşmadan birden bire atlayıp zıplıyamaz. Islahat diye kabul ettirmek istedikleri yenilikler muhakkak bizim mahvımıza sebep olacaktır. Neden bunlar bize, bizi mahvetmeğe ahdetmiş düşmanlarımız tarafından tavsiye edilmektedir? Çünkü onlar, o ıslahatların mahvımıza sebep olacak hastalığı havi olduğunu bildiklerinden bilhassa tavsiye etmektedirler. Bizim güya geri kalmış halimize herkes acımakta, Avrupa memleketleri, asıl kendilerinin bir çok ıslahata ihtiyaçları olduğu halde, riyakârca bizim kalkınmamız için bir şeyler yapılmasını istemektedirler. Avrupa'da ve Amerika'daki teknik terakkiye ben de hayranım ve bu bakımdan onlardan en aşağı bir asır daha geri olduğumuzu kabul ediyorum. Fakat tahta geçmemden evvelki hal ile bu günkü hal, bitaraf olarak mukayese edilirse ve vaziyetimiz göz önünde tutulursa tabiî bir inkişaf takip ettiğimiz söylenebilir. Hatta belki de buna hızlı bir inkişaf denilebilir.

Islahatlar

Eğer bizde bazı ıslahatlar kabul edilecekse, memleketin hakikî şartları göz önünde tutularak yapılmalıdır. Yani teferrüt etmiş bir kaç idarecinin fikir seviyesi değil, halkın medeniyet seviyesi nazarı itibara alınmalıdır. Avrupa'dan gelen her şeyi şüpheyle karşılayan, pek çok defa fermanlarımızı aldığı anda yakan ulema sınıfın aksülamelini de hesaba katmak lâzımdır. Islahat tatbikinde her adımı atmadan evvel zemini yoklayarak, ya-

fakc-çizgiforum

vaş yavaş hareket etmekte haklı olduğuma kaniyim. Avrupa medeniyetininin en iyi taraflarını alıp, şark kültürüyle meczetmek suretiyle meydana gelecek ve olgunlaşacak yepyeni bir medeniyeti, bizde ancak müstakbel nesiller görebileceklerdir.

Avrupa memleketleri, yegâne kurtuluşun, onların medeniyetini kabul etmekle mümkün olabileceğine dair garip bir kuruntu içindeler. Halbuki müslüman Osmanlı kültürünün de, onlarınki kadar hükümran olmaya lâyık olduğunu pek çok ilim adamı kabul etmiştir. İnkişaf tarzımızın, Avrupa devletlerindekine benzemediği aşikârdır. Tabiî şartlar dahilinde içimizden gelmek suretiyle inkişaf etmeliyiz ve ancak pek lüzumlu hallerde haricî tesirlerden istifade etmeliyiz.

Garptan gelen bütün yeniliklere düşman olduğumuzu söylemek haksızlık olur. Fakat acele işe şeytan karıştığını, buna mukabil sükûnet ve itidalin Allah'tan geldiğini hatırdan çıkarmamak lâzımdır.

Şark ve Avrupalılar

Avrupalıların ve hıristiyanların düşünüş tarzları o kadar garip ve tezatlarla dolu ki, insan, haklarında ne düşüneceğine karar veremiyor. Bir gün iyi, asil ve sadık görünüyorlar, ertesi gün adi ve zalim oluveriyorlar. Mukaddes kitapları iyilik yolunu gösteriyor ama, kimsenin buna uyduğu yok. Bunlar dinsiz, imansız Allah'ı küçük gören insanlar. Memleketlerinin en iyisi diye tavsiye edile-

rek, milletimize hoca sıfatıyla gelenleri yakından tanıyınca hayret etmemek imkânsız. Hayat anlayışları bizimkine tamamiyle yabancı olduğundan, onları anlamamız kabil değil; aramızda derin bir uçurum var. Bu şartlar altında bir anlaşma nasıl düşünülebilir?

Avrupa medeniyetinin zehiri

Avrupadan gelen yeni fikirler bizim için büyük bir felâket ve tehlike kaynağı teşkil etmektedir. Bize sadık olan müslümanların, yer yüzündeki çocuklar gibi mesut olduklarını gördükçe, Avrupadan gelen yeni fikirlere bütün gücümle mukavemet etmek istiyorum. Çünkü bu fikirler kalpleri ve zihinleri zehirliyorlar.

Avrupa hastalığına tutulan gençlerimize acımamağa imkân yok. Bu gençler vatandaşlarını ve dindaşlarını bedbin ve şüpheci edecekler.

İslâmiyet terakkiye karşı değildir ama hakikî değeri olan şeyler, hariçten aşı yapmak suretiyle muvaffak olamaz içten ve tabiî olmalıdır.

Millet hakları - Hilâli Ahmer

«Millet hakları» sözünün mânâsı nedir? Tarihimize bakılacak olursa insana istihza ediliyormuş gibi gelir. Bu

fikri, muhakkak çok akıllı bir kaç kişi işlemiş olacak; ancak milletlerin tarihî inkişafı, bu teoriyi pek parlak bir şekilde tekzip etmeğe kâfidir. Çünkü hükümran olan tabiat kanunudur. Kuvvetli daima haklıdır! Şimdi biz zayıfladığımız için Avrupa korkusuzca sertlik gösterebiliyor.

Geriye baktığımız vakit, vaziyetimizin, büyük devletlerle yaptığımız muahedelerle garanti altına alınmış olduğunu görürüz. Fakat bu anlaşmalara ve verilen sözlere rağmen, büyük devletler, millet hakları kanununa hiç aldırış etmeksizin eyaletlerimizi teker teker elimizden aldılar. Bu bakımdan Hilâli Ahmer de daha imtiyazlı sayılmaz. Cenevredeki konferansa katılmıştır, fakat korkarım icabında hıristiyanlar onu da kaale almıyacaklardır. Bu teşkilât için bir hayli para ayrılmaktadır. Ancak başka memleketlerde kadın, erkeğin harpte çektiklerini yumuşatan kıymetli bir yardımcıdır. Bizde ise, kadının erkekten kaçması mecburiyeti sebebiyle harp meydanında ve hastahanelerde hizmet imkânı olmadığından kadının yardımından mahrum kalmaktayız.

Türk kadını

Avrupalıların, Türk kadını hakkında ve bilhassa taaddüd-ü zevcada dair pek yalnış fikirleri vardır. Bu hususta Avrupalıların olduğu gibi Amerikalıların da fikirleri muhteliftir. Sayısız boşanmalar ve birçok aşk davasının mevcudiyeti, orada da erkeklerin umumiyetle birden

fazla kadınla yaşamanın lehinde olduklarını gösterir. Amerikada bir de Mormon'lar mezhebi vardır.

Ulu peygamberimiz «Kadına hürmet ediniz, çünkü evlât vermiştir», ve gene «Kadına aşk ve şefkat göstermeği Allah emretti» diye buyurmuştur. Bu sebeple bizde kadına eziyet etmek veya kadını aşağı görmek diye bir şey mevzu-i bahis olamaz.

Vakıa Kur'an kadının erkeğine tâbi olmasını emreder ama İncil de ayni şeyi emreder. Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de kadın kabiliyetlerine göre az veya çok evvelâ ailesine olmak üzere, etrafına tesir eder. Bizde kadının siyasete karışması pek hayırlı bir kararla menedilmiş bu iş tamamiyle erkeğe terk edilmiştir. Fakat kadın evinin hâkimidir ve oğullarının kalbinde ilk yeri işgal eder; oğulları da dışarda çalıştıklarına göre, Avrupalılar, kadının hayatımızdaki rolünü nasıl inkâr edebilirler?

Bir çok memleketlerde, mümtaz şahıslar, kadınlara pek fazla serbestî vererek sokaklarda, salonlarda saltanat sürmelerini, keşiflerin sahibi olan erkeklerinde mütevazı hizmetkârlar haline gelmelerini hiç uygun bulmazlar. Söylendiğine göre Amerika'da vaziyet böyle imiş.

Selâmlıkta, Avrupalı kadınların, kendini beğenmiş, mütehakkim çehrelerini seyrederken, Türk kadınlarıyle mukayese ederim. Bu mukayesem Avrupalı kadınların lehinde olmaz.

Avrupalılar, neden kadınlarımızın aleyhinde konuşurlar? Avrupalı kadın ahlâk bakımından, bizimkilerle mukayese edilebilir mi? Şark kadını, Avrupalıya nazaran daha bağlı, daha sadık, daha güzel değil midir? Bizde kadın kendini tamamiyle evine vakfeder, bir erkeğe ait olur. Avrupalı kadın, tam kadın sayılabilmek için fazla serbesttir.

Avrupa gazetelerinde, kitaplarında yazılanların, yarısı bile doğru ise, Avrupalı erkeklere acımak icap eder.

Harem

Kadının serbestisine dair, Avrupadan gelen zehirli fikirlerin, harem dahiline girmesi şayan-ı teessüftür. Son zamanlarda Mısır Prensi Şerif Paşanın zevcesi, kadınların serbestisi lehinde faal bir propaganda hareketine girişmiştir. Yersiz olduğundan, bu tarz harekâtı ne pahasına olursa olsun durdurmak lâzımdır.

Hazreti Muhammed, kadınlara, siyasî hayatta hiç bir hak tanımayıp, haremde yaşamağa mecbur etmekle çok haklı ve mantıklı bir kaideden hareket etmiştir. Erkeğin kuvvetli olabilmesi için, kadının cinsî tahrikinden, huylandırıcı tesirinden uzaklaştırmak istemiştir. Fikir çok iyi olmakla beraber, gayesine erişememiştir. Kadının hayatı tabiî olarak evinin içindedir, çocuklarının mürebbiyesi, kocasının bakıcısı ve yardımcısıdır. Maalesef Osmanlılarda taaddüdü zevcat, Hazreti Muhammed'in düşündüğünün tamamiyle aksi netice vermiş ve erkekler kendilerini azamî derecede hareme vermişlerdir. Mamafih aralarında daha akıllı olanlar, Avrupalılar gibi tek kadınla evlenmişlerdir. Hazreti Muhammed izin verdiğine göre birden fazla kadınla evlenmek nazarî olarak kabul edilebilir; fakat hakikatte erkeklerin çoğu bir tek kadına bakmağı tercih ederler, çünkü hayat şartları güçtür ve birden fazla kadın erkeğin hem sıhhatini, hem de servetini perişan eder.

Bizde çok zararlı olan şeylerden biri de boşanmanın çok kolay oluşudur. Böylece bir erkek bazen dört defa arka arkaya evlenir. Zannederim bir zaman sonra, bizde de tek kadınla evlenmeyi kabul etmek icap edecektir, bu her bakımdan milletimiz için daha uygundur. Yalnız kadınların da aile işlerini idare edecek kadar tahsil etmeleri icap edecektir. İtiraf etmek lâzım ki kadınlarımız çok cahildir, gençliğimizin ilk kısmı haremde geçtiğine göre, bunun çocukların yetişmesi üzerine çok büyük tesiri olacağı aşikârdır. Ayrıca cahil bir kadın, kocasına iyi bir arkadaş olamaz.

Erkeğin hayatında, kadının sadece ziynet eşyası olmayıp, bir hayat arkadaşı olduğunu halka anlatmak icap eder.

Havaîlik, avarelik

Havaîlik vasfı, halkımızın bütün tabakalarına yerleşmiş, adeta bir parçası haline gelmiştir ve başımıza gelen bütün belâların sebebidir de denilebilir. Hiç bir şey yapmamayı saadet telâkki edenler ve bu saadeti tatmak için kendini bırakanlar pek çoktur.

Gençliğimde ben de hiç bir şey yapmamak hevesine kapılmıştım. Fakat bunun ne netice vereceğini düşününce ve biraderimi deliliğe, mesuliyetsizliğe götürdüğünü gördükten sonra, kendimi bu günahtan kurtardım.

Memleketimizdeki ciddî insanlar, bilhassa hocalar ve din adamları, büyüme çağındaki nesillere tesir etmeli,

gençleri tatlı, fakat zararlı avarelikten kurtarmak, onları memleketleri ve dindaşları için çalışmaya teşvik etmelidirler.

Tabiatımızdaki bu gevşekliği yenemez isek Osmanlı İmparatorluğunu kurtaramayız. Bu gevşekliğe haremde uzun zaman yaşamamızın çok tesiri olduğu aşikârdır.

Çalışma

Sıkıntılarımızın kökü Osmanlı erkeğinin, hakikî bir kıymet yaratmak üzere çalışmamasından ileri gelmektedir. Efendi mevkiinde kalıp başkasını kendi yerine kullanmağa alışmıştır. Onun için mühim olan yaşamak, hayatın zevkini çıkarmaktır.

İsteğim üzerine şeyhülislâm çalışmanın Allah tarafından tebcil edildiğini, katiyen haysiyetşiken olmadığını beyan etti. Bu beyanat mekteplerde de her vesile ile tekrarlanacak.

Gençlerimiz memur, asker veya ulemadan olmayı tasarlıyorlar; neden hiç bir Osmanlı büyük bir tüccar, mahir bir zenaatkâr veya bir fen adamı olmayı düşünmüyor? Ben de marangozluk sanatı ile meşgul olduğumdan, halka iyi bir nümune sayılırım. Şimdiye kadar böyle çalışmaya alışılmamış olması pek yazık. Bu tarz alışagelmiş düşüncelerden kurtulmak çok güç oluyor.

Türkler'de bedbinlik

Bizde ne yapılırsa yapılsın muhakkak tenkit edilir ve bu daha da çok her şeyi yalnız kendilerinin bildiklerine inanan genç efendiler tarafından yapılır. Bilhassa idareci sınıf, memurlar, askerler şifasız bir bedbinlik hastalığına tutulmuşlardır. Yaptığımız iyi işleri fark etmezler; gözlüklerinin karanlık camlarının arkasından her şeyi simsiyah görürler. Bütün sefaletimize, büyük devletlerin bütün düşmanca hareketlerine ve bir çok manialara rağmen terakki etmekte olduğumuzu anlamak istemezler. Memleketimizdeki her şeyi küçümseyen, tenkit eden bu bedbin insanlar, terakkiye manî olan zayıflatıcı unsurlardır ve bunların mevcudiyeti en büyük bedbahtlığımızdır. İmparatorluğumuzun içinde bulunduğu hali anlıyabilseler, neticesiz tenkitlerden, zararlı olan ataletten vazgeçip biraz daha nikbin olurlar, müşterek vazife için çalışırlardı.

Fevkalâde işleyen istihbarat teşkilatımın sayesinde, kimin ne dediğini, kimin evinde ne söylediğini gayet iyi biliyorum. Gençler ihtiyarların aleyhinde, ihtiyarlar gençlerin aleyhinde konuşuyorlar. Her biri öbürünün mevkiini, sırasını kıskanıyor. Haset ve kendini beğenmişlikle hareket ederek birbirlerinin aleyhinde en kötü entrikaları çeviriyorlar. Alafranga yetişmiş efendiler, bunların arasında en beteri. Allah'a şükür halkımız bu bedbinlik hastalığına tutulmuş değildir. Çünkü iyi bir müslüman her zaman nikbindir.

Beşinci Bölüm
ŞAHSİYETİ

fako-çizgiforum

İnsanlardan kaçmam

Yaşadığım ve içinde kendimi pek rahat ihssetiğim münzevî hayattan dolayı tenkit ediliyorum. İnsan içinde yetiştiği hayat şartlarının tesirlerine göre meydana gelir ve yetişmesinde bilhassa tahsil ve terbiyenin rolü çok fazladır.

Benim ne şartlar altında yetiştiğim her zaman unutuluyor. Kız ve erkek kardeşlerim sevilip şımartılırken, bilmediğim bir sebeple babam bana iyi muamele etmezdi. Beni, yalnız zavallı kardeşim Murad anlardı. Çocukluğumdan beri ciddî bir tabiatım vardı, oyun oynamayı sevmezdim. Daha pek küçük yaşımda beşeriyetin mevcudiyetine dair ciddî mevzular üzerinde düşünmeğe başladım. Hayalperesttim. Bu halimden dolayı, hocalarım beni azarlarlar, babama şikâyet ederlerdi. Muhitimdekilerin beni anlamadıklarını hissederek büsbütün içime kapanmıştım.

Kardeşimden sonra tahta çıktığım vakit, etrafımı entrikalardan örülü ağlarının içine hapsetmek istiyen insanlar almıştı. O zaman hayatımı ve tahtımı muhafaza edebilmek için; kurnazlara karşı kurnazca hareket etmek icap ettiğine karar verdim. Yaşamanın zevkini çıkarabilmek ve insanlara hürmet hissi duyabilmek için, maalesef insanın yaradılışındaki bozukluğu fazlaca tanımıştım.

İktidara geldiğimden beri bana gösterilen zelilâne dalkavukluktan iğreniyordum. Söylendiği gibi insanlardan kaçıyorsam, bu hayatta geçirdiğim şeylerin tabiî bir neticesidir. Beni yakından tanıyanlar, iyi ve yumuşak bir insan olduğumu gayet iyi bilirler. Aile hayatım da kalbimin yumuşak olduğunu, sevgiye muhtaç olduğumu gösterir.

Saray erkânı

Osmanlı İmparatorluğunun kaderini elimde tutmam dolayısıyla Avrupa matbuatı, kararlarımda, saray erkânının tesirinde kaldığımı zannederek fazla telâş ediyor.

Her hükümdarın müşavire, sırdaşa ihtiyacı vardır. Avrupa prenslerinin etrafı da teveccüh kazanmak için hile ile tesir etmeğe çalışan muhteris insanlarla çevrilidir. Fakat ben müşavere ettiğim hiç kimsenin, katî olarak kararlarıma tesir etmediğini söyliyebilirim. Vaziyete göre bazen bir kâtibime, bazen diğerine, bazen mabeyincime, bazen nazırlarıma danıştığım olur, fakat karar daima benden gelir.

Yıldızdaki yüksek memurlarımın çok muhteris olduklarını, aralarından itimat ederek şereflendirdiğim kimseler aleyhinde derhal entrikalar çevirmeğe başladıklarını, fakat bunlara karşı da nasıl hareket etmem lâzım geldiğini gayet iyi biliyorum. Bahriye Nazırım Hasan Paşa'nın, ceplerini doldurmasını sevdiği malûmumuzdur. Fakat o kadar uzun zamandır bana bağlı ve ben o kadar uzun senelerdir ona alışmışım ki ondan vazgeçmem im-

kânsızdır. İzzet'e (1) de halkın iyi gözle bakmadığın farkındayım; o da akıllı bir insandır ve bana tamamiyle sadıktır. Hariciye Nazırı Tevfik Paşa çok namuslu ve cesur bir insandır, bütün diplomatlar tarafından beğenilen tam bir «gentleman»dır. Bu adamları niçin değiştirip, yerine başkasını tayin etmem isteniyor?

Tevfik'in tabiatındaki safiyet ve asalete sahip olmıyan; devlet adamı olmayı, entrika çevirmek ve kandırmak zanneden kıymetsiz bir insanı niçin Hariciye Nazırı yapayım? İsmet (esvabcıbaşı) bana her zaman sadık kalmıştır. İlmî düşünen bir kafası olmamakla beraber, çok akl-ı selim sahibidir, her zaman fikirlerini dinlemekte fayda vardır. Kendisini en çok bana sadık olduğu için ve süt kardeşim olduğu için yakın bulurum.

Musiki

Bir gün, şerefime bestelemiş oldukları üç marşı aldım. Bu, bir gün için epey fazladır. Muhtelif milletlerden olan ve şahsıma eserlerini ithaf eden bestekârların sayısı, şimdiye kadar iki bini bulmuştur. Bu insanları nasıl mükâfatlandırmalı? Bu bestekâr beylerin, beni biraz rahat bırakmaları için sefirlerimin daha uyanık olmaları icap eder. Bu ithaflara şimdiye kadar dünyada herkesin yaptığı gibi değil de, nişanlar vererek teşekkür etmemizden dolayı; bana ithaf edilen beste şiir ve diğer sanat eserlerinin baskınına uğramış bulunuyorum. Fakat kendilerine nişan veya hediye yerine sadece teşekkür mektubu gönderdiğimiz vakit fevkalâde hiddetleniyorlar. Ese-

rini takdim eden sanatkâra, Alman İmparatorunun veya bir başka hükümdarın hediye vererek iltifat etmesi, pek nadir bir hadisedir. İstanbula gelip, sefirleri vasıtasıyle huzuruma çıkabilmeyi temin eden sanatkârların herbirine neden hediye vermiye mecbur olayım? Üstelik ağır başlı musikilerini de katiyen sevmiyorum. Çaldıkları parçaların çok güç olduğuna şüphe yok; fakat ben zihnimi yoran mukisiyi değil, dinlendirici musikiyi tercih ediyorum. Klâsik musikiyi sevecek kadar musikişinas değilim.

Musikiye büyük istidadı olan biri, oğlum Bürhaneddin'dir. Bestelediği parçalar hakikaten pek güzel ve herkesin hoşuna gidiyor; ben de dinlerken büyük zevk duyuyorum.

Karadağ'lıların şair prensi Nikita de Montenegroda oğlumu dinlerken büyük zevk duyduğunu söylemiştir.

«Pinti Hamid»

Bana «Pinti Hamid» (2) dediklerini biliyorum, fakat bundan dolayı kızmıyorum, bilâkis iltifat olarak kabul ediyorum. Hesabımı gayet iyi bilirim ve paramı pencereden dışarı atmaktan da hoşlanmam. Daha pek küçükken sayı saymayı öğrenmiştim. Amcam Abdülaziz'in israflı hayatının ortasında yaşadığımdan, müsrifliğin ne feci bir kusur olduğunu çok yakından gördüm. Maliyemizi mahveden ve İmparatorluğumuzu, iflâsın iki parmak ötesine kadar götüren bu israflı hayat değil miydi?

Pek çok hükümdarın olduğu gibi, benim hiç bir zaman pahalı zevklerim veya perişanlığa sürükleyici mü-

nasebetlerim olmadı. Servetimin iyi vaziyette oluşunu, dikkatli bir muhasebeye ve akıllıca bir tasarrufa borçluyum.

Yıldız Sarayı'ndaki hayatın, pahalıya mal olduğu bir hakikattir ama bu bir hayli mübalâğa edilmektedir. Burada bir çok ailenin de bizim hesabımıza geçinmekte olduğu nazarı dikkate alınırsa, diğer bir çok hükümdara nazaran, daha az parayla geçindiğim kabul edilir.

Yıldız'da kışlayan askerin masrafı tabiî olarak hükümete ait olduğundan, bizim bütçemize dahil değildir. Düşmanlarım, beni, büyük bir servet toplamış olmakla itham ederler. İyi idare etmem neticesinde bir hayli para biriktirdiğim ve bunları hariçte gayet iyi yerlere yatırdığım doğrudur. İstanbul'daki bankalar henüz istenilen seviyeye gelmediğinden bu hal şeklinin doğru olduğu kanaatindeyim ve diğer hükümdarlar da aynı şekilde hareket ettiklerinden hatt-ı harekâtımda fevkalâdelik görmüyorum. Burada hiç de emin olmayan yerlere yatırmaktansa, dışarıda emin bir yere yatırmam gayet mantıkîdir. Bu suretle de devlet hazinesinin paraya ihtiyacı olduğu zaman, Yunanlılarla harp ettiğimiz vakit olduğu gibi, paramı süratle hariçten getirtmem ve hazineye yardım etmem mümkün olacaktır.

Şark dedikodusu

İstanbul'dan başka hiç bir yerde bu kadar fazla dedikodu olamaz. Harem ve hamamlar dedikodunun yuvalarıdır. Buralarda en masum hadise dahi, Beyoğlu moda-

sına göre anlatıldığından, tahminin fevkinde büyür ve genişler. Yalancı Ermeniler, Rumlar inanılmayacak hikâyeler uydururlar ve yayarlar. Avrupalıların şarka ait, yalan, yalnış yazdıkları; bu yalancı membadan aldıkları uydurma, hayalî havadislerdir. Bunların arasında şahsımın mühim mevzu teşkil ettiğini biliyorum.

Son zamanlarda bir Fransız gazetesi beni itham eden eski bir hikâyeden tekrar yararlanmıya kalkmadı mı? Bu rivayete göre âsi gemilerin, ikamet ettiğim yeri bombardıman etmelerinden korktuğum için, Yıldız Sarayına taşınmışım. Ne akılsızca bir itham! Harp gemileri rahatlıkla Yıldız'ı da bombardıman edebilirler.

Amcam Abdülaziz'in ve bedbaht kardeşim Murad'ın hatıralarıyle dolu olan o sarayda, tahta çıktıktan sonra da kalmağa mecbur muydum? Bu kadar acı hatıraların toplandığı bir yerde yaşamak her insan için üzücü olabilir.

Bundan başka Boğaz'da umumiyetle sis vardır; halbuki yüksekte hava çok daha temiz ve sıhhidir. Ben bu sebeplerle Yıldız'a taşındım. Burada güneşe, açık havaya, ışığa ve güzelliğe kavuştum. Parkının bir kısmını rahmetli babamın yaptırmış olduğu, yeryüzünün bu güzel köşesine gençliğimden beri, hususî bir sevgim vardır.

Jurnalcılık

Jurnacılığın ayıp bir şey olduğunu, gazetelerdeki «jurnal raporları»nında kötü şeyler olduğunu biliyorum. Fakat bundan vazgeçmeğe de imkân yoktur.

Dünyanın hiç bir yerinde entrikanın, bizde olduğu kadar feci olabileceğini zannetmiyorum. Fakat, kendine ehemmiyet payı çıkarmak isteyen gayretkeşlerin yazdığı mübalâğalı raporları, diğerlerinden ayırmasını biliyorum.

Benden kurtulmak için şimdiye kadar iki defa suikast tertiplendi: (3) her ikisinde de bazı sadık bendelerimin, uyanıklığı sayesinde son dakikada kurtulabildim. Bedbahtlığımız, pek çok sayıda avare memur ve zabite sahip oluşumuzdandır. Bu beyler, işbirliği yapmak üzere celbettiğim yüksek dereceli insanları olsun, nazarı dikkatimi çeken ve yetiştirmek üzere seçtiklerimi olsun beğenmezler, budala bulurlar. Buna mukabil bu memleketi kendilerinden başka kimsenin kurtaramıyacağına inanmışlardır ve kendi fikirlerinin doğruluğunu ispat edebilmek için, ajanlık etmeğe, entrika çevirmeğe başlarlar. Bu da fayda temin etmez ise padişahlarına hakaret ve iftira etmekte tereddüt etmezler.

Matbuat

Hakikî bir kâbustan kurtulmuş bulunuyorum. Senelerdir kurbanı olduğum şantajın, değersizliğini nihayet anladım. Avrupa matbuatının bir kudret olduğuna şüphe yok; fakat bu kudreti Küçük Said'in izam ettiği anlaşılıyor. Avrupa matbuatına karşı olan hatt-ı harekâtımızda yanlış yol seçtik. Ecnebi gazetelerde bana ve siyasetime dair yazılan yazılara lüzumundan fazla kıymet verdim.

Meselâ Fransız matbuatı bize bir hayli pahalıya mal oluyor. Paris'te yaşıyan ve «**Notre Organe**» isimli gazeteyi çıkartan meşhur Rum gazetecisi Nikolaides, her sene mühim miktarda tahsisat alıyor.

Efkârı umumiyeye karşı fazla hassas olmamayı çok daha erken öğrenmeliydim ve sanki kıymetsiz süs eşyası imiş gibi cömertce dağıttımız nişanları, bazan bir muharriri, bazen diğerini kazanmak üzere vermeliydik. Tabiî bu nişanları taşıyanları ne de olsa dost telâkki edebiliriz ve icap ettiğinde kendisine nişan vermiş olan devletin tarafını tutacağını ümit edebiliriz. Fakat binlerce gazete aleyhimizde yazmağı iş edinmişken bunun ne faydası olabilir ki! Ancak bir zaman sonra bu işten bıkıp, kendiliklerinden vazgeçeceklerini ümit etmekteyim.

Bizde olup bitenler hakkında doğru fikir sahibi olan gazete sayısının bu kadar az oluşu gariptir. Mamafih muhabirlerin, sahne arkasında oynananları öğrenebilmelerinin çok güç olduğu da bir hakikattir. Onlar ancak yalan ve iftira membaı olan Beyoğlundan malûmat edinebilmektedirler.

Kendisini bilen her Osmanlı yabancıların, dahilî işlerimize karışmasına ve devletimize ait gizli yaraların ortaya çıkarılmasına mani olmalıdır. Utanma duygusu, ruhunu teşhir etmekten koruyacaktır. Yabancıların bizi anlamalarına imkân olmadığını bilmemiz lâzımdır.

YAYINEVİNİN NOTLARI

Birinci Bölüm
«Dahili Siyaset»

(1) Ali Suavi (1839-1878)

Çankırı vilâyetinin Viranşehir ilçesinde doğmuştur. Taşrada genç yaşta vaazlar vermeye başladı. Maarif nazırı Abdurrahman Sami Paşa'nın dikkatini çeken Suavi İstanbul'a getirildi. Daha sonra Sami Paşa konağına intisap ederek orada hareketli bir fikir çevresi buldu. Şehzade Camiinde vaazlarına devam ettiği sırada (1866) Ermeni Philippe Efendinin çıkardığı «Muhbir» gazetesinde başmuharrir oldu. 1860 ların fikrî ve siyasî hareketi olan Yeni Osmanlılık bu sıralarda basın kanalıyla devrin Tanzimatçı iktidarına karşı muhalefete geçmişti. Ali Suavi «Muhbir» gazetesi ile bu muhalefetin en sert örneklerini verdi.

Tanzimatın kudretli sadrazamı Âli Paşa 1867 yılında muhalefeti susturmak maksadıyla Yeni Osmanlıların çıkardıkları Tasvir-i Efkâr, Tercüman-ı Ahvâl, Muhbir gibi gazeteleri yeni bir «Kararname-i âli» ile kapattı... Suavi Kastamonuya sürgün edildi. Aynı yıl içinde Paristе bulunan Mısırlı prens Mustafa Fazıl Paşa Yeni Osmanlıları (Jöntürkler) Parise davet ederek, Babıâliye karşı muhalefetin Avrupadan yürütülmesini teklif etti. Ali Suavi de bu davetliler arasındadır. 1867 yılında Parise vasıl olan Ali Suavi, Fazıl

Paşa'nın emri ile Londrada «Muhbir» gazetesini yeniden çıkarmaya başladı. Fakat aynı yıl içinde Avrupa seyahatine çıkan Padişah Abüdlaziz'in daveti üzerine İstanbula dönen Mustafa Fazıl Paşa «Hürriyet» gazetesini Namık Kemal ve Ziya Paşa vasıtasıyla neşrettirince Avrupadaki Jöntürkler arasında ihtilâflar zuhur etti, Muhbir gazetesi 1868 sonlarına doğru yayınlarına son verdi.. Ali Suavi bu sefer Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın mali desteği ile 1869 yılında Paris'te «Ulûm» gazetesini, Fransız-Alman harbi dolayısıyla Lion şehrinde «Muvakkaten Ulûm Müşterilerine» (1870) adlı cep dergisi mahiyetindeki gazeteyi yayınlamaya devam etti.

Sadrazam Âli Paşa'nın 1871 yılında vefatıyla İstanbula dönüş müsaadesi alen Avrupadaki Jöntürkler birer ikişer memleketlerine döndükleri halde Suavi bu müsaadenin dışında kalarak 1876 yılına kadar Avrupada kaldı. Sultan Abdülhamid'in Padişah olması ile dönüş müsaadesi verilen Suavi İstanbula döndükten sonra «Vakit» gazetesinde Abdülhamit lehine makaleler yazmaya başladı. Mabeyin Feriki Eğinli Sait Paşa'nın tavsiyesiyle Saray müşaviri oldu. Daha sonra «Mekteb-i Sultani» müdürlüğüne kadar yükseldi. Suavi haris, dengesiz, fevri, bir mizaca sahipti. Osmanlı - Rus harbinin en kritik safhasında İstanbuldaki Rumeli muhacirlarını başına toplayarak, Abdülhamid'i devirip yerine kardeşi Murad'ı geçirmek kastıyla Çırağan Sarayını bastı. Bu baskın sırasında Beşiktaş Muhafızı Hasan Paşa tarafından başına sopayla vurularak öldürüldü.

Ali Suavi'ye müsebbibi olduğu «Çırağan Vakası»ndan dolayı «Sarıklı İhtilâlci» denilmektedir. Rus ordularının Yeşilköy'e karargâh kurdukları bir anda fırsattan istifade ederek millete ve devlete karşı girişilen bu harekete ihtilâl demek hatalıdır. Bu olsa olsa darbeder bir isyan hareketidir. Suavinin fikirleri de, mizacı gibi, insicamsız, dengesiz ve süfli. Ali Suavi fıkıhçıdır, Osmanlıcıdır, Meşrutiyetçidir, halifecidir, layiktir, ilk Türkçüdür, İslâmcıdır... Namık Kemal'e göre «şarlatan, Abdülhamid'e göre mel'un», birçoklarına göre «meczup»tur.

(2): Mustafa Fazıl Paşa:

Mısır valisi Mehmet Ali Paşa'nın torunlarındandır. Abdülaziz devrinde 1865 de «Meclis-i Hazain» (Sayıştay) reisi oldu. Fakat bu vazifesinden az sonra azledilerek Avrupaya gönderildi. Mustafa Fazıl Paşa o sırada Mısır valisi olan İsmail Paşa'nın küçük kardeşi olduğu için aynı zamanda tahtın varisi durumundaydı. İsmail Paşa ise türlü entrikalar ile Hidivlik verasetini babadan oğula geçmesi

için gereken fermanı çıkarmıştı. Böylece kardeşini bu haktan mahrum etmişti. Bunun üzerine Mustafa Fazıl Paşa Mısırdaki emlâkinin bedeli olarak aldığı milyonlarla Sadrazam olmak için mücadeleye atıldı.. 1866 yılında Paristen Padişah Abdülaziz'e yazdığı meşhur mektubunda: «Padişahların saraylarına en güç giren şey doğruluktur» diyor, «İdare-i Meşruta» talep ediyor, ve hatta «layiklik» prensibinin tatbik edilmesinden bahsediyordu. 1867 yılında Sadrazam Âli Paşa ve arkadaşlarına karşı bir ihtilâl hareketi hazırlatmış, aynı yıl içinde Jöntürklerle ilgi kurmuştu. Ama Babıâli bu hareketi önceden haber alarak hareketi kolayca susturmuştu. Zengin prens mücadelesini söndürebilmek için Jöntürkleri Avrupaya davet etmişti.

1867 yılının sonlarına doğru Padişahın davetiyle İstanbul'a dönmesine rağmen, Muhbir, ve Hürriyet gazetelerini ve bu gazeteleri neşreden Jöntürkleri beslemeye devam etti. 1869 yılında mücadele arkadaşlarının tahsisatını kesince Jöntürkler dağıldı. Fazıl Paşa bu sıralarda kardeşi İsmail Paşa'nın yerine Mısır Hidivi olacağını ümid etmişse de, Hidivin oyunları ve Tanzimatçı vezirlerin otoritesi karşısında emeline kavuşamadı. Bir ara maliye nazırı oldu, 1875 yılında İstanbulda vefat etti.

(3) Fransızca Metinde:

«Ziya Bey, avec son parti de réformes nationales, est un brave homme. Il voudrait le ropprochement des Mahome'dans et des Chrétiens. Pour arriver à fortifier ainsi l'Empire et prévenir une Constitution Parlamentaire»

Ziya Bey'in Jöntürkler Fırkası mensuplarından şair Ziya Paşa olması gerekir. Ziya Paşa hakkında kullanılan bu sözler - Abdülhamid'in Jöntürkler fırkasına karşı beslediği nefret dikkate alınırsa - çelişkili görünmektedir. Üstelik Abdülhamid'in Ziya Paşa'yı hiç sevmediği de bir vakıadır. Bunun bir zuhul eseri olarak yazıldığını kabul ediyor eserin orijinaline sadık kaldığımızı belirtmek istiyoruz.

Ziya Paşa, Abdülaziz'in mabeyn katipliğinde bulunmuş, Sadrazam Âli Paşa'nın gadrine uğradığından Jöntürklerle birlikte Avrupaya kaçmıştır. Londrada Namık Kemal ile birlikte «Hürriyet» gazetesini çıkardı, (1868) Mustafa Fazıl Paşa'nın tahsisatı kesmesi üzerine Mısır Hidivi İsmail Paşa'dan para alarak Hürriyet gazetesini yalnız başına çıkarmaya devam etti. 1870 yılında bu

fake-çizgiforum

gazeteyi tatil eden Ziya Paşa Âli Paşa'nın vefatındaan bir yıl sonra İstanbula döndü. Birinci Meşrutiyette «Kanun-u Esasi»nin hazırlanmasında görev aldı. Abdülhamid'in idaresi zamanında çeşitli yerlerde valilikler yaptı, 1880 yılında Adana valisi iken öldü.

(4) Teodor Herzl

Yahudilerin «Arz-ı Mev'ud» dedikleri Filistinde muhaceret yoluyla ilk defa bir vatan kurma teşebbüsünde bulunan şahıstır. Bu zat yahudilerden topladığı paralarla Abdülhamid'den Filistinde toprak satın almak istemiş, fakat bu istek Padişah tarafından reddedilmiştir. İttihat ve Terakki iktidarı döneminde bu arzularına kavuşan yahudiler dünyanın çeşitli yerlerinden buralara gelip yerleşmeye başlamış ve Orta-Doğuda bir yahudi devletinin temelleri atılmıştır.

(5) İkinci Jöntürklerin bu yıllarda Avrupa'nın önemli merkezlerinde faaliyete geçtiklerini biliyoruz. Abdülhamit idaresi ile mücadele etmek için çeşitli kanallarla Avrupaya firar edenler, daha çok Paris ve çevresinde toplanmışlardır. Mizancı Murat ve Ahmet Rıza Bey'lerin liderliğini yaptığı Jöntürkler 1897 yılında Pariste Osmanlı Devleti tebaasından birçok gayrimüslim ihtilâl çetelerinin de katıldığı umumi bir kongre toplamışlardı.

(6) Abdülhamid'in teklifiyle Osmanlı ordusunu islah etmek için gönderilen Alman generalidir. Kısaca «Golç Paşa» adıyla tanınmıştır.

(7) Alman imparatoru II. Wilhelm'dir. 1898 yılında İstanbul'da Abdülhamid'i ziyaret etmiştir. Almanyayı Şark'a yönelten imparator olarak ün yapmıştır.

(8) Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa. 93 Harbinden sonra 1880-1890 yılları arasında Harbiye Nazırlığı ve Seraskerlik görevini ifa etmiştir. 1900 yılında vefat etti.

(9) Arnavutluk İsyanı (1899)

Ayastefanos ve Berlin anlaşmaları Arnavutlar aleyhine hükümler taşıyor, Arnavut topraklarının bir kısmını Yunan ve Sırplara bırakıyordu. Bunun üzerine Arnavutlar Prizren Arnavut birliğini kurdular, mücadele ederek Karadağ kuvvetlerini ülkeden attılar. Fakat Arnavutlar bağımsız bir devlet kurma teşebbüsüne girişince Abdülhamit üzerlerine Derviş Paşa kumandasında bir ordu gönderdi ve birliği dağıttı.

(10) Abdülhamid'in bu sözleri 1900 yıllarına ait olduğuna göre

henüz Balkan Harbi yapılmamıştı. Burada bahsedilen Balkan devletlerinden kasıt herhalde Bosna-Hersek, Bulgaristan, Sırbistan ve Karadağ gibi daha önce kaybedilen topraklar olsa gerektir.

(11) Mabeyn ikinci kâtiplerinden İzzet Holo Paşa (Arap İzzet Paşa)dır. Cahil ve rüşvetçi olarak tanınmıştır.

(12) Mabeyn Başkatibi Tahsin Paşa, Abdülhamid'in 17 yıl mabeyn başkâtipliğini yapmıştır. Jöntürkler Tahsin Paşa'ya «serhafiye» derlerdi. Tahsin Paşa'nın «Abdülhamit ve Yıldız Hatıraları» adında bir eseri vardır. Denebilir ki, o devir içinde yazılan eserler arasında bu eser en çok dikkate alınması gereken tarihi bir vesikadır.

(13) Küçük Sait Paşa: (1838-1914)

Kıbrıslı Kâmil Paşa: (1832-1913)

Sait Paşa aslen Ankaralı fakat Erzurum doğumludur. Abdülhamid idaresi zamanında yedi defa, İttihat ve Terakki döneminde iki defa sadrazam olmuş bir devlet adamıdır. Üç ciltlik Siyasi Hatıraları vardır. Abdülhamid'in hal' edilmesinde büyük bir rol oynayan Sait Paşa'dır. Kâmil Paşa İngilizci olarak tanınmış olup Abdülhamid devrinde üç defa sadrazam olmuştur. İttihat ve Terakki döneminde Sait ve Kâmil Paşa'lar arasında rekabet başlamış, Sait Paşa'nın Hatıra'larına karşı Kâmil Paşa «Kâmil Paşa'nın Sait Paşa'ya Cevapları» adlı aleyhte bir kitap neşretmiştir. Fakat ne var ki bu iki sadrazam Abdülhamid'le karşılıklı güven içinde olmamışlardır. Kâmil Paşa'nın İngilizci olmasına rağmen Sait Paşa bağımsız bir siyaseti maharetle kullanan tecrübeli vükelâdandı. Sait Paşa Abdülhamid gibi vehimli ve vesveseli bir sadrazamdı. Padişah Abdülhamid'e karşı duydukları güvensizlik onları bazı karışık dönemlerde yabancı elçiliklere iltica etmeye kadar götürmüştü.

(14) Abdülhamid'in İslâmcı siyasetiyle Alman imparatoru II. Wilhelm'in Şark siyasetindeki gaye birliği, İstanbul-Bağdat demiryolu'nun imtiyazının Almanyaya verilmesiyle neticelenmiştir. Şurası muhakkaktır ki, demiryolu imtiyazı için diğer Batılı devletler'in istediği şartlardan ehvenini Almanya teklif etmiştir.

(15) Mahmut IV tabiri yanlıştır. Padişah İkinci Mahmut olması icap eder.

İkinci Bölüm
«Haricî Siyaset»

(1) Mısır Hidivi İsmail Paşa'nın Abdülaziz devrinden beri süregelen kötü idaresi yüzünden Mısır vilâyetinin mali kontrolü Avrupalı devletlerin eline geçmişti. Bu yüzden yabancı tahakkümüne karşı Mısır da milli bir hareket doğdu. Bu hareketin başına geçen miralay Arabi Bey «Mısır Mısırlılarındır» sloganıyla İngilizlerle mücadeleye başladı. Bir ara Mısırda kurulan milli kabinede Harbiye Nazırı olan Arabi Bey'e Abdülhamit tarafından Paşa ünvanı verildi. Daha sonra Hidivliğin kaldırılmasını ve İngiliz memurlarının Mısırdan çıkarılmalarını istedi. Arabi Paşa hareketini Abdülhamit de destekliyordu. Fakat İngiliz ordusu kumandanı Sir Garnet Wolseley duruma müdahale ederek Amiral Seymour kumandasındaki İngiliz donanmasıyla İskenderiyeyi topa tuttu.

Mısır'da İngiliz _ Fransız rekabeti vardı. Fransız sefiri Freycinet, hükümetinden müdahale edilmesini talep ettiyse de muvaffak olamadı. Padişah Abdülhamit de, işe karışmayınca İngiliz ordusu «Tell-ül-Kebir» de Arabi Paşa ordusunu yenerek 1882 yılında Mısır'ı işgal etti. Arabi Paşa İngilizler tarafından Seylan adasına sürüldü.

(2) Abbas Halim Paşa

Mehmet Ali Paşa torunlarından olup sadrazam Said Halim Paşa'nın kardeşidir.

(3) Gladstone:

İngiliz İmparatorluğu başvekillerinden olup, İngiltere'nin on dokuzuncu asırdaki geleneksel Şark politikasına karşı olmasıyle tanınır. Rusya ile işbirliğine inanan bir diplomat olup, Osmanlı devletinin düşmanıdır.

(4) Mısırdaki İngiliz yüksek komiseri.

(5) Londrada yayınlanan bir gazete.

(6) Bu söz, Alman birliğinin kurucusu olan Prens Bismarck tarafından 1878 Berlin Kongresi sıralarında söylenmiştir. Berlin Kongresini idare etmiş olan Bismarck'ın bu kongrede Osmanlı Devleti aleyhinde kararların alınmasında önemli bir payı olmuştur.

Yalnız Almanyanın Şark için bu kayıtsızlığı ancak on yıl daha sürmüş ve Almanya 1890 larda gözlerini Şarka çevirmiştir.

(7) Üçlü siyasi pakt; Almanya-Avusturya-Rusya arasında 1872 de imzalanmıştır. Fakat Berlin Kongresinde alınan kararlar Rusya'yı gücendirdiğinden Rusya bu ittifaktan çekilmiş, daha sonra Rusya'nın yerine İtalya dahil olmuştur. Birinci Dünya Savaşı bu ittifakın doğurduğu sebeplerle zuhur etmiştir.

(8) Boerler Harbi: (1899-1902)

İngiltere'nin Güney Afrikadaki sömürge savaşının adıdır. İngiterenin Kap ile Kahireyi birbirine bağlamaya kalkışması üzerine Boerler 11 Kasım 1899 da Natal'i ele geçirdiler. 1900 şubatında İngilizler Boerleri yendiler. Daha sonra çarpışmalar gerilla savaşı şeklinde sürüp gitti. Nihayet 13 mayıs 1902 de imzalanan anlaşma ile Boer devleti ortadan kalkmış oldu.

Üçüncü Bölüm
«İslâm Siyaseti»

(1) Fatiha suresi, ayet 1, 4, 5, 6, 7.

(2) Arminius Vanbery,

Musevi asıllı olup gerçek adı Vamburger'dir. Tanzimat devrinde İstanbula gelerek derviş kıyafetiyle Orta Asyaya gitmiş ve burada bir Türk ırkının olduğunu keşfetmiştir. 1867 yılında Londrada Yeni Osmanlılarla tanışan Wanbéry, 1890 larda İstanbula gelmiş ve Abdülhamidin himayesine girerek maaşla görev almıştır. Abdülhamid tarafından Jöntürkleri ikna edip İstanbula getirmek için Avrupaya gönderildiyse de netice alamadan döndü. İkinci meşrutiyetin ilânından sonra maaşı kesildiğinden Abdülhamid ve Osmanlı devleti aleyhine döndü. Kendisi tarihçi olup siyonizm davası peşinde çalışmıştır.

(3) 1848 ve 1863 ihtilâllerinde Avusturya ve Rusya tarafından işgal edilen Macaristan ve Polonyadaki ihtilâlciler Osmanlı devletine iltica etmişlerdi. Mültecilerden bir kısmı müslüman olup Osmanlı devleti hizmetine girmişlerdi.

fako-cizgiforum

(4) Ahmet Tevfik Paşa (1845-1936)

Abdülhamid devrinin tanınmış hariciyecilerindendir. 1885 yılında Berlin Sefiri, 1895 ve 1908 senelerinde Hariciye Nazırı, 1909 yılında da Sadrazam oldu. Tevfik Paşa 1909-1914 yıllarında Londra sefirliği yaptı. 1920 yılında tekrar Sadrazam olup Osmanlı Devletin'in son sadrazamıdır.

(5) Mehmet Rifat Paşa (1860-1925)

Hariciyeci olarak Tiflis, Atina, Berlin ve Londra'da bulundu. Sonradan Atina (1897) Londra (1905-1908) sefiri oldu. 1909-1911 yıllarında Hariciye Nazırlığı yaptı. 1911-1914 yılları arasında Paris sefiridir. Abdülhamid'in bu hatıra notlarını yazdığı zamanlar Rifat Paşa'nın Paris sefirliği yıllarına tesadüf etmektedir.

Mehmet Rifat Paşa'yı, 1895-1901 yılları arasında Sadrazamlık yapmış olan Halil Rifat Paşa ile İkinci Mahmut ve Sultan Mecid devirlerinde Kaptanı derya olan Halil Rifat Paşa ve aynı devirlerde sefirlik yapmış olan Sadık Rifat Paşalar ile karıştırmamak lâzımdır.

(6) Cemaleddin Efgani (1838-1897).

Afganlı âlimlerdendir. Kâbil medresesinde okudu, Afgan kralı Muhammed Hâzım'ın yanında çalıştı. Hâzım'ın vefatı üzerine Muhammed Âzâm'ın yanında vezir oldu, Âzâm tahttan indirilince Hindistana kaçtı. Hindistandan Kahireye gelip, oradan İran'a geçerek bir müddet orada kaldı. 1850 lerde İranda başlayan «Bâbi» lik hareketini kanlı bir şekilde bastıran Şah'a ve hükûmetine karşı cephe aldı. İrandan İstanbul'a gelerek burada Meclis-i Kebir-i Maarif ve Encümen-i Danış üyeliklerine tayin oldu. Darülfünun'un açılışında bulundu. 1871 yılında verdiği dersler ülema arasında münakaşalara sebep olduğundan Darülfünûnun tedrisatına son verildi.

İstanbuldan Mısır'a geçen Efgani oradan Hindistana, Amerikaya, İngiltereye, Fransaya geçti. Pariste Ernest Renan ile birlikte «Journal Des Debats» gazetesinde çeşitli siyasi makaleleri yayınlandı. Bir ara Kenan'ın «İslâmiyet terakkiye manidir» isimli konferansı üzerine bir cevap neşretti. Bu münakaşaya daha sonra Namık Kemal de «Renan Müdafaanamesi» isimli bir risalesiyle karıştı.

Cemaleddin Erganî Paristen tekrar İrana, oradan Rusyaya geçti. Oradan bir müddet sonra yine İran'a döndü. İran Şahı aleyhindeki siyasi faaliyetleri dolayısıyla takibata uğradığından İngiltereye kaçtı. İngilterede iken Abdülhamidin daveti üzerine 1892 de İstanbula geldi. 1897 yılında İstanbulda öldü. İstanbulda iken ikinci Jöntürklerin fikir mihraklarından biri oldu. İslâmcılık ve Türkçülük fikirlerini yaymaya çalıştı. Dünya müslümanlarının milli devletler halinde bağımsızlığının savunucusuydu. Abdülhamid'in Efgani hakkındaki düşüncelerinin zaman zaman değişiklik gösterdiğini zannediyoruz. Fakat Abdülhamid'in Efgani'ye karşı daima ihtiyatlı davrandığını söyleyebiliriz.

(7) Ömer Paşa (Cata), Mehmet Ali (Detroite) ve Sefer Paşalardır.

1848 ve 1863 ihtilâllerinin kanlı bir şekilde bastırılması üzerine Osmanlı topraklarına sığınan asker ihtilâlciler olup, ihtida ederek Osmanlı ordusuna girmişlerdir. Tarhuncu Ahmet Paşa da (Comte de Bonneval) adında bir Fransız olup, 1675 - 1747 yıllarında yaşamış ve 1729 yılında Osmanlı Devleti hizmetine girmiştir.

Dördüncü Bölüm
«İnkılap Siyaseti»

(1) Fazlı, Lâmi, Bakî:

Fazlı on dördüncü asır divan şairlerinden olup, «Gül ve Bülbül, Hüma ile Hümayun, Nahlistan» isimli eserleri meşhurdur., Lâmi de XIV. asır divan şairlerimizdendir, «Şehrengiz» isimli bir eseri vardır, Bakî; (1526-1600) Divan edebiyatımızın güçlü şairlerindendir. Çocukluğu yoksulluk içinde geçti. Medreseye girdi. Otuz sekiz yaşında müderris oldu, Kadılık yaptı, Anadolu ve Rumeli kazaskerliklerinde bulundu, Gazel ve kasideleri ile ünlüdür. Zamanının «Sultan-ı Şuara»sı seçilmiştir. Arapçadan çevirdiği bazı mensur eserleri ile divanı vardır. Divanındaki «Kanuni Mersiyesi» çok meşhurdur.

(2) Galip, Pertev, Kemal, Abdülhak Hâmid: Galip'ten kasıt şairlerle birlikte anıldığına göre son büyük divan şairlerinden Şeyh Galip olmalıdır. Pertev, Tanzimat dönemine girerken Fransızcadan şiir tercümeleri yapan şair Ethem Pertev Paşa -1824-1872- (hariciyeci ve Kastamonu valisi) olmalıdır. Kemal ve Abdülhak Hamit

ise, bilinen Tanzimatçı şairlerimizden Namık Kemal ve Abdülhak Hamittir.

Beşinci Bölüm
«Şahsiyet»

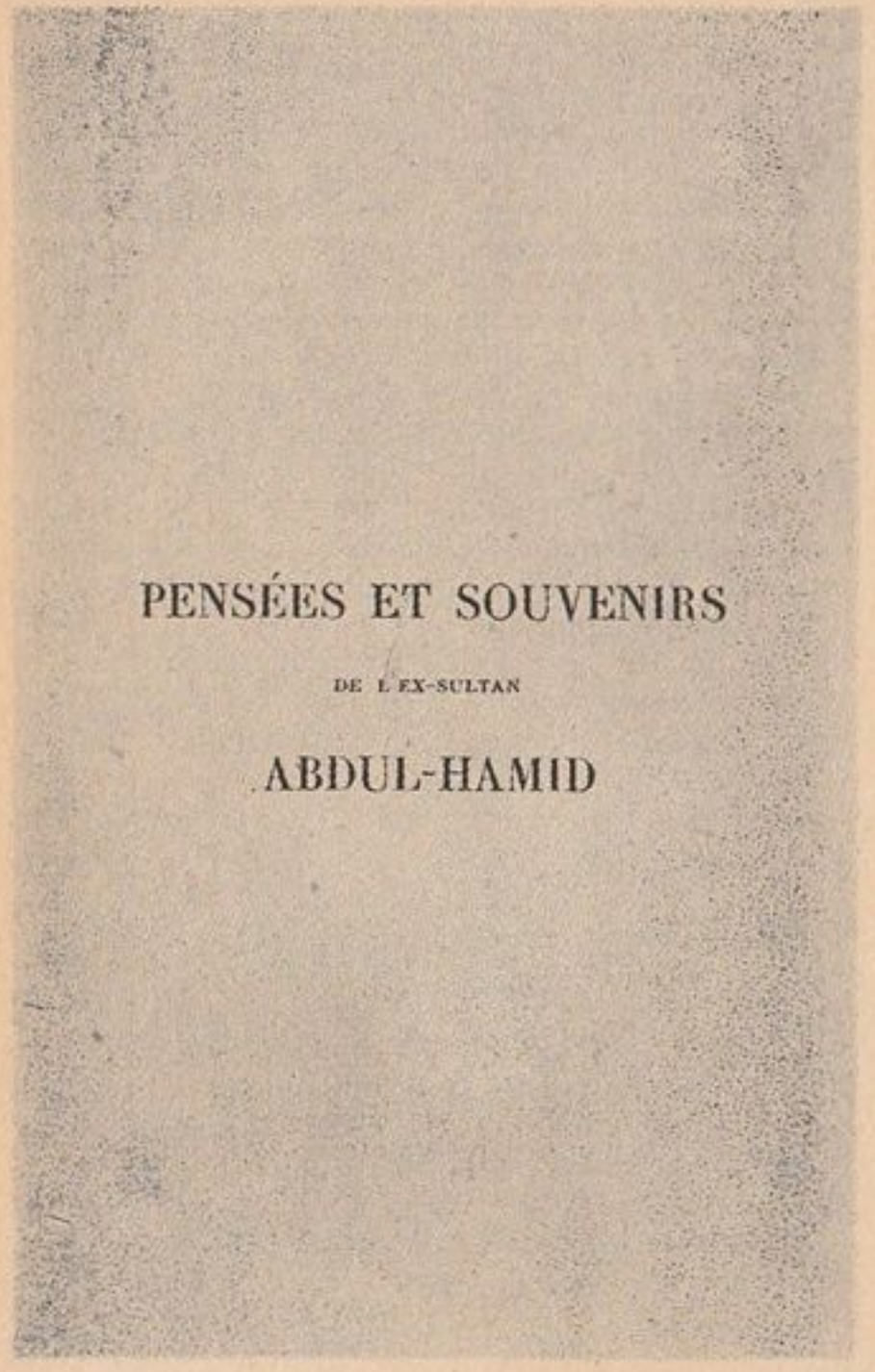
(1) İzzet Holo Paşa (Arap İzzet Paşa)

(2) Abdülhamid'in şehzadeliği yıllarında 1870 lerde İstanbul da «Diyojen» gazetesini neşreden Teodor Kasap adlı Kayserili bir Rum Molière'nin «Cimri» piyesini «Panti Hamit» olarak tercüme etmişti. Teodor Kasap Parise Kırım Savaşından sonra gitmiş ve orada meşhur romancı Alexandre Dumas'ın sekreterliğini yapmıştı. Pariste Yeni Osmanlılarla da temas kurmuş olan bu Kayserili Rum, Dumas'ın ölümü üzerine İstanbula dönmüştü.

(3) İki suikastten kasıt, Ali Suavi'nin tertiplediği «Çırağan Vak'ası» ile 1905 yılında Ermeni komitacılarının hazırladığı suikast planı (Bomba Hadisesi) dır. Sultan Abdülhamid bu iki suikast teşebbüsünü de atlatmıştır.

fako-cizgiforum

Sultan Abdülhamit'in Fransa'da yayınlanan hatıralarının orijinal baskısından bazı fotokopiler.

fako-ciz.ziforum

Avant la débâcle de la Turquie.

PENSÉES ET SOUVENIRS

DE L'EX-SULTAN

Abdul-Hamid

RECUEILLIS PAR

ALI VAHBI BEY

« En Europe on prend le Sultan Abdul-Hamid pour un malade, mais pour ma part je le tiens pour un diplomate bien supérieur aux autres sur les rives de la Corne d'Or ; à mon avis, on ne lui rend pas assez justice. » BISMARCK.

ATTINGER FRERES, EDITEURS

PARIS
2, Rue Antoine Dubois

NEUCHATEL
7, Place A.-M. Piaget

NEUCHATEL — IMPRIMERIE ATTINGER FRÈRES

mes espions me donne 17 noms. Il est regrettable que ces jeunes gens se laissent entraîner dans le sillon de quelques meneurs intrigants et vaniteux. Sous le prétexte hypocrite de conduire au progrès et de répandre la lumière, ils cherchent à renverser l'ordre existant, ils veulent détruire ce qui a fait ses preuves depuis des siècles, pour le remplacer par des choses nouvelles. En réalité, ce qu'ils cherchent à renverser, ce sont les *hommes* depuis longtemps éprouvés de mon gouvernement, afin de prendre leurs places et se trouver eux-mêmes au pouvoir. C'est une misérable bande d'hypocrites, qui ont renié leur religion et leur patrie, sans quoi ils ne pourraient, de concert avec nos mortels ennemis, les puissances chrétiennes, travailler à la perte de leurs compatriotes et de leurs frères en religion.

Un pamphlet Jeune Turc. [1898]

Il vient de nouveau de paraître à Paris un livre contre moi, dont on voulait me cacher le contenu. Mais je veux et je dois savoir tout ce qu'on publie de mauvais et de bon, sur moi et

fako-çizgiforum

A Berlin, on comprit que mon gouvernement était impuissant contre une manifestation populaire spontanée telle que les massacres arméniens ; et que d'ailleurs le but poursuivi par les Arméniens, « la création d'un pays autonome » n'est qu'une utopie. Les Allemands possèdent dans leur propre pays un souci analogue avec les Polonais !

D'ailleurs, une Arménie indépendante serait-elle viable ? Les Arméniens se combattent entre eux, car ils appartiennent à trois Eglises différentes : Grégorienne, Romaine et Protestante ; en outre 1 million d'Arméniens sont sujets russes, un demi-million sujets persans, 1 million et demi sujets turcs ; et finalement, ainsi que l'enseigne l'histoire, il y a encore le caractère même du peuple Arménien qui rend pour lui improbable le succès et la durée d'une existence autonome.

Les Jeunes Turcs. [1897]

Un véritable congrès de Jeunes Turcs vient d'avoir lieu à Genève. Malgré les séances « secrètes », je suis bien renseigné. La liste de

Dergâh yayınları

1. Cumhuriyet devri Türk şiiri/*MehmetKaplan*/2. baskı-70 TL
2. Siyasî hatıratım/*Sultan Abdülhamit*/20 TL.
3. Hüsn ü Aşk/*Şeyh Galip - Hazırlayanlar: Orhan Okay, Hüseyin Ayan*
4. Temel görüşler/*Alparslan Türkeş*
5. Batı çıkmazı/*Dostoyevski*

DERGÂH YAYINLARI
Ankara Cad. 54/3 Sirkeci - İstanbul
Tel : 22 84 77 — 22 83 18

Elinizdeki bu kitap Türkiyede ilk defa yayınlanmaktadır. Daha önce yayınlanmış olan «Abdülhamit'in Hatıra Defteri» isimli kitaptan, orjinalite, bütünlük ve muhteva bakımından tamamen ayrıdır. Abdülhamit'in ilk hatıraları İbnülemin Mahmut Kemal tarafından «Türk Tarih Encümeni Mecmuası» nda eski harflerle neşredilmişti.

Bu eser ise Sultan Abdülhamit'in 1909 yılında İttihat ve Terakki tarafından hall edilmesinden sonra kaleme alınmış Ali Vehbi bey tarafından fransızca olarak yayınlanmıştır.

Yakın tarihle ilgilenen araştırmacılara rehberlik edecek, bazı ihtilâflı noktaların çözümü için bu eserin yardımcı olacağına inanıyoruz. Sultan Abdülhamit bu hatıratında yalnız devrinin siyasî olaylarını anlatmakla kalmamış, aynı zamanda din ve dünya görüşlerine de yer vermiştir.

Fransızcasından çevirerek yayınladığımız bu eser, Sultan Abdülhamit hakkında doğru - yanlış bir takım şartlanmalar içinde bocalayan kimselere yeni ufuklar açacaktır.

Kapak düzeni : Selim Yağmur

FİATI T. 16500 KDV DAHİL